

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**BİR YAYGIN DİN EĞİTİMİ TÜRÜ OLARAK
VAAZLARDAN CEMAATİN BEKLENTİLERİ
(BURSA ÖRNEĞİ)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Abdurrahman YALNIZ

BURSA – 2015

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**BİR YAYGIN DİN EĞİTİMİ TÜRÜ OLARAK
VAAZLARDAN CEMAATİN BEKLENTİLERİ
(BURSA ÖRNEĞİ)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

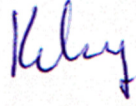
Abdurrahman YALNIZ

**Danışman:
Prof.Dr. M. Akif KILAVUZ**

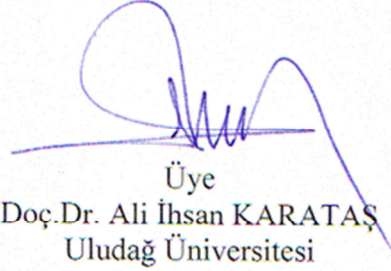
BURSA – 2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

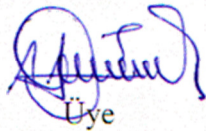
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı'nda 701121034 numaralı Abdurrahman YALNIZ'ın hazırladığı "Bir Yaygın Din Eğitimi Türü Olarak Vaazlardan Cemaatin Beklentileri (Bursa Örneği)" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23/01/2015 günü 13:00 – 14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof.Dr. Mehmet Akif KILAVUZ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç.Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ŞANVER
Uludağ Üniversitesi

23 / 01 / 2015

ÖZET

Yazar : Abdurrahman Yalnız
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Eğitimi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XII + 122
Mezuniyet Tarihi : 23 / 01 / 2015
Tez Danışmanı : Prof.Dr. Mehmet Akif KILAVUZ

BİR YAYGIN DİN EĞİTİMİ TÜRÜ OLARAK VAAZLARDAN CEMAATİN BEKLENTİLERİ (BURSA ÖRNEĞİ)

Bir alan araştırması olan, “Bir Yaygın Din Eğitimi Türü Olarak Vaazlardan Cemaatin Beklentileri (Bursa Örneği)” konulu bu çalışmada, din eğitimine katkısı bağlamında vaazların verimliliğinin artırılmasına hizmet edecek şekilde, cemaatin/dinleyicilerin vaazlarla ilgili görüş ve beklentilerinin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Araştırmada, Bursa'daki cami cemaatinin demografik özelliklerini, vaazlara ve vaizlere ilişkin görüş ve beklentilerini, vaazlarla ve vaizlerle ilgili mevcut durumu ne derecede yeterli bulduklarını tespit etmek ve çözüm önerileri sunmak hedeflenmiştir. Daha önce vaizlere uygulanmış anket verilerine dayalı bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmanın diğerlerinden farkı, cemaatin vaazlardan beklentilerini tespit etmeyi amaçlaması itibariyle vaazlar üzerine yapılmış ilk araştırma olması ve Bursa ili özelinde yüksek sayıda anket verisine dayanmasıdır.

Araştırmada Bursa özelinde vaazlar ve vaizlerle ilgili durum tespiti yapılarak gerekli teklif ve önerilerde bulunulmuştur. Uygulanan anket sonucu ortaya çıkan veriler değerlendirilmiş ve bir yaygın din eğitimi türü olan vaazlarla ilgili sorunlara çözüm aranmaya çalışılmıştır.

Araştırmada, mevcut durumu olduğu gibi tespit edebilmek ve yorumlayabilmek için ‘‘Tarama’’ (Tasvir metodu-survey) modeli uygun görülmüştür. Araştırmanın güvenilirliğini yüksek tutmak amacıyla, mülakat ve kişisel gözlem tekniklerinden de istifade edilmiştir.

Bu inceleme, bir Giriş ile iki bölüm ve bir Sonuç’tan oluşmaktadır. Giriş’te araştırmanın konusu, amacı ve önemi, metodu, kaynakları, sınırları, hipotezleri ve kavramları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Vaizlik ve Tarih Gelişimi ana başlığı altında vaizliğin tarihî gelişimi ve günümüzde vaaz ve vaizlik konuları incelenmiştir. İkinci bölümde ise çalışmanın temelini oluşturan anket uygulamasından elde edilen bulgu, yorum ve korelasyonlara yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Vaaz, Vaiz, Din Eğitimi.

ABSTRACT

Author : Abdurrahman Yalnız
University : Uludağ Üniversitesi
Institute : Social Science Institution
Department : Philosophy and Religion Sciences
Subfield : Religious Education
Type of Thesis : Master's thesis
Number of Page : XII + 122
Graduation Date : 23 / 01 / 2015
Supervisor : Prof.Dr. Mehmet Akif KILAVUZ

EXPECTATIONS OF THE CONGREGATION FROM SERMONS AS A COMMON FORM OF RELIGIOUS EDUCATION (THE EXAMPLE OF BURSA)

This field study titled as “Expectations Of The Congregation From Sermons As A Common Form Of Religious Education” aims to pinpoint the views and expectations of the congregation/listeners about sermons, in a way to serve boosting their efficiency. There are other researches based on the data applied on preachers themselves. What makes this study different is its being the first survey aiming to pinpoint the expectations of the congregation and its basing on information from a large number of participants within the city of Bursa. The data yielded by our survey has been evaluated and possible solutions have been sought.

In order to determine and interpret the existing situation better, “tarama” type of survey is employed. In order to maintain higher reliability, interviewing and personal observation techniques are also employed.

This study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. The introduction deals with the study's subject, aim, significance, method, references, limitations, hypotheses, and key concepts. Chapter one looks into sermons and their historical

development, sermons in our time, and preachers. Chapter two is devoted to the data obtained from the survey practice, interpretation, and correlations, which form the basis of the overall study.

Keywords: Sermon, Preacher, Religious Education.

ÖNSÖZ

Vaaz, “öğüt vermek, dini tebliğ etmek” anlamında bir terimdir. Dini tebliğ edip anlatan ve din hakkında öğüt veren ilk vaizler peygamberlerdir. Vaazın, dinin anlatılmasında önemli bir işlev gördüğü, din eğitiminde yaygın ve önemli bir yeri olduğu belirtilmesi gereken bir husustur. İnsan hayatının sınırlı olmasına mukabil, gelecek nesillere de hitap eden dinin sürekli olarak anlatılması gerekmektedir. Bu çerçevede “vaaz etme” (vaizlik), yalnızca peygamberlerin yürüttüğü ve onların ölümüyle sona eren bir faaliyet olarak düşünülemez bir olgudur.

Din eğitiminin önemli bir unsuru ve yaygın din eğitimi türlerinden biri olan vaazlarla ilgili bilimsel çalışmalar yok denecek kadar azdır. Dinleyicilerin vaazlar hakkındaki düşüncelerini, vaazların verimliliği için neler yapılabileceğine ilişkin görüş ve önerilerini tartışan müstakil bir deneysel araştırma ise -tespit edebildiğimiz kadarıyla mevcut değildir. Bu durum, araştırmaya, “Cemaatin Vaazlardan Beklentileri” şeklinde bir başlığın seçilmesinde teşvik edici olmuştur.

Bu çalışmada, vaizliğin İslâm’daki yerini, mevcut durum ve problemlerini ortaya koymak, vaazların daha verimli olmasına yol açacak bilgi birikimine katkı sağlamak ve verimliliği artırıcı çözüm-öneri tekliflerinde bulunmak hedeflenmiştir. Vaaz hakkında kaynak taraması yapılmasının yanı sıra, uygulamalı alan araştırmasıyla mevcut vaazlara ilişkin problemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma; Giriş, iki bölüm ve Sonuç’tan oluşmaktadır. Giriş’te araştırmanın konusu, amaç ve önemi, kaynakları, sınırları ve hipotezleri belirtilmiş; konu ile ilgili bazı kavramların kısa açıklamalarına yer verilmiştir. Birinci bölümde vaizliğin tarihî gelişimi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise bir yaygın din eğitimi türü olarak vaazların günümüzdeki durumu ve vaazlarla ilgili problemler, özellikle vaaz dinleyicilerinin görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. Bu bölümde, çalışmanın temelini oluşturan anket uygulamasından elde edilen bulgu, yorum ve korelasyonlara yer verilmiş; ulaşılan sonuçlara bağlı olarak çözüm önerileri sıralanmıştır.

Çalışmadaki âyet mealleri, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hazırladığı *Kur’ân-ı Kerîm Meali* isimli eserden iktibas edilmiştir. Ayrıca çalışmada sıkça geçen “irşad” kelimesinin, Arapça kökenine daha uygun olacağı düşünülerek, Türkçe sözlük ve yazım

kılavuzlarındakinin aksine sonu “t” ile değil “d” ile bitecek şekilde kullanıldığı belirtilmelidir.

Yüksek lisans öğrenimim boyunca önemli desteklerine ve yüreklendirmelerine şahit olduğum muhterem hocalarım Prof. Dr. Suat Cebeci, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Sayar ve Prof. Dr. Recep Cici'ye, uzunca bir zaman diliminde ortaya çıkan bu çalışma esnasında danışmanım olmayı kabul eden ve bana yol gösteren hocam Prof. Dr. M. Akif Kılavuz Bey'e şükranlarımı arz ederim. Çalışmanın gerektirdiği anketlerin uygulanması sürecinde önemli yardımlarını gördüğüm kıymetli din görevlileri Ali Keleş, Zafer Çiftli, Şaban Tüzel, Emrullah Kavak, Yunus Akkoç, Muhammet Alıç, Arif Karalı, Hayrettin Seçer, Hamdi Cansever, İbrahim Şendil, Necmi Geçkin, Coşkun Çalık, Mehmet Yazar, Fatma Efendioğlu, M. Ali Öksüz, Adnan Şahin ve Ömer Şağban'a teşekkür ederim. Ayrıca Korkut Altay, Mücahit Bilgin, Emin Özdamar, Mustafa Özer, Rıdvan Yaşar ve Fuat Bayram beylere de uygulama esnasındaki desteklerinden ötürü teşekkürler... Son olarak, hiçbir zaman dualarını ve tarifi güç desteklerini esirgemeyen muhterem ebeveynime, üstün sabrı ve teşviklerinden ötürü de kıymetli eşime teşekkürü borç bilirim.

Abdurrahman Yalnız

Bursa 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	X
ŞEKİL VE TABLOLAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
B. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	3
C. ARAŞTIRMANIN METODU.....	3
D. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	5
E. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI	7
F. UYGULAMA VE VERİLERİN TOPLANMASI	7
F. HİPOTEZLER	8
G. KAVRAMLAR	9
BİRİNCİ BÖLÜM: VAİZLİK VE TARİHİ GELİŞİMİ	12
I. VAİZLİK VE TARİHİ GELİŞİMİ.....	12
A. Vaaz ve İrşadın Önemi	12
B. Kur’ân ve Sünnette Hitabet, Tebliğ ve İrşad	14
C. Vaaz ve Vaizliğin Tarihiçesi	22
D. Etkili Bir İletişim Açısından Vaizlik.....	25
II. GÜNÜMÜZDE VAAZ VE VAİZLİK	31
A. Vaiz Olarak Atanma Şartları	32
B. Vaizlerin Görevleri.....	33
C. Vaaz ve İrşad Hizmetleri	35
D. Vaaz Etme Yetkisi.....	40
İKİNCİ BÖLÜM: VAAZLARDAN BEKLENTİLERLE İLGİLİ UYGULAMALI ARAŞTIRMA	41
I. BULGULAR, KORELASYONLAR VE YORUMLAR	41
A. Deneklerin Kişisel Özellikleri (Olgusal Durum).....	41
B. Deneklerin Vaazlarla İlgili Görüşleri (Yargısal Durum)	45
SONUÇ VE ÖNERİLER	95
I. SONUÇLAR.....	95
II. ÖNERİLER	95
KAYNAKLAR.....	106
EKLER.....	113
EK-1: 2013 YILI İLK ÜÇ AY İÇİN VAAZ PLANLARI.....	113
EK-2: ANKET FORMU	115
EK-3: ANKET UYGULAMA İZİNİ.....	121
EK-4: ÖZGEÇMİŞ.....	122

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.e.	Aynı Eser
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.md.	Adı Geçen Madde
a.g.tb.	Adı Geçen Tebliğ
a.g.tz.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
nu.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
v.dğr.	Ve diğerleri
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
vs.	Vesaire
Yay.	Yayınları

ŞEKİL ve TABLOLAR

Şekil 1: Hz. Peygamber'in Bir Anlatım Esnasında Kullandığı Çizim	21
Tablo 1: Cinsiyet.....	41
Tablo 2: Yaş	42
Tablo 3: Eğitim Durumu.....	43
Tablo 4: Meslek Durumu	43
Tablo 5: Gelir Durumu	44
Tablo 7: Camiye Gitme Sıklığı	44
Tablo 8: Camilerde Yapılan Vaazları Dinleme Sıklığı.....	45
Tablo 9: Vaazları Dinlememe Sebepleri.....	45
Tablo 10: Sunum Tarzı Bakımından, Vaazlar Nasıl Olmalıdır?	46
Tablo 11: Vaaz Konuları Daha Çok Hangi Alanlarla İlgili Olmalıdır?	47
Tablo 11.1: Vaaz Konuları Hakkındaki Beklenti ve Gelir Durumu.....	48
Tablo 12: Merkezî Sistemle Yapılan Vaazlar Hakkındaki Düşünceniz Nedir?	49
Tablo 12.1: Merkezî Sistem Hakkındaki Düşünce ve Eğitim Durumu	50
Tablo 13: Vaizlerde Gördüğünüz En Önemli Eksiklik Nedir?	51
Tablo 14: Cuma Ve Bayram Vaazlarında Verilen Bilgiler Sizin İçin Yararlı Oluyor Mu?	52
Tablo 15: Camilerde Verilen Vaazların Konuları Hakkında Ne Düşünüyorsunuz?.....	53
Tablo 16: Vaizlerin Görevi Hakkındaki Düşünceniz Nedir?.....	54
Tablo 17: “Dinlediğim Vaaz Konuları Güncel İhtiyaçlara Hitap Etmektedir” Cümlesine Katılma Durumunuz Nedir?	56
Tablo 17.1: Konuların Güncel İhtiyaçlara Cevap Verip Vermediği Hakkındaki Düşünce ve Camiye Gitme Sıklığı.....	57
Tablo 18: Aşağıdaki Görüşlerden En Çok Katıldığınız Hangisidir?	58
Tablo 19: Vaazlarda Âyet Ve Hadis Metinleri Nasıl İfade Edilmelidir?	58
Tablo 20: Vaazda Anlatılan Konuyla İlgili Örnek Sunulması Gerektiğinde, Bu Nasıl Yapılmalı?	59
Tablo 21: Vaaz Esnasında Vaize Soru Yöneltilmesi Hakkındaki Düşünceniz Nedir?	59
Tablo 21.1: Vaaz Esnasında Soru Yöneltilme İsteği ve Eğitim Durumu	60
Tablo 22: Vaaz Bittikten Sonra, Vaize, Anlattığı Konu Hakkında Soru Sorma İhtiyacı.....	60
Tablo 22.1: Vaaz Sonrasında Soru Yöneltilme İsteği ve Eğitim Durumu.....	61
Tablo 23: Vaazlarda, Görsel Destekli Anlatım Yapılması Hakkındaki Düşünceniz Nedir?	62
Tablo 24: Vaaz Edilirken, Konuyu Dikkatlice Dinleyebiliyor Musunuz?	63
Tablo 24.1: Vaazı Dikkatlice Dinleyebilme ve Cinsiyet.....	63
Tablo 24.2: Vaazı Dikkatlice Dinleyebilme ve Yaş.....	64
Tablo 24.3: Vaaz Konusunu Dikkatlice Dinleyebilme ve Eğitim Durumu.....	65
Tablo 25: Vaaza Dikkatinizi Veremiyorsanız, Bunun En Önemli Sebebi Nedir?	66

Tablo 26: Genellikle, Vaazdan Sonra, Olumlu Veya Olumsuz Bir Tepkiniz Olur Mu?	67
Tablo 26.1: Vaazla İlgili Tepki ve Eğitim Durumu	67
Tablo 26.2: Vaaz Sonrası Tepki ve Gelir Durumu.....	68
Tablo 27: Vaizin, Alışlagelenin Dışında Bir Dinî Bilgi Vermesi Durumunda Ne Düşünürsünüz?	68
Tablo 28: Dinlediğiniz Vaizler, Vaaz Konusunu, Anlayabileceğiniz Şekilde Anlatma Hususunda... ..	69
Tablo 28.1: Vaizler Hakkındaki Düşünce ve Eğitim Durumu	70
Tablo 28.2: Vaizler Hakkındaki Düşünce ve Gelir Durumu.....	71
Tablo 28.3: Vaizler Hakkındaki Düşünce ve Camiye Gitme Sıklığı	72
Tablo 29: Vaaz Konuları Belirlenirken, Aşağıdaki Yöntemlerden Hangisi Tercih Edilmelidir?	73
Tablo 30: Cuma Günü Yapılan Vaazlar Hangi Vakitte Yapılırsa Daha Çok Dinleme İmkânınız Olur?	73
Tablo 31: En Son Dinlediğiniz Vaazın Konusunu Hatırlıyor Musunuz?	74
Tablo 31.1: Son Dinlenen Vaaz Konusunu Hatırlama ve Gelir Durumu.....	75
Tablo 32: Genel Olarak, Dinlediğiniz Vaazlarda Konu Bütünlüğü Var Mı?	75
Tablo 33: Dinlediğiniz Vaazlarda Aşağıdaki Unsurlardan Hangisi Daha Çok Yer Alıyor?	76
Tablo 34: Etkili Olması İçin Üslup Olarak Aşağıdakilerden Hangisine Vaazda Daha Çok Yer Verilmelidir?	77
Tablo 35: Genellikle, Vaizin Söylediklerini Net Olarak Anlayabiliyor Musunuz?	78
Tablo 35.1: Vaizin Söylediklerini Net Olarak Anlayabilme ve Cinsiyet.....	79
Tablo 35.2: Vaizin Söylediklerini Net Olarak Anlayabilme ve Yaş.....	80
Tablo 36: Vaizlerde Aranılan Özellikler	81
Tablo 37: Genel Olarak, Vaazlardan Memnuniyet Dereceniz Nedir?	82
Tablo 37.1: Vaazlardan Memnuniyet Derecesi ve Cinsiyet.....	83
Tablo 37.2: Vaazlardan Memnuniyet Derecesi ve Yaş.....	84
Tablo 37.3: Vaazlardan Memnuniyet Derecesi ve Eğitim Durumu	85
Tablo 37.4: Vaazlardan Memnuniyet Derecesi ve Gelir Durumu.....	87
Tablo 37.5: Demografik Özellikler ve Vaaz Memnuniyeti.....	88
Tablo 38: Vaaz Konularının Etrafıca İşlenip İşlenmediği Konusundaki Görüşünüz Nedir?	89
Tablo 39: Vaaz Süresi 40 Dakikadır. Daha Verimli Bir Vaaz İçin Bu Süre Ne Kadar Olmalıdır?	91
Tablo 40: Vaazda En Çok Değnilmesini İsteddiğiniz Konular	92

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Din eğitimi, dini öğrenme/öğretme, dinî tutum ve davranış oluşumu veya değişimi sağlama süreci olan bir iletişim türüdür.¹ Günümüzde bilginin insanlara aktarılmasına dair birçok araç, usul ve imkândan söz edilebileceği gibi, konu din bilgisi olduğunda, kaynağını peygamberler ve âlimlerden alan ve hâlihazırda yürürlükte olan kadim bir usulden de söz etmek yerinde olacaktır. Bütün semavî dinler vahiyle temellendiğinden, Tanrı-insan ilişkisinde yegâne ve mümtaz elçiler olan peygamberler Tanrı'nın emir ve hükümlerini insanlara aktarmanın yanında, önderlik ve rehberlik görevleri icabı onlarla temaslarını sürdürürken bir takım yöntemlere sahip olmuşlar ve insanlara “dinin nasıl anlatılacağı” bakımından da örneklik etmişlerdir. Bu yöntemlerden biri de, halen uygulanmakta olan ve yaygın din eğitiminin önemli bir türü olan vaazdır.

Yaygın din eğitimi faaliyeti olarak ilk peygamberlerden günümüze değin devam edegelmiş olan vaaz; insanlara dinî ve ahlâkî konuları anlatmak, kalplerini dine ısındırarak ve imanlarını kuvvetlendirecek sözler söylemek, âhirette karşılaşılabilecek mükâfat ve azaba ilişkin bilgi vererek teşvik ve uyarıda bulunmaktır.² Esasında vaaz, sözlü olarak, insanların önünde belirli hitabet usullerini de kullanarak yapılan dinî konuşmadır. Bugün din hizmetinin kurumsallaşması dolayısıyla Türkiye’de vaaz, özel görevli kişiler tarafından bir kamu hizmeti şeklinde verilmektedir. Özel bir hitabet türü olan vaazı gerçekleştiren, ibadet yerlerinde dinin emir ve yasaklarını anlatan konuşmacıya da vaiz denilmektedir.³

Türk toplumunun bilgiyi genellikle, okuyarak değil işiterek edindiği sıklıkla dillendirilen bir husustur. Bu nedenle yukarıda anlatılan önemine ilaveten, Türkiye’de vaaz olgusunun kıymeti ve dinî önderlikteki değerinin daha da yüksek olduğu düşünülmektedir.⁴ Fakat vaizlerin vaazlarına ciddi şekilde hazırlanmadan, kürsüde belli bir fikrî silsile gözetmeden kendilerine ayrılan süreyi geçiştirme eğiliminde oldukları, cemaatin beklenti ve ihtiyaçlarını gözetmedikleri de iddia edilmektedir. Elbette bu ve benzeri hareket tarzları vaazların itibarını düşürecektir.⁵ Vaaz hazırlamak ve onu etkili kılmak, yalnızca dokunaklı,

¹ Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum**, Etüt Yay., Samsun, 1998, s. 75.

² Hasan Cirit, “Vaaz”, **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, 2012, ss. 404-407.

³ D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, 2. b., Pınar Yay., İstanbul, 2005.

⁴ Bekir Demirkol, “Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXI, S. 1, Ankara, 1990, s. 10.

⁵ Kerim Yavuz, “Yeni Bir Yaklaşımla Vaaz Eğitimi”, **II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (23-27**

mânâlı ve güzel sözleri peş peşe sıralamakla değil, sosyal psikolojinin verilerini, dinleyicilerin demografik, sosyo-kültürel, ekonomik hususiyetlerini, ilgi istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmakla mümkün olabilir.⁶

Dinleyicilerin vaazlardan beklentileri ve vaaz hizmetlerinin verimliliğinin artmasına yönelik önerilerinin tespiti bakımından, “bir yaygın din eğitimi türü olarak vaazlardan cemaatin beklentileri” konusunu Bursa örneği üzerinden araştırmanın faydalı olacağı düşünülmüştür. Özellikle, bir saha araştırması niteliği taşıyan anket uygulamasıyla birlikte bu çalışma, özel anlamda vaaz ve genel anlamda yaygın din eğitime katkı sağlayacak önemli tespitler barındırmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Kanunu, vaizleri, cami ve mescitler ile diğer mekânlarda her türlü vasıttan yararlanarak toplumu dinî konularda bilgilendirmek, Başkanlığın hizmet alanlarında irşad, rehberlik, inceleme ve araştırma yapmakla yükümlü tutarken⁷ vaazı etkili bir hizmet alanı olarak görmektedir. Vaazın belirli gün ve şartlarda uygulanan çok yaygın bir din hizmeti, günlük ve/veya haftalık olarak binlerce camide milyonlarca insana ulaşabilmeyi sağlayan önemli bir eğitim aracı olduğu ifade edilebilir.⁸ Bu çalışmada vaazların verimliliği, vaaz dinleyicilerinin yaş, eğitim ve sosyo-ekonomik durumları da göz önüne alınarak vaazın etkileşim değerleri inceleme konusu yapılmış; ayrıca vaazların içeriği, süresi, zamanı gibi konular da değerlendirilmiştir.

Araştırmanın konusu; günümüzde yapılmakta olan vaazların değerlendirilmesi, vaazlarla ilgili aksaklık ve olumsuzlukların tespiti, vaizlerin sahip oldukları niteliklerin ve camilerde sunulan vaazların beklentileri karşılama ne kadar yeterli olduğu hakkında cemaatin düşüncelerini ortaya koymaktır.

Kasım 1998), I-II, Ankara, 2003, C. II, s. 442.

⁶ Niyazi Usta, “Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü -Hutbe ve Vaazların Zihniyet Değişimine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme-”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008, s. 472.

⁷ [http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.633&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=\(09.03.2014\)](http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.633&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=(09.03.2014))

⁸ Yalnızca Cuma ve bayram günlerinde yapılan vaazlar düşünüldüğünde, bir camide yılda en az 56 vaaz sunulmaktadır. Bu durum, vaazlar yoluyla azımsanamayacak boyutta bir yaygın din eğitimi faaliyeti yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **DİB Din Hizmetleri Raporu-2012**, Ankara 2013, s. 11;

<http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/YaziliRaporlar/2012%20Din%20Hizmetleri%20Raporu.pdf> (13.03.2014)

B. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Etkili bir şekilde dinin anlatım ve öğretiminin mümkün olabilmesi için, dinin doğru ve yeterli bilgisi yanında, dinleyici kitlesinin özelliklerine dair bilgiye de ihtiyaç vardır.⁹ Konunun uzmanları, iletişim ve eğitimde kaynak/öğreten merkezli değil, hedef/öğrenen merkezli bir anlayışla hareket edilmesi gerektiğini, bu şekilde daha verimli bir eğitim sürecinin mümkün olabileceğini ifade etmektedirler.¹⁰ Öğrenen merkezli bir eğitimin mümkün olabilmesi için de hedef kitlenin özelliklerinin, beklentilerinin ve görüşlerinin bilinmesi önemlidir.

Bu araştırmada, Bursa'daki cami cemaatinin özelliklerini, vaazlara ve vaizlere ilişkin görüş ve beklentilerini, mevcut durumu ne derecede yeterli bulduklarını tespit etmek ve çözüm önerileri sunmak hedeflenmiştir. Daha önce vaizlere uygulanmış anket verilerine dayalı bazı araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmanın diğerlerinden farkı, cemaatin vaazlardan beklentilerini tespit etmeyi amaçlaması yönüyle vaazlar üzerine yapılmış ilk araştırma olması ve yüksek sayıda katılımcıdan elde edilmiş anket verilerine dayanmasıdır.

Vaizlerin, hizmet götördükleri insanların durumlarını, beklenti ve görüşlerini bilmeleri, vaazların verimliliğine etki edecek önemli bir kazanımdır. İlgili kuruluşların ve vaizlerin vaazlarla ilgili mevcut problemlere ilişkin fikir edinmelerine hizmet edeceği düşünülen bu araştırma, vaazların muhatabı olan kitlenin mevcut vaazlarla ilgili kanaat ve beklentilerini tespiti çalışmaktadır. Böylece bir yaygın din eğitimi türü olan vaazların daha fonksiyonel olması sağlanabilecektir.

Araştırmanın problemi, cami cemaatinin vaazlardan beklentilerinin ve vaazlarla ilgili görüş ve önerilerinin Bursa örneğinde tespit edilmesidir.

C. ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmada vaazın teorisi, tarihî gelişimi, iyi bir vaazın ve etkili bir vaizin özellikleri konularında belge taraması yapılmış; kişisel gözlem ve ziyaretlerle konu hakkında vaizlerden ve vaaz dinleyicilerinden bilgi alınmıştır. Bu çerçevede, günümüzde

⁹ Hayati Hökelekli v.dğr., **Din Psikolojisi**, ed., Hayati Hökelekli, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2010, s. 5.

¹⁰ Ahmet Koç, "Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008, s. 169.

camilerde yapılmakta olan vaazların eğitim faaliyeti olarak verimliliğini ölçmek, dinleyicilerin söz konusu vaazlara ilişkin beklenti ve kanaatlerini tespit etmek amacıyla anket formu düzenlenmiştir. Düzenlenen ankette olgusal ve yargısal sorulara yer verilmiştir. Olgusal sorularla, örneklem hakkında tanımlayıcı bilgi edinilmesi ve anket sonuçları değerlendirilirken daha esaslı analiz yapılabilmesi amaçlanmıştır. Yargısal sorularla da, deneklerin vaaz konusundaki tutum, fikir, algı, kanaat ve tecrübelerini öğrenmek hedeflenmiştir. Araştırma konusuyla ilgili olarak katılımcıların bilgi ve kanaatlerini serbestçe belirtebilmelerini sağlayabilmek amacıyla soruların bazıları açık uçlu olarak düzenlenmiştir.

Anket formlarının, Bursa'da vaaz dinleyen cemaatin farklı demografik özelliklere sahip olanlarını kapsayacak tarzda dağıtılmasına ve uygulanmasına özen gösterilmiştir. Anketler Bursa'nın Yıldırım, Osmangazi, Nilüfer ve Kestel ilçelerinde demografik özellikler bakımından çeşitliliğe sahip cami cemaatine uygulanmıştır. Anketler, öncelikle 20 kişilik bir deneme grubuna uygulanmış; problem tespit edilen sorularda yeniden düzenleme yapılmıştır. Son şekli verilen anket formu çoğaltılarak vaaz dinleyen cami cemaatine tesadüfî örneklemeyle dağıtılmıştır. Uygulama süresince toplam 1.100 anket formu dağıtılmıştır.

Formlar dağıtılmadan önce deneklere konuyla ilgili bilgi sunulmuş, cevaplama imkânı olanlara anket formu verilmiştir. Görüş belirtme yönünde istekli olmasına rağmen anket formunu cevaplayamayacak durumda olan katılımcılar için, sorular bizzat araştırmacı tarafından sorularak formlara işlenmiştir. Anket formlarının deneklere ulaştırılmasında, bazı camilerde genel duyuru ve tanıtımla dağıtım yapılması; bazı camilerde ise cami görevlisinin, formu cevaplayabilecek durumdaki cemaate formları dağıtması yöntemi tercih edilmiştir. Anket formunda çok sayıda soru bulunması ve kısa sürede yanıtlanmasının mahzurlu olabileceği düşüncesiyle formlar daha sonra toplanmak üzere deneklere verilmiştir. Toplanan anket formlarının istatistiksel değerlendirmeye uygun durumda olanlarının sayısı 546'dır.

Anket sonuçları SPSS Statistics for Windows 20 paket programında işlenmiştir. Değerlendirmede, açık uçlu soruların cevapları ve denekler tarafından araştırmacıya ulaştırılmak istenen diğer mesajlar not alınmıştır. Açık uçlu olmayan tüm soru cevaplarının frekansları sayı ve yüzde olarak tespit edilmiştir. Cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve meslek

gibi demografik özelliklerin dinleyicilerin vaazlarla ilgili görüşlerine etkileri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için Ki-Kare analizi yapılmış; sonuçlar 0.05 anlamlılık düzeyinde değerlendirilerek yorumlanmıştır.

D. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmada birinci derecede kaynak, 546 denek anketi bulgularıdır. Ayrıca genelde eğitim ve din eğitimi, özelde yaygın din eğitimi konulu çalışmalar da yararlanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.

Genel olarak din görevlilerinin ve vaizlerin problemlerini ele alan pek çok bilimsel araştırma mevcut olmakla birlikte, cemaatin vaazlardan beklentilerini tespiti yönelik ampirik müstakil bir araştırma bulunmamaktadır. Ancak, cami görevlilerinden beklentileri tespiti yönelik bazı araştırmalar içerisinde, vaazlar ve vaizlerle ilgili veriler de yer almaktadır.

Vaazlar ve vaizlerle ilgili yazılmış kitap, tez ve makale gibi müstakil çalışmaların yanı sıra sempozyumlar da düzenlenmiştir. Bu çalışmada kullanılan kitap türü kaynakların bazıları şunlardır: M. Faruk Bayraktar'ın *Türkiye'de Vaizlik – Tarihçesi ve Problemleri*,¹¹ Süleyman Uludağ'ın *İslâm'da İrşad*,¹² İsmail Lütfi Çakan'ın *Dinî Hitabet Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri*,¹³ Abdurrahman Çetin'in *Hitabet ve İrşad*¹⁴ ve Ahmet Lütfi Kazancı'nın *Peygamber Efendimizin Hitabeti*,¹⁵ Mehmet Şanver'in *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*.¹⁶

Bu çalışmada kullanılan tez türündeki kaynakların bazıları şunlardır: Ahmet Doğru'nun “Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri-Kayseri İlinde Görev Yapan Vaizler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme”¹⁷ başlıklı tezi, Paşa Odabaş'ın “Kur'an'daki Azap Ayetlerinin Vaaz ve İrşatta Kullanılmasının Din Eğitimi Açısından

¹¹ M. Faruk Bayraktar, *Türkiye'de Vaizlik – Tarihçesi ve Problemleri*, 2.b., İFAV Yay., İstanbul, 2009.

¹² Süleyman Uludağ, *İslâm'da İrşad*, Marifet Yay., 7. b., İstanbul, 1998.

¹³ İsmail Lütfi Çakan, *Dinî Hitabet Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri*, İFAV Yay., İstanbul, 1998.

¹⁴ Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad*, 2. b., Emin Yay., Bursa, 2008.

¹⁵ Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet Yay., İstanbul, 1980.

¹⁶ Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yay., İstanbul, 2001.

¹⁷ Ahmet Doğru, *Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri-Kayseri İlinde Görev Yapan Vaizler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, Cumhuriyet Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008.

Tahlili”¹⁸ başlıklı tezi ve Esra Hacımüftüoğlu’nun “Kur’ân-ı Kerîm’in İrşad Üslubu”¹⁹ başlıklı tezi.

Bu çalışmada makale türündeki kaynaklardan da istifade edilmiştir: Mücahit Arpacı’nın, “Diyaret İşleri Başkanlığı Vaaz Hizmetleri”;²⁰ Abdurrahman Ateş’in, “Vaaz ve Hutbelerde Kur'an'a Yeterince Yer Verilmemesi ve Ayetlerin Uygun Bağlamda Kullanıl(a)maması Problemi”;²¹ Ali Bakkal’ın, “Vaaz Tekniği”;²² Mustafa Demirbaş’ın, “Vaaz ve İrşadda Verimli ve Etkili Olmanın Unsurları”;²³ Kadriye Avcı’nın, “Vaizelerin Cemaat, Vaaz Materyali, Kişisel Donanım ve Kadın Sorunları Açısından Karşılaştıkları Problemler”;²⁴ Ahmet Koç’un “Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz”;²⁵ Niyazi Usta’nın, “Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü -Hutbe ve Vaazların Zihniyet Değişimine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme-”;²⁶ Kerim Yavuz’un “Yeni Bir Yaklaşımla Vaaz Eğitimi”;²⁷ Recai Doğan’ın, “Yaygın Din Eğitimi Açısından II. Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış”²⁸ ve “Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik”;²⁹ Nesimi Yazıcı’nın “Tanzimat Dönemi Ramazanlarında Vaaz ve İrşad Hizmetleri Üzerine

¹⁸ Paşa Odabaş, **Kur’an’daki Azap Ayetlerinin Vaaz ve İrşatta Kullanılmasının Din Eğitimi Açısından Tahlili**, Selçuk Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

¹⁹ Esra Hacımüftüoğlu, **Kur’ân-ı Kerîm’in İrşad Üslubu**, Atatürk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010.

²⁰ Mücahit Arpacı, “Diyaret İşleri Başkanlığı Vaaz Hizmetleri”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008, ss. 194-216.

²¹ Abdurrahman Ateş, “Vaaz ve Hutbelerde Kur'an'a Yeterince Yer Verilmemesi ve Ayetlerin Uygun Bağlamda Kullanıl(a)maması Problemi”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. II, Ankara, 2008, ss. 463-475.

²² Ali Bakkal, “Vaaz Tekniği”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008, ss. 119-135.

²³ Mustafa Demirbaş, “Vaaz ve İrşadda Verimli ve Etkili Olmanın Unsurları” **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. II, Ankara, 2008, ss. 424-442.

²⁴ Kadriye Avcı, “Vaizelerin Cemaat, Vaaz Materyali, Kişisel Donanım ve Kadın Sorunları Açısından Karşılaştıkları Problemler”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. II, Ankara, 2008, ss. 630-637.

²⁵ Ahmet Koç “Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008, ss. 151-170.

²⁶ Niyazi Usta, “Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü -Hutbe ve Vaazların Zihniyet Değişimine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme-”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008, ss. 468-473.

²⁷ Kerim Yavuz, “Yeni Bir Yaklaşımla Vaaz Eğitimi”, **II. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, 23-27 Kasım 1998**, I-II, C. II, Ankara, 2003, ss. 440-445.

²⁸ Recai Doğan, “Yaygın Din Eğitimi Açısından II. Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, 1:3, 1999, ss.257-272.

²⁹ Recai Doğan, “Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik”, **Diyanet İlmî Dergi**, Ankara, 1999, C. XXXV, sayı: 1, Özel Sayı, ss. 171-206.

Değerlendirmeler”;³⁰ N. Yaşar Aşıkoğlu’nun, “Vaizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine”;³¹ Fahri Kayadibi’nin, “Cumhuriyet Dönemi İmam-Hatiplik ve Vaizlik”;³² Cemal Tosun’un, “İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi”³³ başlıklı makaleleri bu çalışmanın kaynakları arasındadır.

Ayrıca, Abdullah Özbek’in, “Vaazların Fonksiyonelliği”;³⁴ Mehmet Aydın’ın, “Günümüzde İrşad Hizmetinde Görülen Bazı Yanlılıklar”³⁵ başlıklı tebliğleri kaynaklarımız arasındadır. 2011 yılında Ankara’da yapılmış olan *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu*’nda³⁶ sunulan kimi tebliğlerden de yararlanılmıştır.

E. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI

Bursa’da yer alan camilerdeki vaaz dinleyicileri ile sınırlandırılmış olan araştırmanın evreni, Bursa il, ilçe ve köylerinde vaazları dinleyen cami cemaatinin tümüdür. Dolayısıyla araştırma, Bursa il sınırları içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nı temsilen görevli vaizlerin vaazlarını dinleyen cami cemaatini kapsamakta; söz konusu evrende yer alan Yıldırım, Osmangazi, Nilüfer ve Kestel ilçelerindeki cami cemaatinden 546 kişilik bir örneklem grubu ile sınırlı bulunmaktadır.

F. UYGULAMA ve VERİLERİN TOPLANMASI

Anketler 2013 yılının Ocak-Mayıs ayları arasında, Bursa’nın Yıldırım, Osmangazi, Nilüfer ve Kestel ilçelerinde demografik özellikler bakımından çeşitliliğe sahip cami cemaatine uygulanmıştır.

³⁰ Nesimi Yazıcı “Tanzimat Dönemi Ramazanlarında Vaaz ve İrşad Hizmetleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Diyanet İlmî Dergi**, 2005, C. XXXXI, sayı 3, ss. 105-116.

³¹ N. Yaşar Aşıkoğlu, “Vaizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8:2, 2004, ss.17-24.

³² Fahri Kayadibi, “Cumhuriyet Dönemi İmam-Hatiplik ve Vaizlik”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 6, İstanbul, 1999, ss.145-180.

³³ Cemal Tosun, “İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 36: 1, Ankara, 1997, ss. 179-221.

³⁴ Abdullah Özbek, “Vaazların Fonksiyonelliği”, **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu**, İBAV Yay., Kayseri, 2003, ss. 165-186.

³⁵ Mehmet Aydın, “Günümüzde İrşad Hizmetinde Görülen Bazı Yanlılıklar”, **I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, 1-5 Kasım 1993**, I-II, C. I, DİB Yay., Ankara, 1995, s. 426-432.

³⁶ **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, DİB Yay., Ankara, 2013.

Araştırma kapsamındaki örneklem gurubunun, soruları anket yönergesine uygun olarak ve gerçek görüşlerini yansıtacak şekilde içtenlikle cevapladıkları kabul edilmektedir. Anketin, cemaatin vaazlarla ilgili görüşlerini tespit edebilecek yeterlilikte, geçerli ve güvenilir, örneklem gurubunun, evreni temsil eder nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Anketler toplandıktan sonra, değerlendirme için uygun olanlar numaralandırılmış, istatistik değerlendirme için her bir anket formundaki yanıtlar bilgisayar ortamına aktarılarak SPSS programında işlenmiştir.

F. HİPOTEZLER

Yaygın din eğitimi; cemaat, din görevlisi ve etkinlik (uygulanan program) üçlüsünden oluşmaktadır.³⁷ Dolayısıyla yaygın din eğitiminin etkinliğiyle ilgili bir araştırma, bu üç alanla ilgili tespitleri barındırmalıdır. Bu araştırmada, vaazın muhatabı olan cemaatin demografik özellikleri, vaazların içeriğine ve vaizlere dair görüşleri araştırılmakta olup bu üç başlıkla ilgili hipotezler şunlardır:

Vaaz Dinleyicileriyle İlgili Hipotezler:

1) Dinleyicilerin demografik özellikleri ile mevcut vaazlardan memnuniyet derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler vardır:

a) Eğitim düzeyi, vaazlardan memnuniyete tesirlidir.

b) Camiye gitme sıklığı ile vaizleri yeterli bulma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

c) Yaş ile vaizin söylediklerinin net olarak anlaşılma durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2) Vaaz esnasında dinleyiciler, vaize soru sormak istemektedirler.

Vaizlerle İlgili Hipotezler:

1) Vaizler vaazlarını cemaatin anlayabileceği şekilde sunmaktadırlar.

2) Dinleyiciler, vaazların başlangıç ve bitiriliş zamanlarıyla ilgili problem yaşamaktadırlar.

³⁷ İsmail Sağlam, **Din Görevlileri ve Cami Etkinlikleri Yeterliği (Fransa Örneği)**, 2.b., Emin Yay., Bursa, 2011, s. 31-32.

3) Dinleyiciler, vaizlerin vaaz konularını etraflıca işlemediklerini düşünmektedirler.

Vaazlarla İlgili Hipotezler:

1) Aktüel olayların İslâm dinine göre ele alınması, vaaz konularının güncel olay ve olgular üzerine belirlenmesi söz konusu değildir ve dinleyiciler bundan rahatsızlık duymaktadırlar.

2) Vaazlarda benzer konuların işlenmesi dinleyicileri rahatsız etmektedir.

3) Cuma vaazlarının, namaz-sonrası sunulacak şekilde zamanlanması/planlanması, dinleyici sayısına olumlu tesir edecektir.

4) Dinleyiciler vaazlarda en çok itikadî konuların işlenmesine ihtiyaç duymaktadırlar.

G. KAVRAMLAR

1. İrşad: Arapçada, doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek anlamındaki rüşd kökünden mastar olan bir kelimedir ve doğru yolu göstermek demektir.³⁸ Rüşd kavramının zıddı sapıklık ve azgınlıktır.³⁹ müslümanların birbirlerine dini telkin etme ve muhatabı bu bilgiler doğrultusunda dönüştürme, mânen aydınlatma amaçlı yönlendirme faaliyetlerine irşad denilmektedir.⁴⁰

2. Davet: İslâm'a ve İslâm esaslarının uygulanmasına çağrı anlamına gelmektedir. Davet, hem gayrimüslimlere hem de müminlere yönelik olabilir.⁴¹

3. Tebliğ: Ulaştırma, bildirme, bir fikri başkalarına anlatmak suretiyle yayılmasına çalışma anlamına gelen tebliğ, Allah'ın emirlerini kullarına duyurmaya denir.⁴²

4. Hidayet: Doğru yol, Hak yolu, Allah'ın insanların kalbine ilham ettiği hak yolu arama his ve arzusu demek olan hidayet, dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak yolu

³⁸ Bekir Topaloğlu, "İrşad", **DİA**, C. XXII, İstanbul, 2010, ss. 454-455.

³⁹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Camâlüddin b. Mukerrem, **Lisânu'l-Arab**, I-XV, C. III, Beyrut, 1968, s. 175.

⁴⁰ Mahmut Çınar, "İrşad Dilinde Şeklî ve Derunî Boyutlar", Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu, I-II, C. I, DİB Yay., Ankara, 2013, s. 118; Abdurrahman Çetin, **Hitabet ve İrşad**, 2. b., Emin Yay., Bursa, 2008, s. 224.

⁴¹ Mustafa Çağrı, "Davet", **DİA**, C. IX, İstanbul, 1994, ss. 16-19.

⁴² Doğan, a.g.e., s. 1255.

göstermek anlamında kullanılmaktadır.⁴³ İslâm'a davet edenler hidayet vesilesi olduklarından, hidâyetçi anlamında “hâdî” diye isimlendirilirler.⁴⁴

5. Tavsiye: Bir fiilin yapılıp yapılmaması hakkında kanaat belirtme, bir kişi hakkında iyi şahitlikte bulunma manalarına gelen bu kelime, doğruyu ve gerçeği öğütleme, yol gösterme anlamında kullanılmaktadır.⁴⁵

6. Ta‘lim: Bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, nesneyi gerçek haliyle bilmek anlamındaki ilm kökünden türeyen ta‘lîm, bir işe alışmak için yapılan çalışma, birine bilgi öğretmek, ders okutmak demektir. Bilgi öğretilene muallim adı verilir. Peygamberlerin vazifesine “ta‘lîm”, kendilerine de “muallim” denilmiştir.⁴⁶

7. Terbiye: Arapçada korumak, ıslah etmek, gözetmek, yükseltmek anlamındaki “r-b-v” kökünden türeyen terbiye kelimesi, çocuğu veya ekini besleyip büyütme, geliştirmek demektir. Terim olarak insanı eğitmek, olgunlaştırıp yetiştirmek, kabiliyetlerini geliştirmek, saygı ve edep öğretmek, iyi ahlâk, alıştırma ve ta‘lim anlamındadır.⁴⁷

8. Nasihat: Arapçada bir şeyin saf, hâlis olması, bozukluk ve kötülükten uzak olması, başkasının iyiliğini istemek anlamındaki “nush” kökünden türeyen bir kelimedir. İyiliği teşvik, doğru yola, iyiye-güzele sevk için yapılan konuşma, öğüt, akıl öğretme, yol gösterme anlamındadır.⁴⁸

9. Vaaz: Öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak manasındaki vaaz, bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat etmek, dinleyenlerin kalplerini iyiliğe ısındıracak sözler söylemek, uhrevî azâba ve mükâfata yönelik bilgiler vermek suretiyle ikaz ve teşvikte bulunmak demektir. Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerden alıntılarla insanları aydınlatmayı ve geliştirmeyi hedefleyen ve din âlimlerince ibadet mahallerinde yapılan konuşmaya vaaz denir. Vaaz, söz üzerine kurgulanmış bir etkinliktir.⁴⁹

⁴³ Y. Şevki Yavuz, “Hidâyet”, **DİA**, C. XVII, İstanbul, 1998, ss. 473-477;

⁴⁴ Uludağ, a.g.e., s. 23.

⁴⁵ Uludağ, a.g.e., s. 23; Doğan, a.g.e., s. 1252.

⁴⁶ Ziya Kazıcı-Halis Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, **DİA**, C. XXXIX, İstanbul, 2010, ss. 515-523; Doğan, a.g.e., s. 1238; Uludağ, a.g.e., s. 23.

⁴⁷ Kazıcı-Ayhan, a.g.m., s. 515; Doğan, a.g.e., s. 1273; Uludağ, a.g.e., s. 23.

⁴⁸ Mustafa Çağrırcı, “Nasihat”, **DİA**, C. XXXII, İstanbul, 2006, ss. 409-409; Doğan, a.g.e., s. 976; Uludağ, a.g.e., s. 23.

⁴⁹ Cirit, a.g.m., ss. 404-407; Yaşar Yiğit, “Açılış Konuşması”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. I, DİB Yayınları, Ankara, 2013, s. 14; Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Türkî**, 2. b., İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 1156; Doğan, a.g.e., s. 1018.

10. Vaiz: Öğüt veren, nasihat eden, dinin emirlerini anlatan, kalpleri yumuşatan, sevaba, Allah'a kulluğa, güzel ahlâka, iyiliğe, nefsi ıslaha sevk eden konuşmalar yapan kimseye vaiz denir.⁵⁰ Bu araştırmada, DİB teşkilatının muhtelif birimlerinde imam, müezzin, uzman, müdür, vaiz, müftü gibi görevlerde bulunan ve çeşitli vesilelerle vaaz hizmeti sunanları da kapsayacak şekilde cami kürsülerinde vaaz edenler, vaiz kavramı içerisinde değerlendirilmiştir.

11. Yaygın Din Eğitimi: Yaygın eğitim, örgün eğitim sistemi dışında yürütülen bir eğitim türüdür ve örgün eğitimin boşluklarını doldurmaktadır.⁵¹ Yaygın din eğitimi ise, gelişim sürecinde olması gereken zamanda dinî bilgileri edinme imkânı bulamamış yetişkin bireyler de dâhil olmak üzere her yaştan insana dinî bilgiler ve ahlâkî değerler kazandırma amaçlı din eğitimi alanıdır. Yaygın din eğitiminde ihtiyaç temelli dinî bilgiler sunulması esastır. Ayrıca yaygın din eğitiminde hedef kitle çoğunlukla yetişkinlerden olduğundan, bu alanda eğitim sunarken, yetişkin eğitimi için gerekli olan ilkeleri içeren andragoji⁵² biliminin verilerinden istifade edilmesi önemlidir.⁵³

12. Cemaat: Sosyolojik anlamda belirli inanç ve amaca sahip, birbiriyle irtibatlı ve organize bir topluluk olarak tarif edilir.⁵⁴ Bu çalışmada cemaat kavramıyla, camilerdeki din hizmetinden faydalanan, bir başka ifadeyle din hizmetlerinin hedef kitlesi durumunda bulunan topluluk kastedilmektedir. Çocuk, genç, yetişkin ve toplumun her kesiminden, din hizmeti almak isteyen bireyler, cemaat kavramı içinde değerlendirilmiştir.⁵⁵

⁵⁰ İlhan Ayverdi, **Kubbealtı Lügati**, I-III, C. III, İstanbul, 2005, s. 3289; Sami, a.g.e., s. 1148.

⁵¹ Cemal Tosun, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, 4. b., Pegem Akademi Yay., Ankara, 2010, ss. 181-182.

⁵² Andragoji; yetişkin öğretimi bilim ve sanatı, yetişkin öğretimi alanında doğrulanmış varsayımlar üzerine kurulu bir teoridir. Bu çerçevede yetişkin eğitimcileri için andragojik bir denetimden söz edilmektedir. Bilgi için bkz. Nancy H. Ellis-Regis R. Bernhardt, "Andragojik Denetim: Yetişkin Eğitimcileri İçin Bir Denetim Şekli", çev. Ahmet Duman, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. XXIV, S. 1, Ankara, 1991, ss. 45-48, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/506/6125.pdf> (01.04.2014)

⁵³ Suat Cebeci, **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi**, Akçağ Yay., Ankara, 2005; Suat Cebeci, "Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dinî Danışma ve Rehberlik", **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. VIII, Nu. 19, İstanbul, 2010, ss. 53-69; Suat Cebeci, "Yetişkinlerin Din Eğitimi", Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Derneği, http://www.ebsad.org/FileUpload/ds11546/File/yetiskinlerin_din_egitimi___prof_dr_suat_cebeci.pdf (10.03.2014)

⁵⁴ Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 1998, s. 79.

⁵⁵ Sağlam, a.g.e., s. 45.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAİZLİK ve TARİHİ GELİŞİMİ

I. VAİZLİK ve TARİHİ GELİŞİMİ

A. Vaaz ve İrşadın Önemi

Din, insanın inandığı değerler muvacehesinde tutum, davranış ve anlayışlarının tümünü kapsamakta; hayati, dini, akli, nesli ve malı korumayı hedeflemektedir. Dinin temel amaçları olarak tanımlanan bu maddelerin tamamı dünyaya aittir ve yaşarken gereklidir. Ebedî hayattaki saadet de bunlar sayesinde elde edilebilir.⁵⁶ Kişinin olgun bir inancın sahibi olması, hayatının herhangi bir alanının dinî inanç dışında kalmamasıyla mümkündür.⁵⁷ Bu bakımdan, insanın olduğu her yerde din de vardır ve her durumda etkilidir. “Din, kanunları ve politik görüşleri doğrudan etkilemese de gelenekleri ve ev hayatını etkileyerek ve düzenleyerek devlet düzenine yardım eder.”⁵⁸

Dinin varlığıyla birlikte onunla ilgili eğitim-öğretim faaliyetleri söz konusu olmaktadır. Eğitimin gayesi, kişilere yeni tutum ve davranışlar kazandırmak, mevcut tutumları sağlamlaştırmak veya değiştirmektir.⁵⁹ Din eğitimi, dinin iman, ibadet gibi konularının yanı sıra onun günlük hayata yansımalarını, insanın diğer insanlarla ve tabiatla ilişkilerini de kapsayacak şekilde bir hayat tarzı kazandırmayı hedeflemelidir.⁶⁰ Sosyal bilimcilerin yaptıkları araştırmalarla ortaya çıkan şu durum, dinin hayati fonksiyonunu teyit etmektedir: Dinî inanç ve dinî kurumların varlığı arttıkça suç oranları, nikâhsız çocuk sayısı ve uyuşturucu kullanımı azalmaktadır.⁶¹ Amerika'nın önemli Aydınlanma

⁵⁶ Hayrettin Karaman, “müslüman, Siyaset ve Parti”, **Yeni Şafak**, 27.11.2014.

⁵⁷ M. Akif Kılavuz, **Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi**, Arasta Yay., Bursa, 2003, s. 125; Hayati Hökelekli, “İslâm İnanç Sistemi ve Dünya Görüşü”, **İslâm'a Giriş – Gençliğin İslâm Bilgisi**, DİB Yay., Ankara, 2006, s. 213-216.

⁵⁸ Michael Cromartie – Joseph Loconte, “Modern Kamusal Alanda Din ve Dinî Kurumlar”, **Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi**, çev. Ali Ayten, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 50.

⁵⁹ Niyazi Usta, “Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü -Hutbe ve Vaazların Zihniyet Değişimine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme-”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. 1, Ankara, 2008, ss. 468-473.

⁶⁰ M. Akif Kılavuz, **Kuşaklararası Din Eğitimi**, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2011, s. 18.

⁶¹ Michael Cromartie – Joseph Loconte, a.g.tb., s. 59; Diğer taraftan İslâm, hayatı bir bütün olarak görür ve onun her alanında manevî boyut olduğunu bildirir. Bu sebeple din hizmeti kavramıyla sadece oruç, hac, namazda rehberlik gibi ibadet hizmetleri kastedilmemektedir. Bkz. Mehmet Görmez, “Din hizmeti kavramını çok daha geniş bir şekilde düşünmemiz gerekiyor...” <http://www.diyanet.gov.tr/tr/icerik/din-hizmeti-kavramini-cok-daha-genis-bir-sekilde-dusunmemiz-gerekiyor.../22330> (25.11.2014)

figürlerinden biri olan James Madison, Tanrı inancının, ahlâkî dünya düzeni için temel unsur olduğunu ifade etmektedir.⁶²

Vaaz bir din eğitimi türü olarak, insanlara yeni tutum ve davranışlar kazandırmak, olumlu bulunan mevcut tutumları sağlamlaştırmak, istenmeyen tutumların değiştirilmesine hizmet etmek yönleriyle, dinin hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir araçtır. Günümüzde bir yaygın din eğitimi türü olarak değerlendirilen vaizlik, İslâm dininde Hz. Peygamber’le başlamış, sahabe ve daha sonraki nesiller tarafından günümüze dek sürdürülmüştür. Vaaz Hz. Peygamber tarafından hiç terkedilmemiş bir tebliğ metodudur.⁶³

Hz. Peygamber İslam’ın kurumsallaşmasına camiden başlamış, hicretten hemen sonra inşa ettiği camiyi, bireysel ve sosyal pek çok ihtiyacın karşılandığı bir merkez hâline getirmiştir. Kurulduğu dönemden itibaren İslam kültür ve medeniyetinin oluşum ve gelişim sürecinde dini, siyasi, idari, sosyal ve eğitsel pek çok hizmetin yürütülmesine zemin teşkil eden camilerin bu rolünün daha çok vaaz türü konuşmalarla gerçekleştiği söylenebilir.⁶⁴

Din hizmetinin, kamuya yönelik olması bakımından öncelikli temsilcisi, tebliğ ve irşad, yani vaazdır. Vaaz her şeyden önce mabet hizmetidir.⁶⁵ Camilerde Cuma, bayram ve kandil günleri başta olmak üzere, yılda en az 55-60 kadar vaaz yapılmakta ve her bir vaaz 40 dakika kadar sürmektedir.⁶⁶ Dolayısıyla bir camide yılda en az 36 ilâ 40 saat aralığında vaaz yöntemiyle tebliğ faaliyeti söz konusu olmaktadır. Bu durum vaazın ne kadar önemli bir hitap aracı olduğunu ve tesir imkânı barındırdığını göstermektedir. Vaaz, geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini dinden alan, din ile insanı buluşturan bir faaliyet ve toplumsal olgudur. Ayrıca toplumun geneline hitap etme yöntemi olması hasebiyle vaaz sosyal hayatın tanzim edilip korunması hususunda da önemli bir fonksiyon icra etmektedir.⁶⁷

⁶² Cromartie – Loconte, a.g.tb., s. 54.

⁶³ Abdurrahman Çetin, **Hitabet ve İrşad**, 2. b., Emin Yay., Bursa, 2008, s. 161.

⁶⁴ Hüseyin Yılmaz, “Vaazın Etkinliğinde Dil ve Üslubun Önemi”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. I, Ankara, 2013, s. 103.

⁶⁵ İ. Lütfi Çakan, “İrşat Hizmeti Açısından Vaizlik Üzerine Bazı Düşünceler”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. I, Ankara, 2013, s. 44.

⁶⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, irşad hizmetlerinde uyulacak ilkeleri belirlemiştir. Bu ilkelerden biri de vaazın süresinin 40 dakika olmasıdır. Ayrıntılı bilgi ve diğer ilkeler için bkz.

<http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/Gorevler%C4%B1.aspx>
(09.03.2014)

⁶⁷ Yaşar Yiğit v.dğr., **Vaaz Kılavuzu**, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s. 23.

B. Kur'ân ve Sünnette Hitabet, Tebliğ ve İrşad

Kur'ân-ı Kerîm'de vaaz kelimesi yalın halde bulunmasa da pek çok âyette “mev'iza”, “vâizîn” ve va'z kökünden türemiş diğer fiiller geçmektedir.⁶⁸ Vaaz kelimesi Kur'an'da fiil kalıbı ile dokuz yerde Allah'a⁶⁹; altı yerde peygamberlere ve diğer dâvetçilere nispet edilerek kullanılmakta, mastar kalıbı olan mev'iza ise altı yerde geçmektedir.⁷⁰ Yüce Allah, vahiy göndermek suretiyle insanlara vaaz ve öğütte bulunduğunu Kur'ân'da belirtmektedir.⁷¹ Kur'ân'da mev'iza olarak tanımlanan âyetlerin bulunması⁷² yanı sıra Kur'ân'ın bütünüyle bir mev'iza olduğu da yine Kur'ân'da ifade edilmektedir.⁷³ Bazı âyetlerde birtakım emir ve yasaklar bildirildikten sonra, Allah'ın bunlarla insanlara öğüt verdiği, nasihat ettiği ifade edilmektedir.⁷⁴ Peygamberler de, kendilerine Allah tarafından gönderilen mesajı insanlara vaaz ve öğüt ile ulaştırmışlardır.⁷⁵ Dolayısıyla İslâm dininde vaaz faaliyetleri sonradan düşünülmüş ve ortaya çıkmış değil, ilahî mesajın kendisiyle başlamış faaliyetlerdir.⁷⁶ Kur'ân'da muhtelif âyetlerde Allah'ın mesajının nasıl tebliğ edilmesi, vaazın nasıl yapılması gerektiğine ilişkin yöntemlerden söz edilmektedir. “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”⁷⁷

Tefsir âlimi Fahreddin Râzî, yukarıdaki âyet meâlinde ifade edilen hikmetin, tartışmasız doğru bilgi ve inanç sağlayan kesin delil olduğunu, güzel öğütle kastedilenin kesin bilgiye değil, zannî işaretlere ve ikna gücüne dayalı deliller olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu âyette geçen “en güzel yöntemle mücadele”, özünde doğruluğu kesin

⁶⁸ Hasan Cirit, “Vaaz”, **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, 2012, s. 404. Bayraktar, vaaz kavramının çeşitli sigalarda 25 âyette geçtiğini belirtmektedir. Bkz. M. Faruk Bayraktar, **Türkiye’de Vaizlik – Tarihçesi ve Problemleri**, 2.b., İFAV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 45.

⁶⁹ Vaazın Allah’a atfina örnek olarak bkz. Hûd, 11/46.

⁷⁰ Muhammed Fuad Abdülbaki, **el-Mu‘cemu’l-Müfehres**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 755.

⁷¹ Örneğin; “Allah size öğüt veriyor” Nur, 24/17; “...Doğrusu Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor...” Nisâ, 4/58; “...Allah'ın üzerinizdeki nimetini, size öğüt vermek için indirdiği Kitab'ı ve hikmeti hatırlayın...” Bakara 2/231.

⁷² Bakara, 2/275; Nûr, 24/34.

⁷³ Yûnus, 10/57, Âl-i İmrân, 3/138.

⁷⁴ Bkz. Nahl, 16/90, Nisâ, 4/58, Nûr, 24/17.

⁷⁵ Hz. Peygamber’e, insanlara düşünmeyi öğütlemesinin emredildiği bir âyet için bkz. Sebe, 34/46. Çevresindeki insanlara vaaz ve nasihatte bulunmasının emredildiği âyetler için bkz. Gâşiye, 88/21-22, Kâf, 50/45, Nisâ, 4/63, Zâriyât, 51/55.

⁷⁶ T. W. Arnold, **İntişâr-ı İslâm Tarihi**, Çev. Hasan Gündüzler, 2. b., Akçağ Yay., Ankara, 1982, s. 19.

⁷⁷ Nahl, 16/125.

olmamakla beraber yaygın kabul görmüş bilgilerle yapılan tartışmadır.⁷⁸ Dolayısıyla davet, hikmet ve güzel öğütle yapılmalı, bunların yeterli olmadığı yerde mücadeleye başvurulduğunda, her ne pahasına olursa olsun muhatabı susturmak değil, muhatabı ikna etmeye yönelik tarzda anlatımlar tercih edilmelidir.⁷⁹

“Rabbinin adını an ve bütün benliğine O'na yönel. O, doğunun da batının da Rabbidir. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Öyle ise onu vekil edin. Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl.”⁸⁰

Yukarıdaki ifadeler, tebliğ yapılırken daima Allah'ı anıp O'ndan yardım istemek, samimi bir kalp ile O'na yönelmek, O'nun gücüne dayanıp koruyuculuğuna güvenmek, inkârcıların yakıştırdıkları çirkin söz ve iftiralara aldırma yap bunlara sabırla göğüs germek gerektiğini ortaya koymaktadır.⁸¹ Buna göre tebliğde muhatabın eziyetlerine karşılık, gereksiz ve verimsiz tartışma ortamına girmek yerine tartışma ve çatışmaya girişmekten, karşılık vermektan kaçınmak gerekmektedir.

“...Sen çağrıya devam et ve emrolduğun gibi dosdoğru ol. Onların heva ve heveslerine uyma ve şöyle de: ‘Ben Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş de ancak O'nadır.’”⁸²

Yukarıdaki ifadelere göre, vahyin aydınlık yoluna yapılacak çağrı durmadan devam etmeli, doğru çizgiden sapmayı özendirilen ilkeler karşısında güçlü bir iradeye sahip olunmalıdır. Ayrılıkları tartışmak değil, açık hakikatler üzerinde birlik hedeflenmeli ve adaletten şaşılmalıdır. Bütün insanların bir araya geleceği mahşer gününe doğru yol alınmaktadır. Herkese ışık tutacak açık ve öncelikli hakikatler; herkesin Rabbinin bir olması, Allah'tan başka mâbud tanımamaya çağrı; bütün hak peygamberlerin getirdiklerinin Allah'ın mesajları olduğunu vurgulamaktır.⁸³

“De ki; Ancak Allah'tan gelenleri tebliğ edebilirim ve O'nun vahiylerini açıklayabilirim. Kim Allah'a ve Resülüne karşı gelirse, şüphesiz onlar için, içinde ebedi kalacakları cehennem ateşi vardır.”⁸⁴

⁷⁸ Hayrettin Karaman v.dğr., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, I-V, C. III, s. 453-454.

⁷⁹ Şanver, a.g.e., s. 150-155, 166-167.

⁸⁰ Müzzemmil, 73/8-10.

⁸¹ Karaman v.dğr., a.g.e., C. V, s. 487.

⁸² Şûra, 42/15.

⁸³ Karaman v.dğr., a.g.e., C. IV, s. 740.

⁸⁴ Cin, 72/23.

Yukarıdaki âyet meâlinde, Hz. Peygamber’i İslâm’ı tebliğden vazgeçirmek için kendisine birtakım vaatlerde bulunan Mekkeli müşriklere verdiği cevap yer almaktadır. Buna göre tebliğci Allah’tan başkasına kulluk etmeyecek, uhdesinde bulunan ilâhî emir ve yasakları tebliğ etme görevini yerine getirmekten başka bir gayesi bulunmayacaktır.⁸⁵

“...Andolsun, biz Kur’an’ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?”⁸⁶

Yukarıdaki ifadeye, geçmiş kavimlerin iradelerini yönelttikleri olumsuz işler ve anlayışlar sonucunda karşılaştıkları acıklı akıbetlerin anlatılması sonrasında yer verilmektedir. Dolayısıyla bizzat Kur’an’ın kendisinin, insanlar ondan öğüt alsınlar diye kolaylaştırılmış, içerisinde öğüt verici mesellerin anlatıldığı bir kitap olduğu ortaya konulmaktadır.

“...Onlara öğüt ver ve onlara, kendileri hakkında etkili ve güzel (belîğ) söz söyle.”⁸⁷

Yukarıdaki âyet meâlinde (buraya alınmamış üst kısmıyla birlikte düşünüldüğünde) münafıklara karşı Hz. Peygamber’in nasıl davranması gerektiği anlatılmaktadır. Buna göre dıştan inanıyor görüntüsü vermeleri, açıkça inkârlarını ilân etmemeleri sebebiyle münafıklara müslümanlara davranır gibi davranmak, gerçek imana ulaşmaları için öğüt vermek, kalplerine nüfuz edici sözler söylemek gerekmektedir.⁸⁸

“Ey Muhammed! Eğer yüz çevirirlerse, artık sana düşen açık bir tebliğden ibarettir.”⁸⁹

Taberî, bu âyete şöyle yorum getirmektedir: Ortaya konan bütün uyarılara ve açık delillere rağmen, bu gerçeklere ve tebliğcilerine sırt çevirenler olmuş ve olacaktır. Böylelerine karşı din adına yapılacak olan şey, sadece, muhatabın tam olarak anlayabileceği açıklıkta dini tebliğ etmektir. Yanlışta ısrar ederlerse bunun sorumluluğu kendilerine ait olmaktadır.⁹⁰

“Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.”⁹¹

⁸⁵ Karaman v.dğr., a.g.e., C. V, s. 480.

⁸⁶ Kamer, 54/22, 32, 40.

⁸⁷ Nisâ, 4/63.

⁸⁸ Karaman v.dğr., a.g.e., C. II, s. 89.

⁸⁹ Nahl, 16/82.

⁹⁰ Karaman v.dğr., a.g.e., C. III, s. 426.

⁹¹ Sebe’, 34/28.

“De ki: ‘Ey insanlar! Ben sizin için ancak apaçık bir uyarıcıyım.’”⁹²

“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁹³

Yukarıdaki ifadeler, Hz. Peygamber’in görevinin tebliğden ibaret olduğunu, kendisinin de âlemlere rahmet kılındığını vurgulamaktadır. Allah’ın mesajını insanlara ulaştırmak, insanlara rahmet olmak anlamına gelmektedir. Vaaz ve irşad hizmeti, tabiatı gereği bir iyiliği emretme, kötülükten men etme faaliyetidir. Bunu yapanları Kur’ân-ı Kerîm “kurtuluşa erenler” olarak nitelemekte, “en hayırlı topluluk olma” vasfını, iyiliği emredip kötülükten men etmeye bağlamaktadır:

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”⁹⁴

Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz...⁹⁵

Kur’ân-ı Kerîm, İslâm’ı tebliğ ederken kendisiyle tartışmaya girenler karşısında Hz. Peygamber’in ne yapması gerektiğini bildirmektedir. Buna göre Allah’a davet, apaçık bir tebliğ ve güzel bir yolla mücadele etmek suretiyle yapılmalıdır:

“Biz her ümmet için uygulayacağı bir ibadet yolu verdik. O halde din işinde seninle asla çekişmesinler. Sen Rabbine davet et. Çünkü sen hiç şüphesiz hakka götüren dosdoğru bir yol üzerindesin.”⁹⁶

“Allah'a ortak koşanlar dediler ki: ‘Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.’ Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı. Peygamberlere düşen sadece apaçık bir tebliğdir.”⁹⁷

“Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: ‘Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim.’ Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: ‘Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?’ Eğer İslâm'a girerlerse hidayete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah kullarını hakkıyla görendir.”⁹⁸

“İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: ‘Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık.

⁹² Hacc, 22/49.

⁹³ Enbiyâ, 21/107.

⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/104.

⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/110.

⁹⁶ Hacc, 22/67.

⁹⁷ Nahl, 16/35.

⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/20.

Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahdır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz.’⁹⁹

İslâm’ı anlatma ve benimsetme çabalarının, zorlamayı barındırmadığını da yine Kur’ân-ı Kerîm ifade etmektedir. Buna göre tebliğcinin vazifesi sadece açıkça anlatmak, doğruyu ve yanlışı ortaya koymaktan ibarettir:

“Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki elçimize düşen sadece apaçık bir tebliğdir.”¹⁰⁰

“Eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?”¹⁰¹

“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapımıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁰²

“Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin’ de. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir. Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir.”¹⁰³

“(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz seni bir şahit, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Ey insanlar! Allah'a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edersiniz, ona saygı gösterirsiniz ve sabah akşam Allah'ı tespih edersiniz diye (Peygamber'i gönderdik.)”¹⁰⁴

“Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir.”¹⁰⁵

Bu âyetler ve bunların yorumları incelendiğinde, öğüt verenin Allah, peygamber veya hak yolda olan kimseler olduğu; verilen öğütle de insanı Allah'ın rızasına götürecektir yolların gösterilmesinin amaçlandığı ortaya çıkmaktadır. Yukarıda alıntılanan âyet meallerinin tefsirine bakıldığında şu hususlar göze çarpmaktadır: Öğüt, iman sahiplerinin imanlarının güçlenmesine ve daha güzel davranmalarına vesile olur. İmana yatkınlığı olan kimselerin (yani gözlerini, kulaklarını, gönüllerini hakikat çağrısına kapatmayanların) iman etmelerine ve sonrasında da mü'mince davranışlar sergilemelerine vesile olur.¹⁰⁶

⁹⁹ Ankebût, 29/46.

¹⁰⁰ Tegâbun, 64/12.

¹⁰¹ Yunus, 10/99.

¹⁰² Bakara, 2/256.

¹⁰³ Nûr, 24/54.

¹⁰⁴ Feth, 48/8-9.

¹⁰⁵ Zâriyât, 51/55.

¹⁰⁶ Karaman, a.g.e., C. V, s. 137.

Kur'ân-ı Kerîm, her topluluğun bir peygamberi olduğunu¹⁰⁷ ve her milletin içinden o milleti Allah'a kulluğa davet eden peygamberlerin gönderildiğini¹⁰⁸ haber vermektedir. Allah'ın bu elçileri, gönderildikleri topluluklara yol göstermiş, onları doğruya ve gerçeğe yönlendirmeye çalışmışlardır. Örneğin Lokman'ın oğluna nasihati, Hûd, Sâlih, Lût, Şuayb peygamberlerin halklarına yaptıkları nasihatler Kur'ân'da yer almaktadır.¹⁰⁹ Kur'ân'da yer alan bu tür haberler hem önceki nesillerin hayatlarından ibretli sahneler sunmakta, hem de tebliğ ve irşadın nasıl olması gerektiğine ilişkin ilkeler barındırmaktadır.¹¹⁰

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in hatırlatıcı (müzekkir) olduğunu beyan etmektedir.¹¹¹ Hz. Peygamber, öncelikle tebliğ ve irşad görevini bizzat kendisi yerine getirmiş, bir kabrin başında toplanılması yahut anlaşmazlıkların çözümü için kendisine başvurulması gibi çeşitli durumlar vesilesiyle insanlara toplu halde hitap etmiştir. Ayrıca o, şahıslarla birebir görüşmek suretiyle pazaryeri, mabet ve muhtelif meclislerde de insanları İslâm'a davet etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir"¹¹² hitabına muhatap olan Hz. Peygamber, daha önce de belirtildiği gibi muhtelif vesilelerle vaaz etmiş, vaaz metodunu sıklıkla kullanmış, bu anlamda özellikle namazdan sonraki vakitleri de değerlendirmiştir.¹¹³ Tirmizî, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'de yer alan bir habere göre bir sabah namazı sonrası çok tesirli bir vaaz vermesi sonucu orada bulunanların gözleri dolmuş, kalpleri titremiştir.¹¹⁴

Hz. Peygamber zaman zaman eşlerine ve diğer kadınlara özel olarak vaaz ve irşadda bulunmuş, hattâ kadınlara hitap etmek üzere özel bir gün ayırmıştır. Müslümanların sayısı arttıkça onlara İslâm'ın anlatılması ve henüz müslüman olmamışlara İslâm'ın anlatılması gayesiyle irşad ve tebliğ vazifesinde bazı kimseleri yardımcı tayin etmiştir. Bunların bazısının görevi sırf tebliğ ve irşad iken, bazıları zekât, cizye gibi vergileri tahsil eden memurlardır ve bu işleri yerine getirme esnasında tebliğ ve irşad da

¹⁰⁷ Yunus, 10/47.

¹⁰⁸ Nahl, 16/36.

¹⁰⁹ Lokman, 31/13; Şuarâ, 26/124-189.

¹¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in irşad üslubunun ayrıntılı bir analizini görmek için bkz. Şanver, a.g.e., Hacımüftüoğlu, a.g.tz.

¹¹¹ Gâşiyâ, 88/21.

¹¹² Zâriyât, 51/56.

¹¹³ Namaz sonrası vaaz ve irşad faaliyeti yapmak, Hz. Peygamber'in sünnetlerinden biridir (bkz. Tirmizî, "İlim", 16; ayrıca bkz. M. Faruk Bayraktar, a.g.e., s. 41). Bu uygulama sonraki devirlerde de sürmüş, Osmanlı devrinde de uygulanmıştır. Ancak günümüzde özellikle Türkiye'de yaygın uygulama, vaazların namaz öncesi yapılmasıdır.

¹¹⁴ Tirmizî, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 6; İbn Mâce, "Mukaddime" 6.

yapmışlardır. Ayrıca İslâmiyet’i iyi bilen bazı kimseler, yeni müslüman olmuş topluluklara İslâm’ı anlatmak üzere özel olarak görevlendirilmişlerdir.¹¹⁵ Hz. Peygamber, muhtelif yerlere yönetici olarak atadığı kimselere de, buldukları yerlerdeki insanlara vaaz ve nasihatte bulunmalarını öğütlemiştir.¹¹⁶

Genel olarak Hz. Peygamber’in irşad faaliyetlerinde ne tür yöntemler izlediğine ilişkin hadis kaynaklarında pek çok bilgi bulunmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber hutbe okuduğunda gözleri kızarır, sesi yükselir ve hiddeti artardı. Sanki “düşman sabahleyin size baskın yapacak, akşam hücum edecek” diyen bir haberci gibi hiddetli ve telaşlı olur, anlattığı konuyu bütün benliğiyle anlatırdı. Anlatım esnasında el işaretleri yapar, bir şeyin haram olduğunu anlatırken onu elleriyle yukarıya kaldırıp herkese gösterir, zikrettiği hususu vurgulamak için sözünü üç kez tekrar ederdi. Bazen, anlattığı şeyin önemini göstermek için oturuş şeklini değiştirir ve sözünü tekrarlardı.¹¹⁷ Yine kaynaklarında Hz. Peygamber’in namazdan sonra vaaz ettiğini¹¹⁸, ses tonunu muhataplarının hepsinin duyabileceği şekilde ayarladığını¹¹⁹, vaazı kısa tutup dinleyenleri usandırmadığını ve muhatapların durumlarını göz önünde bulundurarak vaaz ettiğini¹²⁰, vaazı uygun zaman kollamak suretiyle yaptığını belirten haberler yer almaktadır.¹²¹ Öğretim yöntemleri itibarıyla Hz. Peygamber, dinî bilgileri öğretirken yetişkinlerin ve çocukların anlayabilecekleri tarzları kullanmış, öğrenmeyi kolaylaştırmıştır.¹²² Bunlar; soru-cevap, örnekleme, tedricî, hikâye-kıssa yoluyla anlatma, bizzat uygulayarak öğretme, şekil ve şemalarla anlatma, gözlem ve araştırma yaptırma, teşvik ve sakındırma gibi yöntemlerdir.¹²³ Örneğin, bir defasında Hz. Peygamber, insanın aşırı istekleri olmasına rağmen sınırlı bir ömür sahibi olduğunu anlatırken aşağıdaki gibi bir şema çizmiş ve bu şema üzerinden konuyu şöyle açıklamıştır:

¹¹⁵ Uludağ, a.g.e., ss. 19-20; M. Faruk Bayraktar, a.g.e., ss. 47-48.

¹¹⁶ Hasan Cirit, a.g.md., **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, 2012, s. 405.

¹¹⁷ Abdulfettah Ebû Gudde, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları**, Çev. Enbiya Yıldırım, Umran Yay., İstanbul, 1998, s. 192.

¹¹⁸ Tirmizî, “İlim”, 16.

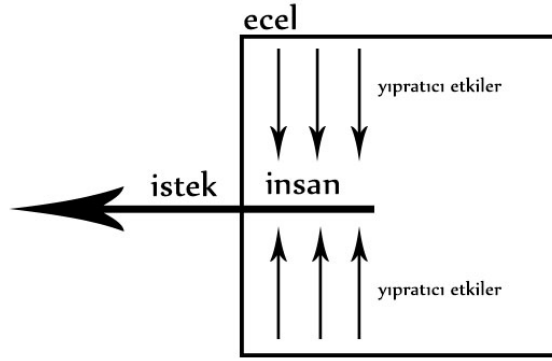
¹¹⁹ Buhârî, “İlim”, 28; Tirmizî, “Edeb”, 72; İbn Hanbel, **Müsned**, IV, 272.

¹²⁰ Buhârî, “İlim”, 12; Müslim, “Münafikîn”, 82-83; Tirmizî, “Edeb”, 72.

¹²¹ Buhârî, “İlim”, 12; Müslim, “Münafikîn”, 19.

¹²² Hz. Peygamber tebliğ ve irşad faaliyetlerinde gerek duyduğunda mimik ve jestleri birlikte kullanmış, insanlarla daha iyi anlaşabileceği her türlü anlatım tekniğinden yararlanmış. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Macit, “Beden Dili: Hz. Peygamber Örneği”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, Iğdır, 2012, ss. 29-44.

¹²³ Kılavuz, **Kuşaklararası Din Eğitimi**, a.g.e., s. 72.

Şekil 1: Hz. Peygamber'in Bir Anlatım Esnasında Kullandığı Çizim

“Şu ortadaki çizgi insandır. Şu onun ecelidir, onu çepeçevre kuşatmıştır. Şu dışarıya çıkan çizgi de insanın emeli(yaşama isteği, ihtirası)dır. Şu küçük çizgiler, insana âriz olan âfetlerdir; bunlardan biri tutmazsa diğeri isabet eder (sonunda ecelden kurtuluş yoktur).”¹²⁴

Göstererek/uygulayarak anlatma yöntemine bir diğör örnek, Hudeybiye antlaşması sonrası gerçekleşmiştir. Hudeybiye antlaşması sahabeye ağır gelmişti. Antlaşmanın imzalanması sonrasında arkadaşlarına, yanlarında hac için getirdikleri kurbanlarını kesmelerini üç kez emreden Hz. Peygamber, bu emre itaat edilmediğini gördü ve çok üzöldü. Eşi Ümmü Seleme'ye, “kavmim sözümü dinlemiyor” deyince o, “artık bir şey söyleme, kendi kurbanını kes ve ihramdan çık” diye tavsiyede bulundu. Hz. Peygamber bunu yapınca sahabe de kurbanlarını kestiler ve ihramdan çıktılar.¹²⁵ Bir başka vesileyle Hz. Peygamber, altın ve ipeğin erkeklere haram olduğunu anlatırken, bunu altın ve ipekli kumaşı göstererek yapmıştı.¹²⁶ Bütün bunlar, Hz. Peygamber'in irşadda somut anlatıma önem verdiğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber irşad faaliyetlerini öncelikle güzel yaşantısı ve üstün ahlâkıyla yapardı. Dinin hükümlerini tedricî olarak öğretir, öğrenenlerin ferdî farklılıklarını göz önünde bulundururdu. Diyalog ve soru sorma tarzlarını da irşadda kullanırdı. Akıl ölçülerle konuşur, zekâlarını açmak ve sahip oldukları bilgiyi ortaya çıkarmak için, dikkatlerini uyarmak için zaman zaman ashabına soru sorarak bir konuyu anlatmaya başlardı. İrşad faaliyetlerinde mukayese ve temsil, teşbih ve benzetmelere de yer verirdi. Zaman zaman soru soranı soru-dışında başka bir yöne çeker, şaka ve latifeyi de irşadda kullanırdı.

¹²⁴ Buhârî, “Rekâik”, 3'den aktaran Selahaddin Parladr, “Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayış ve İşleyişi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. I, İzmir, 1983, s. 283.

¹²⁵ Buhârî, *Mevâkit*, 1.

¹²⁶ Uludağ, a.g.e., s. 59.

Dinleyen kimselerin dikkatini çekmek üzere cevabı erteleyerek tekrar tekrar soru sorduğu olurdu. Kıssalar ve geçmiş ümmetlerden haberler de insanları irşadda yararlandığı kaynaklardandır.¹²⁷

C. Vaaz ve Vaizliğin Tarihçesi

Vaaz, kavram ve işlevi itibariyle çok yönlü bir faaliyetin adıdır. O, bir yönüyle nasihati, bir yönüyle irşad ve telkini, bir yönüyle dâveti, bir yönüyle tavsiye ve inzârı, bir yönüyle de tebliği ve hitâbeti ifade eder.¹²⁸

İnsanlık tarihi boyunca dinin insanlara anlatılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu mânâda vaazın ve vaizliğin insanlık tarihiyle yaşıt ve çok eski bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Bir dinin inananlarına dinî kural ve öğretilerini anlatmayı ifade eden vaaz, İslâm dışındaki dinlerden daha çok Yahudilik, Hıristiyanlık, Budizm ve Hinduizm’de varlığını sürdürmektedir.¹²⁹ İslâm tarihinde bütün peygamberlerin yaptığı gibi Hz. Peygamber de her fırsatta insanlara İslâm’ı anlatmış ve insanlığı doğru yola iletecek düsturları bildirmiş olması itibariyle vaizliğin öncülüğünü yapmıştır.¹³⁰ Daha önce de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber evlerde, hacıların ziyaret mevsiminde, çeşitli vesilelerle toplantılar yapıldığında vaaz eder, İslâm’ı anlatırdı. Esasen Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. Peygamber’in görevinin tebliğ ve irşaddan ibaret olduğu; onun bir zorba değil, hakikati insanlara ulaştırmakla görevli bir elçi olduğu beyan edilmektedir.¹³¹ Ayrıca İslâm’ın ilk zamanlarından itibaren pek çok sahabe İslâm’ı anlatmak üzere, çevre yerleşim yerlerine Peygamberimiz tarafından gönderilmişlerdir. Bu kişiler bizzat Peygamber Efendimiz tarafından eğitildiklerinden, söz konusu kimselerin tebliğ faaliyetlerinden başarılı sonuçlar alınmış, İslamiyet kısa bir süre içerisinde tüm Arap yarımadasına yayılmıştır.¹³²

Hz. Peygamber’in vefat etmesinin ardından dört halîfe, müminlerin yöneticileri olmaları yönüyle halka vaaz ve nasihatte bulunmuşlar, Hz. Peygamber’e vekâlet ederken onun hayatı boyunca sürdürdüğü vaaz faaliyetini devam ettirmeye önem vermişlerdir.

¹²⁷ Ebû Gudde, a.g.e., ss. 74-194.

¹²⁸ Günay Tümer, “Vaazda Takip edilecek Metod”, **Diyanet İlmî Dergi**, Cilt: XVII, Sayı:1, Ocak-Şubat Mart 1978, s. 6.

¹²⁹ Kürşat Demirci, “Vaaz-Diğer Dinlerde”, **DİA**, C. XXXXII, İstanbul, 2012, ss. 407-408.

¹³⁰ Bu manada vaizlik, peygamber varisliği olarak düşünülebilir. Mustafa Öcal, “Dünden Bugüne Din Görevlileri ve Meslekî Yeterlilikleri”, **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu**, İBAV Yayınları, Kayseri, 2003, s. 45.

¹³¹ Ğâşiye, 88/21-22; Kâf, 50/45.

¹³² Fahri Kayadibi, “Cumhuriyet Dönemi İmâm-Hatiplik ve Vâizlik”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, S. 6, İstanbul, 1999, s. 146.

Müslümanların yöneticileri dışında, Hz. Peygamber'den öğrendikleri hususları birbirlerine ve başkalarına aktarma bakımından diğer sahabeler de çeşitli vesilelerle vaaz ve irşad faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla başlangıçta vaaz yalnızca halifelere özgü bir görev veya hak değil, isteyenlerin yaptığı bir faaliyettir. Ancak sonraki zamanlarda vaizlik, özel görevlilerin atandığı resmî bir iş olmuştur.¹³³ Vaizliğin resmî bir görev olmasına giden yolda, Hz. Ömer'den vaizlik ve kıssa anlatıcılığı yapmak için izin isteyenlerin bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹³⁴ İlerleyen dönemlerde Emevîler ve Abbâsîler zamanında kıssacı vâizler tayin edilmiş ve bunlardan, kendilerini görevlendirenler lehine mesaj vermeleri ve onlara duacı olmaları talep edilmiştir.¹³⁵ Bunun yanı sıra zühd ve tasavvuf hareketleri, edebiyat ve eğlence düşkünlüğü gibi gelişmeler sonucunda oluşan çeşitli gurupların vaizleri ve kıssacıları da ortaya çıkmıştır.¹³⁶ Osmanlılar döneminde âlimler ders halkalarında, belirli gün ve gecelerde ve özellikle büyük camilerde vaazlar vermişler, halkı İslâm'a ilişkin olarak aydınlatmaya çalışmışlardır. Osmanlı döneminde Cuma hutbeleri Arapça olarak okunduğundan, namaz sonrasında bu hutbelerin Türkçe'ye tercümesi ve açıklanması vazifesini gören kürsü şeyhleri vardı ve bunlar Cuma dışında uygun vakitlerde de vaaz ederlerdi.¹³⁷

Vaizler tarihî süreç içerisinde genellikle kişisel gayretleriyle yetişmişlerdir. Osmanlı'nın son zamanlarına dek vâiz yetiştirmek için medreselerde özel bir bölüm ve branşlaşmaya rastlanmamaktadır. Medreselerdeki öğrenciler, öğrendiklerini camilerde anlatmak suretiyle uygulamalı bir vaaz ve hitabet öğrenimi gerçekleştiriyorlar, özellikle Recep, Şaban ve Ramazan aylarında ülkenin muhtelif yerlerine giderek irşad faaliyetlerinde bulunuyorlardı.¹³⁸

Osmanlı'nın özellikle son zamanlarında ülkenin genel gidişatındaki olumsuzluk neticesinde bir takım yeni uygulamalar ve ıslahat çalışmaları yapılmaya başlandı. Bunlardan biri olarak Medrestü'l-Vâizîn adında vaiz yetiştirmeye yönelik medrese 1913 yılında kurulmuştur. Bu medresenin maksadı "Kur'ân'ın ve sünnet-i seniyyenin âlî hükümleri çerçevesinde vaaz ederek din-i mübîn-i İslâm'ın medeniyet ve fazilet tesis edici olduğunu insanlık âlemine yayabilecek olgunlaştırıcı ve terbiyeci kimseleri yetiştirmek"

¹³³ Ana Britannica, "Vaaz", Ana Yayıncılık, İstanbul, 1990, C. XXI, s. 487.

¹³⁴ Bayraktar, a.g.e., s. 41 vd.

¹³⁵ Kayadibi, a.g.m., s. 162.

¹³⁶ Cirit, a.g.m., s. 405.

¹³⁷ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C. II, s. 210.

¹³⁸ Kayadibi, a.g.m., s. 163; M. Faruk Bayraktar, a.g.e., s. 44.

olduğu, söz konusu medresenin nizamnamesinde geçmektedir.¹³⁹ Bu medrese daha sonra Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutabâ adındaki diğer bir medreseyle birleştirildi ve Medresetü'l-İrşâd olarak adlandırıldı. Söz konusu medresenin vaizlik bölümünde “tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, usulü fıkıh, feraiz, ahkâm-ı evkâf, mezahib-i İslâmiye ve turuku âliyye (tarikatlara ve silsileleri), edyan (dinler) ilm-i ahlâk, siyer-i nebî ve tarih-i İslâm, edebiyat-ı Türkiye ve inşa, edebiyatı Fârisiye, tarih-i felsefe, ilm-i içtima, hıfzıssıhha, hitabet ve meviza” dersleri vardı. Fakat oldukça kapsamlı müfredata sahip olduğu gözlenen bu medreseler, çeşitli sebeplerle yeterince verimli olamamış, 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile de tamamen kaldırılmış veya İmam Hatip mektebine çevrilmişlerdir.¹⁴⁰

Bundan sonra vaiz yetiştirmeye yönelik özel eğitim programı barındıran bir okul açılmamış, hattâ genel olarak din eğitimi alanında büyük ihmaller söz konusu olmuş, bu da vaizliğin çoğu zaman iyi yetişmemiş kişilerce yapılmasına sebep olmuştur. Muhtelif zamanlarda açılan, kapatılan ve sonra tekrar açılan İmam Hatip okulları, Yüksek İslâm Enstitüleri ve İlahiyat Fakültelerinden mezun olan kimseler vaiz olarak görev yapmışlardır. Fakat pek çok sebebe dayalı olarak, din görevlileri mesleklerini icra ederken yeterli olamamış, bu durumdan vaizlik müessesesi de nasibini almış, eleştiri konusu olmaktan kurtulamamıştır. Günümüzde vaizlik konusuna özel bir önem verdiği anlaşılan DİB, hizmet-içi eğitimlerle vaizleri daha iyi bir noktaya taşımaya çalışmaktadır. Fakat okul düzeyinde vaizlik eğitiminin halen ihmal edilen bir husus olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim Tosun'un 1997 yılında yapmış olduğu araştırmada da İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin vaaz edebilecek bilgi ve beceri donanımına lâıykıyla sahip bulunmadıkları ortaya konulmuştur.¹⁴¹ Özellikle İlahiyat Fakültelerinde din hizmetleri ve vaizlik gibi bölümlerin açılması, konuyla ilgili çalışmalarda sıkça önerilen, vaizliğin ve diğer din hizmetlerinin verimliliğine hizmet edeceği düşünülen bir husustur.¹⁴²

¹³⁹ Ergin, a.g.e., s. 160-161.

¹⁴⁰ Ergin, a.g.e., s. 160-161. Vaizlik bölümünde okutulan dersler oldukça kapsamlı gözükmekle birlikte bunlar arasında fen derslerinin hemen hiç yer almamış olması dikkat çekmektedir. Fen derslerinin medreselerden, din derslerinin de mekteplerden kaldırılmasının Tanzimat'la başladığı ve bunun İslâm dininin avam dini hâline gelmesine sebep olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Büşra Sönmezışık, “Ailelerimizde Devlet Okulu Dinsiz Yapar Korkusu Vardı – Prof.Dr. Emin Işık'la Röportaj”, **Yeni Şafak**, 30 Kasım 2013.

¹⁴¹ Cemal Tosun, “İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi”, **A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXVI, ss. 179-221, Ankara, 1997, s. 200 vd.

¹⁴² Ahmet Onay, “İlahiyat Fakültesi Mezunlarının Cami Eksikliğini Din Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Alandaki Formasyon İhtiyaçları” **Türkiye'de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu**, Isparta, 2003, ss. 409-423; Saadettin Özdemir, “İstihdam Alanlarına Göre İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması: Din Hizmetleri Bölümü Önerisi”

D. Etkili Bir İletişim Açısından Vaizlik

Bilgi üretme, iletme ve algılama süreci olan iletişim, temelde, bir verici ile bir alıcı arasında gerçekleşen mesaj transferi olup, üretilen anlam; iletişimin gerçekleştiği şartlar, alıcının varsayımları ve önyargıları, vericinin ve alıcının kabiliyetleri dâhilinde oluşur. İletişim, sosyal uyum için gerekli bir sanattır. Genel olarak insanoğlunun yeryüzündeki tüm başarısı, temelde, onun iletişim yeteneğiyle ilgilidir, denebilir. Bu çalışmada dinî eğitim bağlamında bir iletişimden söz edildiği için, iletişimle daha çok “Tanrı-insan” ve “insan-insan” iletişimi kastedilmektedir.¹⁴³

İletişim süreciyle ilgili bilimsel ve teknolojik gelişmeler muvacehesinde bazı iletişim modelleri geliştirilmiştir. Bunlar, tek yönlü iletişim modeli, iki yönlü iletişim modeli, çok yönlü iletişim modeli şeklinde ifade edilebilir. Buna göre, tek yönlü modelde, yalnızca iletiyi gönderen ve alandan müteşekkil bir iletişim tasvir edilirken, iki yönlü modelde iletişimin iki taraflı bir olgu olduğu, mesajı gönderenin, alıcının verdiği tepkiyi almasıyla alıcı konumuna geçtiği gerçeği göz önünde bulundurulur. Çok yönlü modelde ise, iki yönlü modelin daha geliştirilmiş bir hâli yer alır. Buna göre, iletişim sadece kişinin ağzını açıp konuşması anlamına gelmez, o bir anlam paylaşımıdır ve bu paylaşımı mekân, iklim, ortam ve şartlar gibi pek çok etken aynı anda etkiler.¹⁴⁴

Bir insanın düşünmesi, duygulanması, rüya görmesi, kendi kendine mesaj üretmesi, *iç iletişim* olarak değerlendirilmektedir. Kaynak ve hedefin en az iki insandan oluştuğu iletişime *kişiler arası iletişim* denilmektedir. Bir kurumda görev almış kişilerin, önceden belirlenen bazı roller eşliğinde, hiyerarşik bir düzen içinde bu rollerin gereğini yerine getirmeleri esnasında meydana gelen iletişime *kurumsal iletişim* adı verilmektedir. Mesajın geniş insan topluluklarına iletilmesiyle oluşan iletişim ise *kitle iletişimidir*.¹⁴⁵

İletişim, -farklı tasnifler de bulunmakla birlikte- *kaynak* (mesajı veren), *mesaj* (iletilmek istenen anlam ve ifade), *kanal* (mesajın nakil vasıtası), *alıcı* (mesajı alan), *engeller* (mesajın doğru anlaşılmasını önleyen her türlü engel), *ortam* (iletişimin gerçekleştiği zaman ve mekân) ve *geri bildirim* (alıcının tepkisi) unsurlarından oluşmakta,

Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu, Isparta, 2003, ss. 537-538; Mehmet Korkmaz v.dğr., “Vaizlerin Eğitim ve Yetiştirme Süreçleri” **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. II, DİB Yay., Ankara, 2013, ss. 335-418.

¹⁴³ Suat Cebeci, **Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim**, İz Yay., İstanbul, 2003, ss. 193-198.

¹⁴⁴ Mustafa Köylü, **Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006, ss. 25-28.

¹⁴⁵ Cebeci, a.g.e., ss. 27-38.

bu unsurlarla iletişim meydana gelmektedir. Örneğin iki kişinin konuşması düşünülecek olursa; konuşan kişi *kaynak*, konuşmacının anlattığı içerik *ileti/mesaj*, dinleyen kişi *alıcı*, konuşma sesi (ses telleri, hava titreşimi, kulak dâhil olmak üzere) *kanal/araçtır*.¹⁴⁶

İletişim, amaçlı ve bilinçli olabildiği gibi irade dışı da vuku bulabilen bir olgudur. Örneğin bir konuşmaya, alıcılar hiçbir tepki göstermeseler bile bu bir iletişim tarzı olmaktadır. İnsanların giyim-kuşamları, vücut hareketleri, bakışları birer iletişim şeklidir. Ayrıca iletişim, geri çevrilemez bir süreçtir: Bir konuda iletilen bir mesaj, bir kez iletildiğinde onu tekrar geri çevirmek mümkün olmamaktadır. Pek çok unsur içermesinden de anlaşılacağı gibi iletişim, karmaşık bir süreçtir. İletişim, çeşitli semboller aracılığıyla gerçekleştirilir. Kişi, kendi düşüncelerini çözümler, algılar ve alıcıya bir araç vasıtasıyla semboller hâlinde gönderir. Daha sonra bu ileti, alıcı tarafından anlamlandırılır. İletişim, pek çok durumda sözel kelimelerden daha çok diğer faktörler aracılığıyla gerçekleşir. Araştırmalar, yüz yüze gerçekleştirilen iletişimde, anlamların çoğunluğunun sözel olmayan (jest ve mimik gibi) sembollerden çıkarıldığını ortaya koymaktadır. Etkili ve başarılı iletişim için, iletişimi meydana getiren unsurlara dair bilgi sahibi olunması, bu unsurların her birinin göz önünde bulundurulması gerekir.¹⁴⁷

İletişimde kaynak kişi kendi özelliklerini bilmeli; özgüven sahibi olmalı, konuşma heyecanını ideal/orta seviyede tutabilmeli, konuşma kaygı ve korkusundan mümkün olduğunca uzak olmalıdır. Kaynak, hedef kitleyi yaş, cinsiyet, sosyal tabaka mensubiyeti gibi demografik özellikler bakımından tanımalı, onların psikolojik özelliklerini göz önünde bulundurmalıdır. Konuşmanın ne zaman, nerede, hangi vasıtalarla yapılacağı, konuşmadan beklentiler, konuşmanın yapılacağı ortam ve yerdeki kural ve âdetler gibi hususların da dikkate alınması, iletişimin başarısına etki edecektir.¹⁴⁸

Kitle iletişimi üzerinde düşünen bilim adamları, bu konuyla ilgili çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Din eğitiminin önemli bir bölümünün kitle iletişimi yoluyla yapıldığı da göz önünde bulundurularak burada kitle iletişim modellerine ilişkin bilgi verilecektir.¹⁴⁹

Mermi Kuramı: Bu kuram, kitle iletişiminin etkin kullanımının, toplumu belli bir alana yönlendirdiğini savunur. Kitle iletişim araçları verimli olarak kullanılmak suretiyle,

¹⁴⁶ Köylü, a.g.e., ss. 30-37.

¹⁴⁷ Köylü, a.g.e., ss. 39-46.

¹⁴⁸ Köylü, a.g.e., s. 96.

¹⁴⁹ Tutar, Hasan ve Kemal Yılmaz (2010), **Genel İletişim**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 206-208; Enver Özkalp, **Davranış Bilimlerine Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2005.

toplumun inanç, tutum ve davranışlarının belli bir alana doğru yönlendirileceğini bildiren bu yaklaşıma göre, mesaj doğru olarak iletilirse, hedefte hemen karşılık bulur ve bir mermi gibi etki gösterir.

İki Aşamalı Akış Kuramı: Kitle iletişim araçlarının iletilerinin, hedef kitleleri direkt olarak değil, kamuoyu önderleri aracılığıyla etkilediğini savunan bu yaklaşım, toplumun önde gelen aydın kesiminin bilgi ve haberleri kitle iletişim araçlarından edinip bunları yüz yüze iletişimle çeşitli toplantı ve sohbetlerde insanlara ilettiklerini ve onları etkilediklerini savunur.

Çok Aşamalı Akış Kuramı: Uzmanlığı esas alan bu kurama göre çeşitli konularda ve dallarda uzman olan kamuoyu önderleri, belirli bir grubu belirli konularda etkilerler. Örneğin bir şahıs vergi konusunda uzman ise, vergi konusundaki iletişimle insanları etkileme gücüne sahiptir.

Sınırlı Etki Kuramı: Bu model, medyanın etkisi ile inanç ve tutumların değiştirilebileceğini, ancak bunun çok sınırlı düzeyde olacağını savunur.

İşlem Kuramı: Mesajın doğru ve etkili verilmesiyle, kitlenin iletişim araçları vasıtasıyla etkilenebileceğini savunan bu yaklaşım, kitle ihtiyaçları ve ilgilerinin doğru tespit edilmesi, kitle kültürünün iyi bilinmesi ve buna göre mesajın anlaşılır biçimde sunulması koşuluyla, kitlenin tutum ve davranışlarında farklılaşmanın sağlanabileceğini bildirir.

Güç Etkileri Kuramı: Kitle iletişim araçlarının, dikkatli gözlemcileri büyük ölçüde etkilediğini savunan bu yaklaşım, uzun dönemde kitle iletişimi yoluyla insanların tutum ve davranışlarının değiştirilebileceğini vazedir. Tutum ve davranış değişiminin, insanların bilgi, tecrübe ve kültür düzeylerindeki değişiklikler çerçevesinde farklılaşacağını bildirir.

Kanaat Grubu Kuramı: Kamuoyu önderlerini, kamuoyunun oluşmasındaki etkenlerden yalnızca biri olarak gören bu kuram, konuşma ve tartışmanın, kanaatleri belirginleştirmedeki etkisini vurgular. Buna göre, benzer görüş ve çıkarlara sahip insanlar bir lider etrafında toplanarak fikir alışverişi yaparlar ve herkes grup normlarına uyma kaygısıyla, hâkim kanaatlere uyum gösterir.

Yayılma Kuramı: Bu kuram, yeni bir fikrin benimsenmesinde beş aşama olduğunu bildirir: Kişi belirli bir fikir, ürün yahut hizmetin farkına varır, daha fazla bilgi almaya ve

araştırmaya çalışır, yeni fikir/ürün yahut hizmeti *dener*, kendi *yararına olup olmadığı* hususunda karar verir. Daha sonra da bu yeniliği benimseyebilir ve onun hakkında olumlu bir kanaat ve tutum geliştirebilir.

İnsanlar arasındaki bütün öğrenme ve öğretme süreçleri, esasında birer iletişim eyleminden ibarettir ve dinin öğretimi ve öğrenimi de bir çeşit iletişim problemidir. Dinî iletişim, Allah ile yaratıkları arasında (Allah'ın kaynak, alıcıların da melekler, cinler, şeytanlar, insanlar ve cansız varlıklar olduğu)¹⁵⁰ ve yaratıkların kendi arasında (insanların kendileriyle, kendi aralarındaki ve diğer varlıklarla iletişimi)¹⁵¹ olmak üzere iki açıdan ele alınabilir.

Dinin hedef kitleye ilk ulaştırıcıları olarak insanlığa gönderilmiş bütün peygamberlerin, Allah ile gönderildikleri toplum arasında bir iletişim sağlama amacı ve çabası gösterdikleri söylenebilir.

“Dinî iletişim en eski iletişim şeklidir. Hattâ onun tarihinin insanın yaratılışından daha öncelere gittiği söylenebilir. Kur’ân’daki şu âyet bu gerçeği ortaya koymaktadır: ‘Rabb’in Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve; *‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’* diye onları kendilerine şahit tutmuştu. *‘Evet (buna) şahidiz!’* dediler...’¹⁵² Bu âyette dikkat çeken husus, dinî iletişim sadece insanın yaratılmadan önce başlamış olması değil, aynı zamanda iletişim şeklinin tek yönlü olmayıp, çağdaş iletişimde “geri bildirim” olarak adlandırılan muhataptan da cevap alınma yoluna gidilmesidir.”¹⁵³

Din eğitimi, dini öğrenme/öğretme, dinî tutum ve davranış oluşumu veya değişimi sağlama süreci olan bir iletişimdir.¹⁵⁴ İnsanın dinî tutumlarının oluşum ve gelişimi, olayların normal akışı içerisinde ve ayrıca bilinçli olarak yapılan iletişimle sağlanır. Öğretmenlerin öğrencilerine, vaizlerin cemaate dinî bilgi ve beceri kazandırabilmesi için bunların arasında iyi bir iletişim olmalıdır.

İnsanlar yaratılış itibarıyla ve sonradan kazandıkları çeşitli yapılar bağlamında çeşit çeşittir. O bakımdan eğitimde de, dinin gösterdiği yola davette de farklılıklar olacaktır. Muhataplara, değişik kültür seviyesindeki topluluklara, değişik nitelik ve üslupta mesajı

¹⁵⁰ Örnekler için bkz., En’am, 6/128, 130; Ahkaf, 46/29-32; Hicr, 15/32-42; İsrâ, 17/61-62; A’raf, 7/13-18; Meryem, 19/52; Nisa, 4/164; Bakara, 2/40; Hûd, 11/44; Enbiya, 21/69; Sebe’, 34/10; Fussilet, 41/11.

¹⁵¹ Örnekler için bkz., Hucurat, 49/13; Fussilet, 41/20-21; Nur, 24/24; Yâsin, 36/65; Meryem, 19/18-20; Neml, 27/22-25, 39; Tâhâ, 20/120.

¹⁵² A’raf, 7/172.

¹⁵³ Köylü, a.g.e., s. 101.

¹⁵⁴ Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum**, Etüt Yay., Samsun, 1998, s. 75.

iletmek gerekmektedir. Her yerde ve herkese karşı aynı üslubun kullanılması verimliliği olumsuz etkileyecektir.¹⁵⁵

İnsanlar arasındaki dinî iletişim, çeşitli yollarla gerçekleşir. Toplum içinde, ailede ve okulda -nispeten birbirlerinden farklı biçimlerde de olsa- dinî iletişimler meydana gelir. Toplumda normal sosyal hayat içinde kendiliğinden ve maksatlı iletişimler gerçekleşir. Toplum içinde kendiliğinden gerçekleşen dinî iletişimde sosyal çevrenin tanınması, insan ilişkilerinin ve bu ilişkilerin esaslarının çok iyi bilinmesi önemlidir. Güler yüzlü olmak, karşılaşılan kimselere selâm vermek, seviyeli yaklaşım sahibi olmak, kişilere değer vermek, hâl-hatır sormak, düzgün kılık-kıyafete sahip olmak, ziyaretler, hediyeleşme, sosyal faaliyetlere katılma, yerinde ve zamanında konuşma gibi hususlar bu iletişimde önemli unsurlardır. Dinî konferans, vaaz, panel ve hutbe gibi, doğrudan amaca yönelik dinî iletişimlerde ise iletişim daha kontrollü ve amaca hizmet eder tarzda gerçekleştirilmelidir. Bunun için, mümkün olduğunca esnek ve alternatifli görüşler sunmak, maksatlı iletişime uygun zaman ve ortamlarda girmek, saygılı, samimi ve dostça tavırlarla öğretmek, tepkileri ve sonuçları dikkate almak, çözüm üretici ve pratik sonuçlar veren mesajlar sunmak, hazırlıklı ve planlı sunumlar yapmak, yetişkin öğrenme biçimlerini (andragojik ilkeler) göz önünde tutmak önemlidir.¹⁵⁶

Dinin hedefi olan, insanın yeryüzüne atılmış/terkedilmiş bir yaratık olmadığı anlatılması, Tanrı'nın emir ve yasaklarına uygun bir yaşamın insanlarca benimsenmesinin sağlanması, bireylerin davranışlarını dinî referansla sergileyebilir hale gelmeleri gibi hususlar öncelikle insanların dinî bilgi edinmelerine bağlıdır. Dinî tutumlar, duygu, biliş ve davranışların bütünleşmesiyle meydana gelmektedir. Din hakkında kişinin iç dünyasında oluşan izlenim, dinle ilgili heyecan ve duygular, dinî tutumda duygusal ögeyi teşkil eder. Kişinin dinî düşünce, bilgi ve inançları, dinî tutumun bilişsel ögesini oluşturur. Kişinin, dinî ibadetlerde bulunması (camiye gitmek, dua etmek, dinî sohbet ve programları takip etmek, oruç, hac gibi ibadet ve dinî emirleri yerine getirmek), dinî tutumda davranış ögesine örnek teşkil etmektedir.¹⁵⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi, dinî tutumlar doğuştan bireyde var olarak gelmez, sonradan edinilirler. Dolayısıyla dinî tutumların edinilmesi, din eğitimi yani dinî

¹⁵⁵ Tebliğ ve eğitimde muhatabı tanıma ve muhatabın özellikleri için bkz. Şanver, a.g.e., s. 147-233.

¹⁵⁶ Cebeci, a.g.e. ss. 75-158.

¹⁵⁷ İsmail Sağlam, "İletişim ve Sosyal Etkinin Dinî Davranış Oluşumundaki Rollerini", **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. VII, No: 18, İstanbul, 2009, ss. 81-105.

iletişime bağlıdır. Bu noktada, dinin insanoğlu üzerindeki fonksiyonunu gerçekleştirebilme düzeyi, mesajın muhataplarca doğru ve etkili biçimde algılanması, dinî iletişimin niteliğiyle ilgilidir. Genel iletişim bilimindeki iletişim unsurlarını göz önünde bulundurarak, etkili bir iletişim için şu hususların önemine işaret etmek gerekmektedir:

Kaynak, iletişimi oluşturan unsurların çoğunu kullanması ve yönetebilmesi hasebiyle, diğer unsurlara nispetle önemli bir unsurdur. Kaynak inanılır ve güvenilir olmalı, giyim-kuşam ve jestler-mimikler bakımından çekici bir kişiliğe sahip olmalıdır. Ayrıca kaynağın uzmanlığı da onun gönderdiği mesajların etkisini olumlu yönde etkileyecektir. Kaynağın saygın ve sevilen bir kimse olması, kaynağın kendisini tanıyan ve özgüveni olan, alıcı/lar hakkında bilgi sahibi olan bir kimse olması önemlidir. Yine kaynağın, mesajın muhatabına karşı tutumu, alıcılarla ortak yaşantı alanlarına sahip olması ve dinî iletişim yeteneği/becerisi, öncelikli olarak dinî iletişimi etkileyecektir. Dinî iletişimde konular genellikle soyut olduğundan, mesajın sembollere dönüştürülmesi, onun anlaşılabilir olmasında büyük önemi haizdir. Bu aşamada kıssa, hikâye, fıkra gibi canlandırma/somutlaştırma yöntemlerine başvurulabilir. Kaynağın mesajı aktarırken, ona aktif olarak kendini vermesi ve dinleyicileri de mesajın içeriğine çekmesi, amaca daha iyi hizmet edecek olup, bu da mesajın iyi organize edilmesiyle, zengin malzemeyle ve sistemli olarak sunulmasıyla mümkün olabilir. Mesajın açık ve net olarak ifadelendirilmesi, muhatabın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak sunulması, bütün bunlar yapılırken de elbette dinin amacının da göz ardı edilmemesi önemlidir. Amaç, araçlara kurban edilmemelidir.¹⁵⁸

Dinî mesaj sözlü ve sözsüz kanallarla alıcılara/muhataplara iletilir. Her iki yöntemin de avantajlı yönleri bulunmasına karşılık, özellikle sözlü iletişimde kaynak, alıcılara görsel olarak da mesaj gönderdiğinden, mesajlarını temsil eden bir yaşantıya sahip olmalıdır. Genel manada iletişimde olduğu gibi dinî iletişimde de gerek kaynak gerekse alıcı, daha sağlıklı bir iletişim için açık ve mümkün olduğunca önyargılardan kendilerini uzak tutarak iletişimde bulunmalıdır. Kaynak, yetkili ve yeterli olmadığı konularda anlatımda bulunmamalı, özellikle sözlü anlatımda söylenenin geri alınması güç olduğundan, anlatımın içeriğine daha bir dikkat etmelidir. Yüz yüze iletişimde kaynak, bir yandan mesajı gönderirken diğer yandan geribildirimleri (dinleyicilerin jest ve mimiklerini,

¹⁵⁸ Cebeci, a.g.e., ss. 162-190.

o esnadaki duruş ve davranışlarını) gözlemlmeli, imkân nispetinde mesajının sunumunda ve hatta mümkünse diğer gerekli kısımlarında değişikliğe gidebilmelidir.¹⁵⁹

Dinî eğitim amaçlı bir iletişimde, metinden okuma, ezbere dayalı konuşma, irticalen/hazırlıksız konuşma, taslak yoluyla yapılan konuşma gibi çeşitli sunuş biçimleri vardır. Çeşitli ortam ve şartlara bağlı olarak bu biçimlerin her biri kullanılabilirse de özellikle metinden okuma yöntemi, yüz yüze iletişimlerde *en az etkin olan* yöntemdir. İletişimde alıcıya ne kadar fazla kanaldan/yoldan mesaj gönderilirse, iletişimin o kadar etkin olacağı kabul edilmektedir ve bu bağlamda metinden okuma, jest ve mimikleri kullanabilme imkânını oldukça azaltmakta, geribildirim almayı da güçleştirmektedir.¹⁶⁰

Dinî iletişimde şartlara, zaman ve zemine, ihtiyaç ve güncel gelişmelere göre konu seçmek, verilmesi gereken mesajları ihmâl etmemek, mesajları bir plan dairesinde ve belirli süre içerisinde iletmek iletişimde başarılı olmada önemli etkenlerdir. Sunum monoton olmamalı, tatlı dil eşliğinde mesajın konusu imkânlar ölçüsünde zenginleştirilmeli, dinleyicilerin dikkati dinç tutulmalıdır. Sâkin bir eda tercih edilmeli, kırıncı, incitici tavır ve ifadelerden sakınılmalı, kişileri değil, fikirleri hedef almalı ve suçlamacı bir dilden kaçınılmalıdır.¹⁶¹ Hz. Peygamber'e ve onun şahsında tüm müslümanlara ve İslâm tebliğcilerine önemli mesaj içeren şu âyet hatırdaki tutulmalıdır: "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba ve katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etraftan dağılıp giderlerdi."¹⁶²

II. GÜNÜMÜZDE VAAZ VE VAİZLİK

Bu bölümde, günümüz DİB teşkilatında vaiz olarak atanma şartları, vaizlerin sınıfları ve belirlenmiş görevleri, vaaz ve irşad hizmetlerinin yürütülmesine ilişkin esasları vaz eden mevzuat alıntılanmış, bununla vaizliğin ve vaazın DİB bünyesindeki konumuna ilişkin bilgi vermek hedeflenmiştir.

¹⁵⁹ Cebeci, a.g.e., ss. 162-190.

¹⁶⁰ Köylü, a.g.e., s. 147-152.

¹⁶¹ Halis Ece, "Dinî İletişim Nedir, Nasıl Olmalıdır?", <http://www.mollacami.com/konu/dini-ileti-im-nedir-nasil-olmalı-11129.html> (01.05.2011)

¹⁶² Âl-i İmrân, 3/159.

A. Vaiz Olarak Atanma Şartları

Diyanet İşleri Başkanlığı, kuruluşundan 1965 yılına dek, Osmanlı medreselerinden mezun ve icazetname sahibi olmayı veya Darülfünun İlahiyat Fakültesi mezunu olmayı vaiz istihdamında ön-şart olarak kabul etmiştir. Bunun yanı sıra Başkanlıkça yapılan sınavlarda başarılı olmuş kimseler de vaiz olarak atanabilmişlerdir. 1965’den 1978’e dek yükseköğrenim görenlerin yanı sıra İmam Hatip Okulu ikinci devre mezunları da vaiz olarak atanma imkânı bulmuşlardır. 1978 yılından itibaren yalnızca yükseköğrenim mezunları vaiz olarak istihdam edilmeye başlanmıştır. 1 Mart 1993 tarihinde çıkan 21511 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Sınav, Atama ve Nakil Yönetmeliği’nin 11. Maddesi, Haseki Eğitim Merkezi mezunları ile Temel Din Bilimlerinde Doktora derecesine sahip Başkanlık görevlilerinin sınavsız olarak, diğer lisans seviyesinde yükseköğrenim mezunlarının ise sınav yapılmak suretiyle vaiz olarak atanmalarını öngörmektedir. 1999 yılında uygulamaya konulan yeni bir yönetmelikle,¹⁶³ yüksek lisans eğitimi almışlara sözlü sınav yapılmak suretiyle vaiz olarak atanma imkânı getirilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 2006 yılında yayınlanan yönetmeliğine¹⁶⁴ göre, vaiz olmak için ihtisas mezunu yahut Doktora derecesi sahibi ve yeterlilik belgesi almış olmak gerekmektedir. Ayrıca bu son yönetmelikle bayan adaylara pozitif ayrımcılık yapılmakta; yalnızca yükseköğrenim mezunu ve yeterlilik belgesi sahibi olmakla vaizliğe atanmaları mümkün kılınmaktadır.¹⁶⁵

Yakın zamana kadar DİB, müftülük ve vaizlik sınavlarını “Müftülük ve Vaizlik Sınavı” adı altında bir arada yapmaktaydı. Bu durumun, başarılı adayların müftülük kadrolarını tercih etmesi sebebiyle yetenekli personelin çoğunlukla müftü olması ve vaizliğin nispeten geri planda kalması sonucunu doğurduğu düşünülmektedir.

Mevcut durumda vaizlik mesleği, adaylık döneminden sonra vaiz, uzman vaiz ve başvaiz olmak üzere kariyer basamaklarına ayrılmaktadır.¹⁶⁶ Bu çalışmada vaiz tanımına, DİB teşkilatının muhtelif birimlerinde imam, müezzin, uzman, müdür, vaiz, müftü gibi görevlerde bulunan ve yerine göre vaaz hizmeti sunan tüm DİB görevlileri dâhil edilmişse

¹⁶³ Resmi Gazete, 23 Kasım 1999, S. 23885.

¹⁶⁴ Resmi Gazete, 07 Haziran 2006, S. 26191.

¹⁶⁵ Ahmet Çekin, “Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde Vaizlik”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. II, DİB Yay., Ankara, 2013, ss. 186-211.

¹⁶⁶ **Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun**, s. 12

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.633&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>
(18.07.2014)

de, Türkiye genelinde yalnızca vaizler için ayrılmış kadro sayısı Mayıs 2011 itibariyle 6565'dir.¹⁶⁷ Okumuş, Aralık 2011'de Ankara'da gerçekleştirilen Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu'nda, DİB bünyesinde 1454 vaizin çalışmakta olduğu bilgisini vermiştir.¹⁶⁸

B. Vaizlerin Görevleri

Vaizler, cami ve mescitler ile diğer mekânlarda her türlü vasıttan yararlanarak toplumu dinî konularda bilgilendirmek, Başkanlığın hizmet alanlarında irşad, rehberlik, inceleme ve araştırma yapmakla görevlidir.¹⁶⁹ Vaazları daha verimli kılmak ve güncel ihtiyaçlara cevap vermek maksadıyla vaizlik mesleğinde ihtisaslaşmaya gidilmektedir. Konuyla ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, “Diyanet teşkilatı hizmetleri öyle çok çeşitlendi ki artık branşlaşma kaçınılmaz oldu. Mesela cezaevi vaizliği diye bir alan ortaya çıktı. Tevbe kavramını camide anlattığınız gibi cezaevinde anlatamazsınız” demektedir.¹⁷⁰

29033 sayılı Resmî Gazete'de 17 Haziran 2014 tarihinde yayınlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Görev Çalışma Yönergesi'nin 32-35. maddelerinde vaizlerin branşları ve görevleri şu şekilde sıralanmaktadır:

Vaizlerin ortak görevleri:

- a) Her türlü vasıttan yararlanarak toplumu dini konularda bilgilendirmek, irşat ve rehberlik hizmeti sunmak.
- b) Ramazan ayı ve dini günler dışında, haftada beş defa, erkek vaizler için biri cuma vaktinde olmak üzere, müftülükçe belirlenen yerlerde vaaz etmek, bunlardan en az birini takrir yöntemiyle veya sohbet şeklinde yapmak.
- c) Aile ve dini rehberlik bürosunda, fetva hattında ve irşat programlarıyla ilgili çalışmalarda görev almak.
- ç) Ceza infaz kurumu ve tutukevleri, çocuk eğitim evleri, huzurevleri, sevgi evleri, sağlık kuruluşları, öğrenci yurdu, fabrika ve benzeri yerlerde vaaz ve irşat hizmetinde bulunmak.
- d) Görevli bulunduğu bölgenin dini, milli, sosyal ve kültürel yapısı ile bu yapının özelliklerinden doğan fert ve toplum davranışları üzerinde incelemeler yapmak, inceleme sonuçlarını ve görülen aksaklıkların giderilebilmesi için görüş ve tekliflerini gerektiğinde yazılı olarak müftülüğe bildirmek.

¹⁶⁷ Çekin, a.g.m., ss. 189-191.

¹⁶⁸ Ejder Okumuş, “Türkiye Dindarlığında Vaaz ve Vaizlerin Rolü”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. II, DİB Yay., Ankara, 2013, s. 223.

¹⁶⁹ **Resmî Gazete**, 13 Temmuz 2010, S. 27640.

¹⁷⁰ “Diyanet'ten Eğitim Seferberliği”, <http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/diyaret%E2%80%99ten-egitim-seferberligi/7993> (25.06.2014)

- e) Başkanlığın görev alanına giren konularda inceleme ve araştırma yapmak, proje ve raporlar hazırlayarak amirlerine sunmak.
 - f) Görevlendirildiğinde seminer, panel, sempozyum gibi toplantılara katılmak ve konferans vermek.
 - g) Müftülüğün bilgisi dâhilinde, görev mahallerindeki vakıf, dernek ve benzeri kuruluşların irşat taleplerine katkı sağlamak.
 - ğ) Görevlendirildiğinde Kur'an kursları ile hizmet içi eğitim kurslarında ders vermek, komisyonlarda görev yapmak.
 - h) Müftülükçe belirlenecek konularda hutbe metni hazırlamak.
 - ı) Görev alanı ile ilgili verilen diğer görevleri yapmak.
- (2) Aile ve dini rehberlik bürosunda, fetva hattında veya irşat kurullarında görevlendirilen vaizler, buralarda görev yaptıkları her bir gün için bir vaaz görevinden muaf tutulurlar.

Uzman Vaizlerin Görevleri:

- (1) Uzman vaizler ortak görevlere ilave olarak aşağıdaki görevleri yaparlar:
- a) Göreve yeni başlayan vaizler ile vaaz ve irşat hizmetlerinde bulunabilecek diğer personele rehberlik yapmak.
 - b) Hutbe ve vaaz hazırlama, ceza ve infaz kurumlarında yürütülen din hizmetleri, aile ve dini rehberlik hizmetleri, sosyal hizmet kurumları ve hastanelerde yürütülen din hizmetleri medya aracılığıyla yürütülen irşat hizmetleri, toplumun özel ilgiye muhtaç kesimlerine yönelik irşat hizmetleri, kadınlara yönelik irşat hizmetleri, çocuklara yönelik irşat hizmetleri, gençlere yönelik irşat hizmetleri, olağanüstü durumlarda irşat hizmet hizmetleri gibi Başkanlık hizmet alanlarından birini uzmanlık alanı olarak seçmek, alanıyla ilgili çalışmalar yapmak ve yapılacak seminer, toplantı, hizmet içi eğitim gibi çalışmalara katılmak.
 - c) Başvaiz bulunmaması halinde başvaizin görevlerini yapmak.

Başvaizlerin Görevleri:

- (1) Başvaizler ortak görevlere ilave olarak aşağıdaki görevleri yaparlar:
- a) Hutbe ve vaaz hazırlama, ceza ve infaz kurumlarında yürütülen din hizmetleri, aile ve dini rehberlik hizmetleri, sosyal hizmet kurumları ve hastanelerde yürütülen din hizmetleri, medya aracılığıyla yürütülen irşat hizmetleri, toplumun özel ilgiye muhtaç kesimlerine yönelik irşat hizmetleri, kadınlara yönelik irşat hizmetleri, çocuklara yönelik irşat hizmetleri, gençlere yönelik irşat hizmetleri, olağanüstü durumlarda irşat hizmetleri gibi Başkanlık hizmet alanlarından birini uzmanlık alanı olarak seçmek, alanıyla ilgili çalışmalar yapmak ve yapılacak seminer, toplantı, hizmet içi eğitim gibi çalışmalara katılmak.
 - b) Bu maddenin birinci fıkrasının (a) bendinde sayılan irşat hizmetlerini mevzuata uygun olarak planlamak ve koordine etmek.
 - c) İrşat hizmetleriyle ilgili kurul toplantıları için gerekli hazırlıkları yapmak.

ç) Yüz yüze vaaz uygulamasının yaygınlaştırılması amacıyla görevli bulunduğu müftülük personelinden vaaz edebileceklere yönelik düzenlenecek eğitim çalışmalarını koordine etmek ve bu personelin vaaz uygulamalarını takip etmek.

(2) Birden fazla başvaiz olması halinde başvaizin görevleri bunlar arasında paylaşılır.

Cezaevi Vaizlerinin Görevleri:

(1) Cezaevi vaizlerinin görevleri şunlardır:

a) Görevlendirildiği ceza infaz kurumları ve eğitim evlerinde Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında imzalanan 10/2/2011 tarihli Tutuklu ve Hükümlülerin Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik Protokolde belirlenen görevleri yapmak.

b) Müftülükçe hazırlanan programa göre her hafta cuma vaktinde camilerde vaaz etmek.

c) Görev alanı ile ilgili verilen diğer görevleri yapmak.¹⁷¹

C. Vaaz ve İrşad Hizmetleri

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaptığı çalışmalara bakıldığında, din hizmetleri içerisinde vaazlara özel bir önem verdiği söylenebilir. Vaizlerin yeterli gelmediği durumlarda imam-hatipler, Kur'an kursu öğreticileri, murakıplar, şube müdürleri gibi diğer DİB çalışanlarının yanı sıra İlâhiyat Fakültesi öğretim üyelerinden de vaaz hususunda istifade edilmektedir. İl müftülükleri haftada bir vaizlerle istişare toplantısı düzenlemekte, burada haftalık vaazlarla ilgili fikir alışverişinde bulunmaktadır. Daha etkili olduğu düşünülen "yüz yüze vaaz" uygulamasını yaygınlaştırmak amacıyla, imam-hatip, müezzin-kayyım gibi din görevlilerine yönelik üç hafta süreli vaaz seminerleri düzenlenmektedir.

Vaaz hizmeti, DİB bünyesinde Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün alt birimlerinden biri olan İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı uhdesindedir. Fakat aynı zamanda söz konusu müdürlüğün diğer alt birimleri olan Cami Hizmetleri Daire Başkanlığı, Aile ve Dinî Rehberlik Daire Başkanlığı, Sosyal ve Kültürel İçerikli Din Hizmetleri Daire Başkanlığı ile birlikte irşad hizmetleri yürütülmektedir. Vaazlar genellikle cami ve mescit gibi ibadethanelerde yapılıyor olsa da, çeşitli vesilelerle muhtelif mekânlarda da yıl boyunca irşad faaliyetleri sürdürülmektedir. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı kuruluşlarda yapılan vaaz ve irşad hizmetleri, Kutlu Doğum Haftası gibi dinî gün ve haftalar vesilesiyle muhtelif etkinliklerde sunulan vaazlar göz önüne

¹⁷¹ Resmi Gazete, 17 Haziran 2014, S. 29033.

alındığında DİB'nin din hizmeti sunarken vaaz yöntemini sıkça kullandığı görülmektedir.¹⁷²

DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, İrşat Hizmetlerinde Uyulacak Genel İlkeler başlığıyla, vaaz ve irşad hizmetlerinin sunumunda aşağıdaki hususlara riayet edilmesini istemektedir:

Cami içi ve dışında toplumu din konusunda aydınlatma hizmeti sunulurken aşağıdaki ilkelere titizlikle riayet edilecektir. Başkanlığımız görevlilerine, özellikle teşkilatımız mevzuat ve prensiplerini bilemeyecekleri dikkate alınarak Başkanlığımız personeli olmayanlara aşağıdaki hususlar önceden hatırlatılacak, gerçekleştirecekleri irşat hizmetleri (hutbe, vaaz, konferans, sempozyum, panel, radyo ve tv programları gibi) yakından izlenecek, bu hususlara dikkat etmeyenlere bir daha irşat görevi verilmeyecek, bu kimseler Başkanlığımız personeli ise haklarında gerekli işlem yapılacaktır:

- 1) Toplumun dinî, ilmî ve ahlâkî konularda bilgi ve kültürünün artırılması hedef alınacak, fitne, tefrika ve bölücülüğün kötülüğü, sevgi, acıma duygusu, af ve hoş görü gibi hasletlerin fazileti, akraba, komşu ve insan hakları, düzenli ve tutumlu yaşama, sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın önemi, lüks, israf ve düzensiz yaşamın zararları gibi yurt kalkınmamızın güçlenmesine yardımcı olacak ve millî bütünlüğümüzü pekiştirecek konulara yer verilecektir.
- 2) Samimî, duygulu, toplumun içinde bulunduğu manevî hastalıkları tedavi edici, ölçülü, yapıcı, uyarıcı, teşvik edici, sevdirci ve müjdeleyici ifadeler kullanılacak; aşırı, kırıcı, itham edici ifadelerden; bıktırıcı ve mesnetsiz sözlerden, dinî ve ilmî kesin bilgilere uymayan görüşlerden kaçınılacaktır.
- 3) Nefret ettirmeyen, müjdeleyen, zorlaştırmayan kolaylaştıran bir üslup sergilenecektir.
- 4) Bölgenin içtimaî durumu ve dinî özellikleri göz önünde bulundurulacaktır.
- 5) İnanç ve ahlâkî değerlerin korunması ile İslâm Dininin doğru ve sağlıklı bir şekilde öğretilmesini amaçlayan konulara ağırlık verilecektir.
- 6) Millî birlik, dinî bütünlük, yardımlaşma, karşılıklı sevgi ve saygı gibi Dinimizin ön gördüğü yüce değerlere yer verilecek, muhataplar bu hususlara özendirilmeye çalışılacak, onlara, fert ve toplum bünyesini kemiren zararlı alışkanlık ve davranışlardan uzak kalmaları telkininde bulunulacak, yıkıcı, bölücü propagandalara, zararlı akımlara karşı gerekli tedbirler alınacaktır.
- 7) Dayanışma ve fedakarlıkların toplum ve ülke yararları açısından gerekliliğine vurgu yapılacaktır.
- 8) Gençliğin önemi, eğitimi ve problemleri anlatılacak ve onlara, ahlâkî dejenerasyona karşı en etkili çarenin Dinimizin yüce ahlâkî değerleri olduğu hatırlatılacaktır.
- 9) Vaaz ve hutbelerde; siyaset ve şahsiyat yapmaktan kaçınılacak, konu bütünlüğü sağlanacak, iç ve dış politik konulara kesinlikle girilmeyecektir.

¹⁷² Okumuş, a.g.tb., ss. 220-221.

10) Vaizlerin, hazırlıksız ve üç aylık vaaz ve irşat programına alınmayan konularda vaaz etmeleri önlenecektir. Ancak olağanüstü durumlarda ilgili müftülüğün bilgisi dâhilinde hutbe ve vaaz konularında değişiklik yapılabilir.

11) Yetkisiz kişilerin vaaz etmelerine ve hutbe okumalarına kesinlikle izin verilmeyecektir. Ancak, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi'nin ilgili maddeleri uyarınca emekli Başkanlık üst düzey görevlileri ile emekli müftü, emekli vaiz ve fahrî vaizlik belgesi bulunanlar ile vaaz etme ehliyet ve niteliğinde olan diğer kişilerden mahallî müftülüğün bilgisi veya izniyle azamî derecede istifade cihetine gidilecektir. Ayrıca Yönergenin ilgili maddesi uyarınca da, Başkanlık kuruluşu dışındaki dinî bilgi ve tecrübeleri ile tanınmış kimselerden, bu Yönerge esaslarına uygun olarak vaaz veya konferans verdirmek suretiyle yararlanılacaktır.

12) Cuma günlerinin dışında, müftülüklerce belirlenecek günlerde, yine müftülüklerce belirlenecek vaizler tarafından merkezî camilerde isticvap (soru-cevap) metodu ile vaaz ve irşat hizmeti sunulabilecektir.

13) İdrak edilecek mübarek gün ve geceler ile Kutlu Doğum Haftası ve Camiler ve Din Görevlileri Haftası münasebetiyle, müftülüklerce;

a) Özel programlar hazırlanarak bu zamanların manevî havasından da istifade edilerek, dinî ve ahlâkî konularda vatandaşlarımızın aydınlatılmasına çalışılacaktır.

b) Bu vesileler ile cezaevleri, yetiştirme yurtları, huzurevleri ve hastaneler imkânlar ölçüsünde ziyaret edilecektir.

c) İmkânlar nispetinde konferans, panel vb. etkinlikler düzenlenecektir.

ç) Günün, gecenin ve haftanın mana ve ehemmiyetini belirten hutbe ve broşürler hazırlanarak dağıtılacaktır.

d) Mahallî basın yoluyla ve diğer araç ve gereçlerle halka yeterince duyurular yapılacaktır.

14) Vaazlarda ele alınan konuya uygun Başkanlığımız basılı ve görüntülü yayınlarının tavsiyesi yapılacaktır.

15) Müftülükler bünyesinde vaizlerimize özel bir oda tahsis edilecek ve bu oda içerisinde bir kitaplık kurulması sağlanacaktır.

Vaaz ve irşat kurulları

1. Teşekkülü

a. Her ilde valilik onayı ile il müftüsünün başkanlığında ilgili müftü yardımcısı, başvaiz, uzman vaiz ve vaizlerden (en az birisi kadın vaiz olmak üzere) 5 (beş) üyeden teşekkül edecek bir "Vaaz ve İrşat Kurulu" oluşturulacaktır.

b. Merkez ilçe nüfusu 30.000'in üzerinde ve vaaz etme ehliyetine sahip yeterli personeli olan ilçeler ile Büyükşehir statüsündeki illerin metropol ilçelerinde Vaaz ve İrşat Kurulu oluşturulacaktır. İlçe müftülüklerince oluşturulacak "Vaaz ve İrşat Kurulu" (Program ve konu birliğini sağlamak için) il müftülüğü bünyesindeki "Vaaz ve İrşat Kurulu" ile koordineli çalışacaktır. İlçe vaaz ve irşat kurulu ilçe müftüsünün başkanlığında başvaiz, uzman vaiz, vaiz, şube müdürü ve bunlardan yeteri kadar bulunmadığı yerlerde ise bu yönergenin ilgili maddelerinde tarif edilen vaaz etme ehliyet ve niteliğine sahip en az 3 (üç) görevliden teşekkül ettirilecektir.

2. Görevleri

- a. Kurul üçer aylık vaaz ve irşat dönemleri ve Ramazan ayı öncesinde vaaz konularını belirlemek üzere müftülükçe tespit edilecek bir tarihte toplanacaktır.
- b. Kurul vaaz konularını belirlerken “Vaaz Konularını Belirleme Kriterleri”ni göz önünde bulunduracak, toplantıda alınacak kararlar kurul başkan ve üyeleri tarafından imzalanacak ve ilgili müftülük tarafından muhafaza edilecektir. Hazırlanacak vaaz ve irşat programları mülki amirin onayı alındıktan sonra uygulamaya başlanacaktır.
- c. Hazırlanan vaaz ve irşat programları dönemin başlama tarihinden en az 15 gün önce “Din Hizmetleri Bilgi Yönetim Sistemi”ne kaydedilecektir.

Vaazın Hazırlanışı ve Yapılışı

Vaaz hazırlanırken ve vaaz ederken şu esaslara uyulur:

- a. Yapılan program ve tespit edilen konu ile ilgili ayet, hadis ve diğer bilgiler toplanır, konuşma süresi de dikkate alınarak bir plan hazırlanır ve konu bu plana göre işlenir,
- b. Vaaz, kolay anlaşılır düzgün bir Türkçe ve uygun bir üslupla yapılır,
- c. Vaaz, samimi, dini heyecan verici, yapıcı, uyarıcı, düşündürücü, öğretici, müjdeleyici, dini yasaklardan ve ahlaka aykırı davranışlardan sakındırıcı ve yanlış inançları düzeltici şekilde yapılır,
- d. Vaazda, kırıcı, ölçsüz ve mesnetsiz sözlerden kaçınılır; sıhhatli olmayan bilgilere, hurafelere ve dini bakımdan muteber sayılmayan görüşlere, milli ve dini beraberliği zedeleyici ifadeler ve ihtilaf konusu olan meselelere yer verilmez. Siyaset ve şahsiyet yapılmaz,
- e. Vaaza ezândan en az kırk dakika önce başlanacak, ezânla birlikte vaaza hemen son verilecek, cemaatin ezânı dinlemesi sağlanacaktır.
- f. Namazdan sonra yapılan vaazlar için de kırk dakikalık süre esas alınacaktır.
- g. Vaazların sunumunda PowerPoint sunumu gibi mümkün olan teknik imkanlardan istifade edilebilecektir.

Stajyer vaizler

- 1) Stajyer vaizler bir yıl süre ile atandıkları il müftülüğü emrinde çalıştırılacaktır.
- 2) Müftülük bürolarında yürütülen hizmetlerin neler olduğu, yazışmalarda nelere dikkat edilmesi gerektiği, vekalet tevdi edildiğinde riayet edilecek hususlar ile ildeki diğer resmî dairelerle görüşme ve işbirliğinin usûl ve esasları hakkında, ilgili müftülüğün hazırlayacağı özel bir program çerçevesinde, bir haftadan az olmamak üzere stajyer vaizlere bilgilendirme programı uygulanacaktır.
- 3) Stajyer vaizlere iki ay süreyle vaaz hazırlamada usûl ve metot çalışması yaptırılacak ve özel vaaz metinleri hazırlattırılacaktır. Bu çalışmalar esnasında kaynaklara inme, vaaz planı yapma ve konuları işleme teknikleri öğretilecek, ayrıca irşat konusu ile ilgili mevzuat bilgileri de verilecektir.
- 4) Üçüncü aydan itibaren il merkezlerindeki camilerde stajyer vaizlere vaaz ettirilecektir.

5) Stajyer vaizler; hafta içerisinde boş zamanlarında müftülük kütüphanesinde veya diğer kütüphanelerde araştırma yapacaklar, ayrıca üçüncü aydan itibaren vatandaşların dinî sorularına cevap vermek üzere de görevlendirileceklerdir.

Merkezî Vaaz Sistemi

1) Bilindiği gibi, vaaz ve irşat hizmetlerinde asıl olan ehliyetsiz kişilerin vaaz etmesini önleyerek, bilgili ve tecrübeli, mesleğinde ehil elemanların merkezî bir camiden yapacakları vaazın diğer camilere de ulaştırılması şeklindeki uygulamanın daha faydalı ve etkili olacağı kanaati ile “Merkezî Vaaz Sistemi”ne geçilmiştir. Bu sistemin daha faydalı olması için;

a) Merkezî vaaz sisteminin bulunduğu il ve ilçelerde sesin pürüzsüz, yeterli ve net bir şekilde nakledilmesi sağlanacaktır.

b) Merkezî ve selâtin camiler ile vaaz etmeye ehliyetli olan imam-hatiplerin görev yaptığı camiler, merkezî vaaz sisteminden ayrı tutulacaktır.

c) Merkezî vaaz sistemi bulunan il ve ilçelerde, müftülüklerce belirlenecek belirli bir vakitte ehil görevlilerimiz tarafından Kur’ân-ı Kerîm baştan itibaren okunacak ve okunan âyet-i kerimelerin anlamı “Diyamet İşleri Başkanlığı Kur’ân-ı Kerîm Meâli”nden verilecektir.

d) Yüz yüze vaazın yaygınlaştırılması amacıyla; Başkanlıkça yürütülmekte olan çalışmalara paralel olarak gerekli eğitimi almış olan personelin görev yaptığı camiler merkezi sistemden ayrılacaktır. Ayrıca diğer cami görevlilerinin de kendi camilerinde vaaz etmeleri teşvik edilecek, bu hususta kendilerine gerekli bilgi ve eğitim desteği sağlanacaktır.

Vaaz ve irşat ekipleri

1) İl Vaaz ve İrşat Kurullarınca hazırlanacak program dahilinde yeteri kadar vaaz ve irşat hizmeti götürülemeyen ilçe, belde ve köylere yönelik olarak yılda 20 (yirmi) günden az olmamak üzere İl Özel Vaaz ve İrşat Ekipleri kurulacaktır.

2) Bu ekibe öncelikle vaizlerden oluşturulacak, yeterli vaizi bulunmaması halinde vaaz etme ehliyet ve niteliğine sahip diğer görevlilerden de istifade edilebilecektir.

3) İrşat ekipleri; göreve çıkmadan önce il müftüsünün başkanlığında toplanarak hizmetin usûl ve prensiplerini belirleyecekler, görev sonunda tekrar toplanarak yapılan irşat hizmetinin bir değerlendirmesini yapacaklardır.

4) İrşat ekipleri; görev yapacakları yerlerde dinî konularda halkımızı aydınlatacaklar, özellikle, irşat hizmeti götürülecek yerde yaygın olan dinen uygun olmayan konular ile bid’at ve hurafelere karşı mücadele, zararlı ve yıkıcı faaliyetlere karşı önlemler ile içki, uyuşturucu, kumar, fuhuş, kan davası, kadın ve çocuğa karşı şiddet, töre cinayeti gibi dinen yasak olan hususlar ve vatan sevgisi, yurt savunması, kardeşlik, birlik, sevgi ve barış gibi konulara ağırlık vereceklerdir.

5) Söz konusu ekipler için oluşturulan irşat programları uygulamaya konulmadan en az 10 gün önce ilgili müftülük tarafından Din Hizmetleri Bilgi Yönetim Sistemine kaydedilecektir.¹⁷³

¹⁷³ “İrşat Hizmetlerinde Uyulacak Genel İlkeler”, **DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü**, <http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/Gorevler%C4%B1.aspx>

D. Vaaz Etme Yetkisi

Resmî Gazete’de 17 Haziran 2014 tarihinde yayınlanan Diyanet İşleri Başkanlığı Görev Çalışma Yönergesi’nin 48. maddesinde vaizlerin görevleri şu şekilde sıralanmaktadır:

(1) Vaaz etme yetkisine sahip olanlar şunlardır:

a) Dini yükseköğrenim yapmış olmak şartıyla merkezdeki Diyanet işleri uzmanı, dengi veya üstü unvanlarda görev yapanlar, ilgili müftülüğe bilgi vererek vaaz edebilirler.

b) Başkanlık taşra teşkilatında vaiz, dengi ve üstü unvanlarda bulunanlardan görev mahalli dışında vaaz edecek olanlar ile bu maddenin birinci fıkrasının (a) bendinde zikredilen personelden başka bir göreve atanan veya emekli olanlar ilgili müftülükten izin almak suretiyle vaaz edebilirler.

c) Dini yükseköğrenim mezunu olmak şartıyla; Başkanlık personeli, dini eğitim-öğretim veren fakülte ve yüksekokulların öğretim elemanları ile imam-hatip liselerinin öğretmenleri mahalli müftülükten izin almak suretiyle vaaz edebilirler.

ç) Başkanlıkça kendilerine fahri vaizlik belgesi verilenler ile dini eğitim-öğretim veren fakülte ve yüksekokulların ve imam-hatip liselerinin öğrencileri mahalli müftülükten izin almak suretiyle vaaz edebilirler.¹⁷⁴

Mevcut durumda, vaizlerin yanı sıra, yüz yüze vaaz seminerine katılmış ve belge almış cami görevlileri de vaaz etme yetkisini haiz bulunmaktadır. Bu görevliler genellikle, görevli buldukları camilerde vaaz etmektedirler.

(25.11.2014)

¹⁷⁴ **Resmî Gazete**, 17 Haziran 2014, S. 29033.

İKİNCİ BÖLÜM

VAAZLARDAN BEKLENTİLERLE İLGİLİ UYGULAMALI ARAŞTIRMA

I. BULGULAR, KORELASYONLAR VE YORUMLAR

Araştırma kapsamında uygulanan anketlerden elde edilen veriler, deneklerin kişisel özellikleri ve vaazlarla ilgili yargıları olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. Deneklerin demografik özelliklerinin vaazlarla ilgili yargılarına istatistiksel olarak anlamlı bir etkide bulunup bulunmadığı, söz konusu özelliklerin vaazlarla ilgili görüşlere etkisi ortaya konulmak istenmiştir.¹⁷⁵ Kişisel özelliklerin vaazlarla ilgili yargılara etkisini tespit için istatistiksel bir yöntem olan korelasyon (ilgileşim) analizine başvurulmuştur. Korelasyon analizi, aralık ve oran (ratio) seviyesinde ölçülmüş iki değişken arasındaki ilişkinin veya bağımlılığın şiddetini belirlemeye yönelik bir analiz tekniğidir.¹⁷⁶ Korelasyon katsayısı (p), bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğünü belirtir ve (-1) ile (+1) arasında bir değer alır.¹⁷⁷ Bu değer, bu çalışmada elde edilen sonuçların güvenilirliğini yükseltmek amacıyla yanılma payı 0,05 olarak alınmıştır. Bu da korelasyon sonucu ulaşılan verilerde güven aralığının %5 olduğu anlamına gelmektedir.

A. Deneklerin Kişisel Özellikleri (Olgusal Durum)

Tablo 1: Cinsiyet

	n	%	
<i>Cinsiyet</i>	Erkek	495	90,7
	Kadın	51	9,3
	Toplam	546	100,0

Anketin uygulandığı 2012 yılında Bursa'da 1.343.894'ü erkek, 1.344.277'si kadın olmak üzere 2.688.171 nüfus bulunmaktadır.¹⁷⁸ Ankete katılan deneklerin %90,7'si erkek, %9,3'ü kadındır. Bu tabloya göre, camilerde vaaz dinleyen cemaatin büyük çoğunluğu, cinsiyet bakımından erkeklerden oluşmakta, vaaz dinleyicileri arasında kadın cemaat

¹⁷⁵ Demografik olarak dinleyicilerin analiz edilmesi, dinleyicilerin genel olarak sahip oldukları sosyal ve fizikî özelliklerin inceleme konusu yapılması demektir. Bu özelliklerin bilinmesi ve göz önünde bulundurulması ile iletişim faaliyetinin başarısının doğru orantılı olduğu söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Köylü, a.g.e., ss. 67-90.

¹⁷⁶ Remzi Altunışık v.dğr., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 10. b., Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2010, s. 226.

¹⁷⁷ Suat Cebeci, *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, 3. b., Alfa Yay., İstanbul, 2010, s. 144.

¹⁷⁸ "Nüfus" T.C. Bursa Valiliği, <http://www.bursa.gov.tr/icerik/240/nufus.html> (01.11.2014).

yeterince temsil edilmemektedir. Bunda pek çok faktörün etkisi olmakla beraber, camilerde kadın cemaate özel alanların ayrılmamış olması ve birçok yerde özellikle Cuma ve Bayram namazlarında camilerin erkek cemaate dâhi yeterli gelmemesi de etkilidir. Avcı, “ülkemizde bayanlar teravih namazı dışında camiye çok gitmedikleri ve irşad hizmetleri de cami dışına henüz yeterince ulaşamadığından” kadınların vaaz dinleyen cemaat arasında az sayıda temsil edildiği görüşündedir.¹⁷⁹ Kadınlar, genellikle Cuma namazı dışındaki vakitlerde ve kadınlara özel olarak tertiplenen vaazları dinleyebilmektedirler. Bu vaazlar da çoğunlukla kadın vaizler (vaizeler) tarafından sunulmaktadır.¹⁸⁰ Bu araştırmada kadınların erkeklere kıyasla yeterince temsil edilememesi, DİB’nin sunduğu vaaz hizmetlerinden istifade eden kadınların az sayıda olması yanı sıra kadın dinleyicilere ulaşmanın güçlüğü sebebiyledir.

Tablo 2: Yaş

		n	%
<i>Yaş</i>	12-18	14	2,6
	19-30	92	16,8
	30-60	307	56,2
	61 ve üzeri	130	23,8
	Cevapsız	3	0,5
Toplam		546	100,0

Ankete cevap veren deneklerin %56,2’si 30-60, %23,8’i 61 ve üzeri yaşlarda, %16,8’i 19-30, %2,6’sı ise 12-18 yaş aralığındadır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere ankete katılan deneklerin %80’i 30 yaş üzeri kimselerden oluşmaktadır. Mevcut durumda orta ve ileri yaştaki yetişkinlerin vaazlarda en büyük muhatap kitleyi (%80) oluşturduğu söylenebilir.¹⁸¹ Arpacı’nın vaizler üzerinde yaptığı araştırmaya göre vaizler, vaazlarda hedef kitlenin ağırlıklı olarak 50 ve üzeri yaş gurubundaki dinleyicilerden oluştuğunu, bunu 30-40 yaş gurubunun takip ettiğini ve

¹⁷⁹ Kadriye Avcı, a.g.m., s. 631.

¹⁸⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı’nda 2012 yılı sonu itibariyle toplam 1547 vaiz görev yapmakta olup bunların 464’ü kadın vaizedir. Bununla beraber Türkiye genelinde yapılan vaazların %86’sının erkek görevliler, %14’ünün ise kadın görevliler tarafından yapılmakta olduğu belirtilmektedir. Bkz. **Din Hizmetleri Raporu - 2012**, <http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/YaziliRaporlar/2012%20Din%20Hizmetleri%20Raporu.pdf> (09.03.2014)

¹⁸¹ Özler’in yapmış olduğu araştırmaya göre de cemaatin %71’ini orta yaştakiler, %29’unu ise yaşlılar oluşturmaktadır. Bkz. İbrahim Özler, **Camilerin Zihniyet Değişimindeki Rolü (Erzurum Örneği)**, Atatürk Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007, s. 70.

cemaatte en az temsil edilen dinleyici gurubunun 20 ve aşağı yaşadakilere olduğunu belirtmektedirler.¹⁸² Kişisel gözlemlerimizle de uyumlu olan bu sonuçlar, gençlerin vaazlara ilgisini artıracak tedbirler alınması gerektiğini düşündürmektedir.

Tablo 3: Eğitim Durumu

		n	%
<i>Eğitim durumunuz?</i>	İlkokul	139	25,5
	Ortaokul ve Lise	189	34,6
	Yüksekokul-Fakülte	215	39,4
	Cevapsız	3	0,5
Toplam		546	100,0

Deneklerin %39,4'ü Yüksekokul-Fakülte, %34,6'sı Ortaokul ve Lise, %25,5'i ise ilkokul mezunudur. Yüksekokul-Fakülte mezunlarının yüksek oranda çıkmasının, anketin daha çok ilçe merkezlerinde uygulanmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. %0,5'lik bir kesimin cevapsız bıraktığı Eğitim Durumu faktörünün, merkezî sistemle vaaz, vaize soru yöneltme ihtiyacı hissetme, vaaz sonrasında vaize soru sorma ihtiyacı, vaaz konusunu dikkatlice dinleyebilme, vaaz sonrası tepki, vaazların anlaşılır şekilde veriliş ve verilmeyişi ve vaazlardan memnuniyet derecesi konularına etki edip etmediği de araştırılmıştır.

Tablo 4: Meslek Durumu

	n	%
Memur, İşçi	195	35,6
Esnaf	113	21,2
Ücretsiz Aile Çalışanları	23	4,2
Diğer Sınıflar (Emekli, Öğrenci, İşsiz)	156	28,6
Cevapsız	57	10,4

Tablo 4'te deneklerin meslekî dağılımı görülmektedir. Örnekleme katılanlar meslek gurupları açısından %35,6 memur ve işçi gibi ücretli çalışanlar; %28,6 oranında emekli, öğrenci ve işsiz; %21,2 oranında esnaf ve %4,2 de ücretsiz aile çalışanlarıdır (örneğin, ev

¹⁸² Mücahit Arpacı, "Diyanet İşleri Başkanlığı Vaaz Hizmetleri", **I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)**, I-II, C. I, Ankara, 2008, s. 209.

hanımları). Bu tabloya göre, hemen her meslek gurubundan insanın vaaz dinleyicileri arasında bulunduğu söylenebilir.

Tablo 5: Gelir Durumu

		n	%
<i>Gelir durumu</i>	Alt	80	14,7
	Orta	444	81,3
	Üst	17	3,1
	Cevapsız	5	0,9
Toplam		546	100,0

Deneklerin %81,3'ü kendilerini ekonomik anlamda orta, %14,7'si alt, %3,9'u ise üst sınıfta görmektedir. Bu durumda cami cemaatinin büyük çoğunluğunun gelir bakımından orta sınıfta bulunduğu, bunu alt gelir gurubunun takip ettiği söylenebilir. Bununla beraber, araştırmaya katılan bazı deneklerin üst gelir sınıfında olmalarına rağmen kendilerini gizleme ihtiyacı hissetmeleri nedeniyle ankette orta gelir sınıfında olduklarını belirttikleri düşünülmektedir.

Tablo 7: Camiye Gitme Sıklığı

		n	%
<i>Camiye gitme sıklığınız</i>	Sadece Cuma'ları camiye giderim	48	8,8
	Beş vakit namazı camide kılarım	218	39,9
	Camiye nadiren giderim	50	9,2
	Sadece bayram namazlarına giderim	4	0,7
	Günün bazı vakitlerinde camide kılarım	214	39,2
	Cevapsız	12	2,2
Toplam		546	100,0

Deneklerin %39,9'u beş vakit namazı, %39,2'si günün bazı vakitlerini camide kılmakta, %9,2'si camiye nadiren gitmekte, %8,8'i yalnızca Cuma'larda, %0,7'si ise sadece bayram namazlarında camiye gitmektedir. Buna göre deneklerin %79,1'i günde en azından bir defa camiye gitmekte, %18'lik bir kısım ise camiye nadiren gitmekte olan kimselerden oluşmaktadır. Deneklerin %2,2'si bu soruyu cevapsız bırakmıştır.

Tablo 8: Camilerde Yapılan Vaazları Dinleme Sıklığı

		n	%
<i>Camilerde yapılan vaazları dinler misiniz?</i>	Her zaman	254	46,5
	Bazen	275	50,4
	Hiçbir zaman	14	2,6
	Cevapsız	3	0,5
Toplam		546	100,0

Deneklerin %50,4'ü camilerde yapılan vaazları bazen dinlediğini, %46,5'i her zaman dinlediğini, %2,6'sı hiçbir zaman dinlemediğini belirtmektedir. Buna göre deneklerin %96,9'u her zaman olmasa da vaazları dinlemektedir. Bu durumun, dinleyicilerin vaazlardan beklentilerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmanın geçerliliği hakkında olumlu bir tablo oluşturduğu söylenebilir.

B. Deneklerin Vaazlarla İlgili Görüşleri (Yargısal Durum)

Tablo 9: Vaazları Dinlememe Sebepleri

		n	%
<i>Dinlemiyorsanız, neden?</i>	Vaaz konuları güncel değil	72	13,2
	Vaaz verilen ortamdan rahatsız oluyorum	4	0,7
	Vaktim olmuyor	117	21,4
	Vaaz dinlemeyi sevmiyorum	26	4,8
	Diğer	33	6,0
	Cevapsız	294	53,8
Toplam		546	100,0

Vaaz dinlememeye yol açan sebepler bakımından deneklerin %21,4'ü vakit yetersizliğini, %13,2'si vaaz konularının güncel olmadığını, %4,8'i vaaz dinlemeyi sevmeyi, %0,7'si de vaaz verilen ortamdan rahatsız olmayı gerekçe göstermektedir. Bu sorudaki açık uçlu “diğer” seçeneğine yazılanlar, vaaz dinlememe gerekçesi olarak, vaazı etkileyici bulmama, yetersiz bulma, anlatım tarzından, hoparlör sisteminden rahatsız olma, konuları güncel ve ilgi çekici bulmama, konuların yüzeysel anlatılması, merkezî sistemden vaaz edilmesi gibi hususları ifade etmektedir. Bazı kadın deneklerin, camide hanımlara vaaz verilmemesi, vaaz zamanlarını bilememe gibi gerekçelerle vaaz dinleyemediklerini ifade etmeleri de dikkat çekicidir. Vaizlerin vaazda belli konularla sınırlandırılması ve vaazı verenlerin kurumsal baskı endişesiyle belli sınırların dışına çıkamaması, anlatılan konuların klişe olmasına sebebiyet veriyor olabilir. Böyle olunca da manevî bilinç

oluşturma konusunda yetersiz kalınmakta ve insanlar çeşitli sivil toplum kuruluşlarına, cemaatlere yönlendirilmiş olmaktadır.

Bir önceki soruya verilen cevaplara bakıldığında, cemaatin çoğunluğu vaazları dinlediğini belirtmektedir. Bu sebeple %53,8’lik kesimin bu soruya cevap vermediği düşünölmektedir.

Tablo 10: Sunum tarzı bakımından, vaazlar nasıl olmalıdır?

	n	%	
<i>Sunum tarzı bakımından, vaazlar nasıl olmalıdır?</i>	Bilgi verici	380	69,6
	Hislendirici	50	9,2
	Heyecan verici	53	9,7
	Diğer	43	7,9
	Cevapsız	20	3,7
Toplam	546	100,0	

Sunum tarzı bakımından vaazdan beklenti konusunda deneklerin %69,6’sı vaazların öncelikle bilgi verici tarzda olması gerektiği kanaatindedirler. %9,7’lik bir kısım, sunum tarzı bakımından vaazlardan beklentisinin heyecan (coşku) vericilik olduğunu, %9,2’lik bir kısım ise sunum tarzı bakımından hislendirici vaazlar beklediğini ifade etmektedir. Bu sorudaki açık uçlu “diğer” seçeneğine %7,9’luk bir denek gurubu, şunları yazmışlardır: “Vaazlar hem bilgi, hem his, hem heyecan verici olmalıdır”; “bilgilendirici ve heyecanlandırıcı olmalıdır”; “bilgilendirici ve hislendirici olmalıdır”; “his ve heyecan verici olmalıdır”; “ikna edici olmalıdır”; “akıcı, sade, anlaşılır bir üslupla vaaz verilmelidir”; “muhatap kitleyi göz önünde bulundurarak insanları dine yaklaştırıcı, bilinç uyandırıcı, ikna edici bir üslup kullanılmalıdır”; “görsel destekli vaaz sunulmalıdır”.

Bu tablo göstermektedir ki dinleyiciler, vaazların öncelikle bilgi verme amaçlı olmasını istemektedir. Bu amaç birinci sıraya yerleştirildikten sonra his ve heyecan verici tarzlara da vaazda yer verilebilirse, vaaz verimliliği artabilecektir.

Tablo 11: Vaaz konuları daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır?

	n	%	
<i>Vaaz konuları daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır?</i>	İtikadî Konular (İman konuları)	143	26,2
	Ahlâk ve Amel	222	40,7
	İslâm Tarihi	18	3,3
	Günlük Olayların İslâmî yorumu	137	25,1
	Cevapsız	26	4,8
Toplam	546	100,0	

Tablo 11'deki verilerle, bu araştırmanın hipotezlerinden biri olan “dinleyiciler vaazlarda en çok itikadî konuların işlenmesine ihtiyaç duymaktadırlar” cümlesi sınanmaktadır. Vaaz konuları hakkındaki beklenti hususunda deneklerin %40,7'lik kısmı Ahlâk ve Amel konularının vaazlarda öncelikli olarak işlenmesi gerektiği kanısındadır. Bunu %26,2 ile İtikadî Konular, %25,1 ile Aktüel meselelerin İslâm'a göre yorumlanması, %3,3 ile İslâm Tarihi izlemektedir. Deneklerin %4,8'lik bir kısmı bu soruyu cevapsız bırakarak vaaz konuları hakkında beklenti belirtmemişlerdir. Bu tablo, konuyla ilgili hipotezin kısmen geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahlâk ve amel konularının vaazlarda öncelikli olarak işlenmesi talebi, günlük hayatta yaşanan gayriahlâkî durumlar sebebiyle olabilir. İslâm'ın en mükemmel din olduğuna inanmak müslüman olmanın bir sonucu olsa da, bu iman gerektirdiği fiil ve tarzların hayata yansımaları yeterince görülememektedir. Buna dair tecrübeleri hem kişisel yaşantımızda, hem de diğer insanların ifadelerinde bulmak mümkündür. Denekler, bu çarpık durumun düzelmesi için, ahlâk ve amel konularının vaazlarda daha çok işlenmesi gerektiği kanısında olabilirler.

Konuyla alakalı olarak şu tespite de burada yer vermek uygun olacaktır: Bir sivil toplum kuruluşu tarafından, dinî konularda dezenformasyon ve bilgi kirliliği bulunduğu tespitinden hareketle İslâm'a ilişkin sahipsiz bilgileri derleme amaçlı fetva bankası oluşturulmuştur. Söz konusu çalışmada oluşan veri tabanında biriken sorulara bakıldığında, soruların ana temasının iman eksenli olduğu tespit edilmiştir.¹⁸³ Yukarıda Tablo 11'deki

¹⁸³ Söz konusu tespit, fetva bankası çalışmasını yapan Feyyaz Bilim ve Gelişim Derneği'nin Yönetim Kurulu Başkanı Burhan Sabaz'a aittir. Bkz., Samet Altıntaş, “Cevaplanmadık Soru Kalmasın”, **Zaman**, 12 Nisan

sonuçlar göz önüne alındığında, itikadî konuların vaazda işlenmesine duyulan ihtiyaç ikinci sıradadır. Fakat birinci sırada yer alan “ahlâk ve amel” de sonuç itibariyle iman kaynaklı olduğundan, dinleyicilerin vaazlarda iman ve imanın gerektirdiği ahlâk ve amel konularına daha çok yer verilmesini beklediği söylenebilir.

Bütün bunların yanı sıra, konuların bütün camilerde standart olarak aynı şekil ve içerikte işlenmesinin verimliliğe olumsuz etkisi teslim edilmelidir. Nitekim din görevlisi olduğunu beyan eden bir katılımcı “Konular her caminin kendi cemaatine göre seçilmeli, her görevli kendi cemaatinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak vaaz etmeli” demektedir. Bir başka katılımcının görüşü ise şu şekildedir: “Her namaz vaktinde, sohbet havasında güncel olaylarla ilişkilendirerek Peygamberimizin hayatı anlatım konusu yapılmalı. Günümüz insanların sorun, sorumluluk ve sosyal hayatına dair konuların işlenmesi gerekir.”

Tablo 11.1: Vaaz Konuları Hakkındaki Beklenti ve Gelir Durumu

			Gelir durumu			Toplam	Ki kare	P
			Alt	Orta	Üst			
<i>Vaaz konuları daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır?</i>	İtikadî konular (iman konuları)	n	19	119	4	142	5,412	0,713
		%	25,3%	28,1%	25,0%	27,6%		
	Ahlâk ve amel	n	35	180	4	219		
		%	46,7%	42,4%	25,0%	42,3%		
	İslâm tarihi	n	4	13	1	18		
		%	5,3%	3,1%	6,3%	3,5%		
	Günlük olayların İslâmî yorumu	n	17	112	7	136		
		%	22,7%	26,4%	43,8%	26,4%		
Toplam		n	75	424	16	515		
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

Deneklerin vaaz konularıyla ilgili düşüncelerinin gelir durumuna göre dağılımı yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre alt gelir grubu en çok ahlak ve amel (%46,7), orta gelir grubu en çok ahlak ve amel (%42,4) konularının işlenmesini tercih ederken, üst gelir grubu en çok günlük olayların İslami yorumunun vaaz konusu edinilmesini tercih etmektedir. Bu durumda, cemaatin çoğunluğunun “ahlâk ve amel” ile ilgili konuların vaazlarda işlenmesini bekledikleri söylenebilir. Vaaz konularının hangi alanlarda olması

gerektiđi dűşüncesi ile gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir iliřki bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 12: Merkezî sistemle yapılan vaazlar hakkındaki dűşünceniz nedir?

	n	%
<i>Merkezî sistemle yapılan vaazlar hakkındaki dűşünceniz nedir?</i>	Vaazın merkezî sistemle yapılması sorun değil, önemli olan içeriktir	252 46,2
	Merkezî sistemle yapılan vaaz etkileyici olmuyor	269 49,3
	Cevapsız	25 4,6
Toplam	546	100,0

Deneklerin %49,3'lük kısmı, merkezî sistem ile yapılan vaazın etkileyici olmadığını ifade etmektedir. Deneklerin %46,2'lik kısmı ise vaazın merkezî sistemle yapılmasının sorun teşkil etmediğini, vaazın içeriğinin önemli olduğunu belirtmektedir. Merkezî sistem vaazları hakkındaki bu iki ayrı görüşün birbirine yakın yüzdelerle savunulması, merkezî sistemle yapılan vaazların etkileyici olmamasının öncelikli sebebinin vaizi/konuşmacıyı görememek olmadığına işaret etmektedir. Merkezî sistem vaazlarının etkileyici olmaması, yaşanan teknik problemlerden ve vaaz içeriği ile ilgili sorunlardan kaynaklanıyor olmalıdır. Vaazın içeriği, yüz yüze yapılan vaazda da çok önemli olduğuna göre, merkezî sistemi bütün camilerden kaldırmak yerine, camilere daha kaliteli bir şekilde ses ulaştırmayı mümkün kılacak teknolojik imkânlardan yararlanılması, vaaz içeriklerinin kalitesinin artırılması vaazlardan beklentilerin karşılanmasına daha iyi hizmet edebilecektir. Konuyla ilgili olarak deneklerden bazıları merkezî sistemin verimli olmaması nedeniyle tamamen kaldırılması gerektiği yönünde görüş beyan ederken, bir katılımcı "Merkezî sistemde vaaz edilirken, yayın yarıda kesilmemeli" diyerek merkezî sistemde yaşanan sorunlardan birine dikkat çekmektedir. Bir başka katılımcının görüşü ise şöyledir:

"Merkezî sistemle yapılan vaazlarda cemaatin vaizi görememesi önemli bir sorun ama en kahredici olan problem, mikrofonun iyi kullanılmaması. Mikrofon kullanımı konusunda muhakkak görevliler bilgilendirilmeli. Ses sistemi bozuk olunca cemaat birbiri ile konuşuyor. Sesin net gelmemesi, cemaatin uyumasına vesile oluyor. Zaman zaman konuşmacılar cemaate, sesin anlaşılıp anlaşılmadığını sormalı. Vaazda ses tonuna çok dikkat edilmeli, yerli-yersiz bağırımdan kaçınmalı."

Yukarıda dile getirilenler genel olarak mikrofon kullanımıyla ilgili sorunlara dikkat çekmektedir. Fakat merkezî sistem yayınlarında mikrofon sorunları yanı sıra yayının iletilmesi sırasında oluşabilen problemler de dinleyiciye yansımaktadır. Bunun için merkezî sistem yayını yapan teknik cihazların iyileştirilmesi ve yayın esnasında geri-dönüş yapılabilecek iletişim imkânlarının görevlilere sağlanması, yaşanan problemlerin hızla çözülebilmesine veya azaltılmasına hizmet edecektir.

Tablo 12.1: Merkezî Sistem Hakkındaki Düşünce ve Eğitim Durumu

			Eğitim durumunuz?			Toplam	Ki-kare	p
			İlkokul	Ortaokul ve Lise	Yüksekokul-Fakülte			
<i>Merkezî sistemle yapılan vaazlar hakkındaki düşünceniz nedir?</i>	Vaazın merkezî sistemle yapılması sorun değil, önemli olan içeriktir	n	61	96	92	249	5.167	0.271
		%	48.4%	52.7%	43.8%	48.1%		
	Merkezî sistemle yapılan vaaz etkileyici olmuyor	n	65	85	118	268		
		%	51.6%	46.7%	56.2%	51.7%		
Toplam		n	126	182	210	518		
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%		

Eğitim durumuna göre merkezi sistemle yapılan vaazın etkileyciliği hakkındaki düşüncelerin dağılımı yukarıdaki tabloda görülmektedir. Buna göre ilkokul mezunlarının %51'i, ortaokul ve lise mezunlarının %46,7'si, yüksekokul ve fakülte mezunlarının ise %56,2'si merkezi sistemle yapılan vaazların etkili olmadığını düşünmektedir. Vaazın merkezî sistemden yapılıp yapılmamasının önemli olmadığını, vaazın içeriğinin önemli olduğunu belirtenlerin oranı ilkokul mezunlarında %48,4; ortaokul ve lise mezunlarında %52,7 ve yüksekokul-fakülte mezunlarında %43,8'dir. Merkezî sistemle yapılan vaaz ile ilgili düşünceler ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$). Fakat iki zıt görüşün birbirine yakın oranlarda temsil edilmesi, merkezî sistem vaazlarının her ne pahasına olursa olsun hemen kaldırılması yerine, merkezî sistemin iyileştirilmesine öncelik verilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Tablo 13: Vaizlerde gördüğünüz en önemli eksiklik nedir?

	n	%	
<i>Vaizlerde gördüğünüz en önemli eksiklik nedir?</i>	Konuşma kabiliyeti eksikliği	104	19,0
	Konuyu etraflıca anlatamama	104	19,0
	Vaaz başlangıcını veya bitişini geciktirme	47	8,6
	Kılık-kıyafete önem vermeme	9	1,6
	Söz ve davranışları arasındaki tutarsızlık	38	7,0
	Dikkatimi çeken bir eksiklik yok	173	31,7
	Diğer	37	6,8
	Cevapsız	34	6,2
Toplam	546	100,0	

Tablo 13, bu araştırmanın “dinleyiciler, vaazların başlangıç ve bitiriliş zamanlarıyla ilgili problem yaşamaktadırlar” hipotezinin geçerliliğini sınamaktadır. Araştırma sonucunda bu hipotez %8,6 oranıyla temsil edilmiş ve geçersiz kılınmıştır. Fakat açık uçlu sorularda özellikle vaazın bitirilmesinde sıkıntı olduğunu belirten denekler de olmuştur: “Vaaz, ezan saatini geçmeyecek şekilde tamamlanmalı. Çalışanlar için dakikalar önemlidir, bazen uzatmalar sebebiyle Cuma namazını kılamadığımız oluyor.” Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün tebliğine göre de vaazlar ezanla birlikte sonlandırılmalı ve cemaatin ezanı dinlemesine imkân verilmelidir.¹⁸⁴ Kişisel gözlemlerimiz, genelde bu talimata uyulmadığı, çoğu zaman ezan esnasında da vaaza devam edildiği ve hattâ vaazın zaman zaman ezan sonrasına dahi sarktığı yönündedir. Bir vaaz dinleyicisi, “Hâlbuki ezan ve Kur'an-ı Kerim okunurken yapılan işi bırakmak, konuşmayı kesmek ve dinlemek gerektiğini biz yine sizden öğrenmiştik” demekte, ezan esnasındaki konuşmanın anlaşılmadığını, ezan esnasında anlatılanlardan mahrum olmak istemediklerini belirtmekte, bu sebeple ezan başladığında vaazın tamamlanmasını talep etmektedir.¹⁸⁵

Vaizlerde görülen en önemli eksikliğe ilişkin soruya deneklerin %31,7’lik önemli bir kısmı, “dikkatimi çeken bir eksiklik yok” cevabını vermişlerdir. Deneklerin %19’luk bir kısmı vaizlerde konuşma kabiliyeti eksikliği olduğu, %19’luk bir diğer kısmı, vaizlerin konuyu etraflıca anlatamıyor olmalarını vaizlerin önemli eksiklikleri olarak ifade

¹⁸⁴ “İrşat Hizmetlerinde Uyulacak Genel İlkeler”, **DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü**, <http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/Gorevler%C4%B1.aspx> (25.11.2014)

¹⁸⁵ Mehmet Şeker, “İmam Tebessüm Ederse Cemaat Kahkaha Atar”, Yeni Şafak, 10.12.2012.

etmektedirler. Bu hususları %8,6 ile vaaz başlangıcını veya bitişini geciktirme, %7 ile söz ve davranışlar arasında tutarsızlık olması takip etmektedir.

Konuşma kabiliyeti eksikliği için vaizlerin diksiyon kursu almaları sağlanabilir. Bunun için vaazlar denetlenmeli ve gereksinimi olan vaizler bu tür kurslara yönlendirilmelidir. Vaazların etraflıca anlatılamıyor oluşu ise, vaizlerin hazırlıksız olarak ve/veya ezana 40 dakikadan daha az bir vakit kalmışken kürsüye çıkmalarından, ayrıca bir vaazda birden çok konuyu işlemeye çalışmalarından kaynaklanıyor olabilir. Bu soruda açık uçlu “diğer” seçeneğine yazılan eksiklikler şunlardır: “Yukarıdaki seçeneklerdeki eksikliklerin hepsini görüyorum” (%11,4), “yukarıdaki eksikliklerin ilk üçünü görüyorum” (%11,4), “yukarıdaki eksikliklerin ilk ikisini görüyorum” (%8,6), “heyecan eksikliği” (%5,7), “ihlâs eksikliği” (%5,7), “aynı konuların işlenmesi”, “akıcı ve etkileyici anlatamama, konu dışına çıkma, birden çok konuyu bir vaazda işleme, vaizin yüzünün görülememesi, hazırlıksız şekilde vaaz etme, ihlâssız ve hissiz anlatım, gönülsüzce vaaz etme, imamlara tepeden bakmak” (%57,2). Bu durumda çalışmanın hipotezlerinden biri olan “Vaazlarda benzer konuların işlenmesi dinleyicileri rahatsız etmektedir” yargısı doğrulanmış olmaktadır.

Tablo 14: Cuma ve bayram vaazlarında verilen bilgiler sizin için yararlı oluyor mu?

	n	%	
<i>Cuma ve bayram vaazlarında verilen bilgiler sizin için yararlı oluyor mu?</i>	Evet	323	59,2
	Hayır	34	6,2
	Kısmen	157	28,8
	Cevapsız	32	5,9
Toplam	546	100,0	

Cuma ve bayram vaazlarında verilen bilgileri yararlı bulup bulmama sorusuna %59,2 oranında olumlu, %6,2 oranında olumsuz ve %28,8 oranında kısmen cevabı verilmiştir. Olumsuz ve kısmen olumlu bulanlar %35'e varmaktadır ve bu önemli bir orandır. Cuma ve bayram vaazlarının daha yararlı olabilmesi için dinleyicilerin beklentilerine kulak verilmesi gerektiği değerlendirilmektedir.

Tablo 15: Camilerde verilen vaazların konuları hakkında ne düşünüyorsunuz?

	n	%	
<i>Camilerde verilen vaazların konuları hakkında ne düşünüyorsunuz?</i>	Genellikle ilgimi çekmeyen konular oluyor	63	11,5
	Gerekli ve faydalı konular seçiliyor	246	45,1
	Genellikle ibadet konuları işleniyor	88	16,1
	Konular güncel meselelerle ilgili değil	117	21,4
	Cevapsız	32	5,9
Toplam	546	100,0	

Camilerde verilen vaazların konuları hakkındaki görüşler şu şekilde tespit edilmiştir. Gerekli ve faydalı konuların seçildiğini düşünenler %45,1; konuların güncel meselelerle ilgili olmadığını düşünenler %21,4; genellikle ibadet konularının işlendiği kanısında olanlar %16,1; genellikle ilgi çekmeyen konuların seçildiğini düşünenler %11,5. %5,9'luk bir kesim ise konularla ilgili soruyu cevapsız bırakmıştır. Buna göre, dinleyicilerin yarıya yakın kısmı, vaazların gerekli ve faydalı konular üzerine yapıldığını düşünmektedir. Dinleyicilerin diğer yarısının ise sırasıyla, konuların güncel meselelerle ilgili olmadığı, ibadet konularının daha çok işlendiği, ilgi çekmeyen konuların vaaz konusu yapıldığı gibi görüşleri vardır.

Konuyla ilgili olarak, Bursa İl Müftülüğü'nün 2013 yılı ilk üç ayı için hazırladığı vaaz planları incelendiğinde en çok "Temel Dinî Bilgiler", ikinci sırada "Sosyal ve Toplumsal Hayat", üçüncü sırada ise "Dinî/Millî/Özel Gün ve Haftalar"a ilişkin konu başlıkları belirlendiği görülmektedir.¹⁸⁶ Arpacı'nın araştırmasına göre vaizler, cemaatin en çok "ibadetle ilgili" konuları öğrenmek istediğini düşünmektedirler. Bunu "güncel soru ve sorunlar" takip etmekte, son sırada ise "siyer" konuları gelmektedir.¹⁸⁷

Bu durumda, önceden konusu belirlenen vaazlarda en azından dinleyicilerin konunun hangi yönüne daha çok ilgi duyduğu tespit edilmeli, vaaz sunumunda bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

Konularla ilgili olarak, açık-uçlu sorulara yazılan aşağıdaki satırlar, hem konu belirlenmesiyle hem de sunumla alakalı beklentileri ortaya koymaktadır:

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek-1.

¹⁸⁷ Arpacı, a.g.m., s. 210.

“Vaazlar, muhatap kitlenin ihtiyaçlarının tespit edilmesi sonrası, ihtiyaca binaen konu seçimiyle yapılmalıdır. Vaazlarda, insanların camiye daha çok gelmelerini sağlayacak konular işlenmeli.”

“Vaaz konuları cemaatin sadece hoşlanacağı konuları değil güncel problemleri de içermeli. Vaazlar hayatı iyi tarif edebilmeli; hem dünyayı hem ukbâyı iyi anlatabilmeli. Yaşadığımız dünyada müslümanların durumu ve hâkim sistemin icraatları, vaazlarda anlatılmalı.”

“Vaazlarda daha çok İslâm dininin özendirici ve günlük hayatımızdaki yönlerini içeren konular anlatılırsa, zaten camiye çok ilgi duymayan toplumumuza vaazlarla ulaşabilir ve onların İslâm’ı dolu dolu yaşamasını sağlayabiliriz diye düşünüyorum.”

“Vaazlarda sosyal konulara daha çok değinilmeli, toplum ilişkileri fikhî ve ahlâkî yönden ele alınmalı. Yaşadığımız hayat için gerekli bilgiler verilmeli ki hem dünyamızı hem de âhiretimizi mâmur edebilelim.”

“Vaazlarda güncel hayata uygun örneklerle şu konulara yer verilebilir: İnsan, çalışma, kültür, okuma-tahsil, kazanç, hayat, apartman komşuluğu, sevgi ve saygınlık, adalet, doğruluk, vatan, şehitlik, hastalık, yaşlılık, ölüm.”

“Mevcut vaazların toplumun ihtiyaçlarına hitap etmediği kanısındayım. Kalıplaşmış bilgi aktarımından başka bir şey değil mevcut vaazlar. Klasik vaaz tarzından uzak olmak konuşmayı daha samimi hâle getirecektir. Muhatapların yaş ortalaması ve bilgi düzeyini göz önünde bulundurmak gerekir. Klasik vaaz anlayışını biraz değiştirmeli, monotonluktan kurtulmalı. Vaazlar haftanın her gününe yayılmalı. İlçe vaizleri ayda bir-iki kez yer değiştirerek vaaz etmeli.”

Buna göre, mevcut vaazlarda anlatımı sıradanlaştıran klasik tarz üzerinde yeniden düşünülmelidir. Konular işlenirken, muhatap kitlenin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun için örneğin camilere “konu talep kutusu” konulabilir, buraya bırakılan notlar değerlendirilerek konu belirlenebilir veya önceden belirlenmiş konu, ihtiyaç duyulduğu tespit edilen yönleriyle anlatılabilir. Dinî-millî-özel gün ve haftalar söz konusu olduğunda da, vaaz konusunu sırf bunlara hasretmek yerine, bunlara kısa ve öz biçimde değinmek vaazları daha doğal ve verimli hâle getirebilir. Nitekim katılımcılardan biri konuyla ilgili olarak “Vaazlar günlük olayları ve resmi günleri değil, âyet ve hadisleri konu edinmelidir” demektedir.

Tablo 16: Vaizlerin görevi hakkındaki düşünceniz nedir?

	n	%
<i>Vaizlerin görevi hakkındaki düşünceniz nedir?</i>	Vaizler sadece camide vaaz vermelidir	73 13,4
	Vaizler cami dışında da halkı irşad etmelidir	449 82,3
	Cevapsız	24 4,4
Toplam	546	100,0

Deneklerin %82,3'ü, vaizlerin cami dışında da halkı irşad etmesinin gerekli olduğu kanısındadırlar. %13,4'lük bir kesim vaizler yalnızca camide vaaz etmelidir derken, deneklerin %4,4'ü bu soruyu cevaplamamışlardır. Vaizlerin cami dışında da halkı irşad etmesi konusundaki beklenti, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Kanunu'ndaki görev tanımıyla da uyuşmaktadır.¹⁸⁸ Fakat mevcut durumda vaaz ve irşad hizmetlerinin ağırlıklı olarak camilerde yapılıyor olduğu bir gerçektir. Arpacı'nın araştırmasına göre de vaizler, en çok "vaaz" türü hizmet etmeyi tercih etmekte, bunu "konferans" türü hizmetler takip etmektedir. Söz konusu araştırmaya göre vaizlerin en az tercih ettikleri hizmet türü ise "huzurevleri"ndeki irşad hizmetleridir. İrşat yöntemlerinden biri olan vaaz, yapısı gereği tek yönlü anlatım yöntemi olduğundan, sunumda nispeten rahat olunması sebebiyle vaizler en çok bu yöntemi tercih ediyor olabilir. Fakat vaaz türü irşad faaliyetinin her ortamda cazip olmadığı da bir gerçektir. Soru-cevaplı, dinleyicilerin yönlendirmesine açık irşad programları, "vaizlerin cami dışında da halkı irşad etmesi gerekir" şeklindeki görüş ve beklentinin karşılanmasına imkân sağlayabilir.

Ayrıca vaizler düğün, cemiyet vb. ortamlarda vaaz etseler de bu resmî kanalla değil, bir tanıdık vasıtasıyla veya özel rica ile mümkün olmaktadır. Oysa bu gibi durumlarda müftülüklere başvuru yapıldığında imkânlar nispetinde talepler cevaplanmalı, vaizler resmî olarak bu gibi cemiyetlere görevlendirilebilmelidirler. Bir katılımcının şu ifadeleri, vaaz ve irşad faaliyetinin yalnızca cami eksenli düşünülmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir:

Sokaktaki insanlara inilemiyor. Sadece camide vaaz-nasihah yeterli olmuyor. Camide bir kısım insanlar ibadet ile meşgulken caminin yanı başındaki parkta gençler alkol alıyorlar, onlara bir şey verilemiyor, onlarla ilgili sonuç verici çalışmalar yapılamıyor. Zaman zaman tarih bilgisi amaçlı geziler, Kur'ân tilaveti programları, tanınmış hocaların sohbet vermesi gibi imkânlar değerlendirilebilir.

İslâmî ölçüler göz önünde bulundurulduğunda gerçekten de irşad ve tebliğın sadece cami eksenli düşünülmemesi gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber de halkın kalabalık olduğu yerlere gitmiş, oralarda tebliğde bulunmuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁸ "Vaizler, cami ve mescitler ile diğer mekânlarda her türlü vasıttan yararlanarak toplumu dinî konularda bilgilendirmek, Başkanlığın hizmet alanlarında irşat, rehberlik, inceleme ve araştırma yapmakla görevlidir." Ayrıntılı bilgi için bkz. **Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun**, Madde 12, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (15.07.2014)

¹⁸⁹ Demirkol, a.g.m., s. 22.

Tablo 17: “Dinlediğim vaaz konuları güncel ihtiyaçlara hitap etmektedir” cümlesine katılma durumunuz nedir?

		n	%
<i>“Dinlediğim vaaz konuları güncel ihtiyaçlara hitap etmektedir” cümlesine katılma durumunuz nedir?</i>	Katılıyorum	184	33,7
	Kısmen katılıyorum	260	47,6
	Katılmıyorum	92	16,8
	Cevapsız	10	1,8
Toplam		546	100,0

Tablo 17’deki verilerle, bu çalışmanın “aktüel olayların İslâm’a göre değerlendirilmesi, vaaz konularının güncel olay ve olgular üzerine belirlenmesi söz konusu değildir” şeklindeki hipotezi sınanmaktadır. “Vaaz konularının güncel ihtiyaçlara hitap ettiği” önermesine deneklerin %47,6’sı kısmen katılmakta, %16,8’i katılmamakta, %33,7’si katılmaktadır. Bu durumda %64,4’lük bir kesimin vaaz konularının güncel ihtiyaçlara tam olarak hitap etmediğini düşündüğü ve konuyla ilgili hipotezin doğrulandığı belirtilmelidir.

Açık-uçlu sorularda belirtilen hususlar da dikkate alındığında, “vaizin, cami dışında toplumun nasıl bir hayat tarzına sahip olduğunu iyi bilmesi önemlidir.” Bu bilgi, vaazların güncel ihtiyaçlar doğrultusunda sunumuna katkı sağlayacaktır. “Konu işlenirken vaiz kendisi de yorum yapmalı ve konuyu güncel meselelerle ilişkilendirmelidir.” Ticarete ne türden sorunlar yaşanıyor, komşuluk ilişkileri ne durumda, trafikte karşılaşılan durumlar, ailelerde en çok yaşanan problemler nelerdir gibi, “halkın ihtiyacına cevap verecek ve insanlarda mevcut bulunan boşluğu, bilgisizliği dolduracak şekilde detaylı vaazlar verilmelidir.”

Tablo 17.1: Konuların Güncel İhtiyaçlara Cevap Verip Vermediği Hakkındaki Düşünce ve Camiye Gitme Sıklığı

			<i>Dinlediğim vaaz konuları güncel ihtiyaçlara hitap etmektedir” cümlesine katılma durumunuz nedir?</i>			Tplm	Ki-kare	P
			KATILYORUM	KISMEN KATILYORUM	KATILMIYORUM			
<i>Camiye gitme sıklığınız</i>	Sadece Cuma’ları camiye giderim	n	12	26	10	48	6.893	0.548
		%	25.0%	54.2%	20.8%	100.0%		
	Beş vakit namazı camide kılarım	n	82	94	37	213		
		%	38.5%	44.1%	17.4%	100.0%		
	Camiye nadiren giderim	n	18	23	6	47		
		%	38.3%	48.9%	12.8%	100.0%		
	Sadece bayram namazlarında giderim	n	1	3	0	4		
		%	25.0%	75.0%	0.0%	100.0%		
Günün bazı vakitlerinde camide kılarım	n	67	110	36	213			
	%	31.5%	51.6%	16.9%	100.0%			
Toplam		n	180	256	89	525		
		%	34.3%	48.8%	17.0%	100.0%		

Camiye gitme sıklığına göre vaaz konularının güncel ihtiyaçlara hitap etme düşüncesi dağılımı yukarıdaki tabloda verilmektedir. Buna göre sadece cumalara gidenlerin %25’i katılıyorum %54,2’si kısmen katılıyorum; beş vakit namazı camide kılanların %38,5’i katılıyorum, %44,1’i kısmen katılıyorum; camiye nadir gidenlerin %38,3’ü katılıyorum, %48,9’u kısmen katılıyorum; sadece bayram namazında camiye gidenlerin %25’i katılıyorum, %75’i kısmen katılıyorum; günün bazı vakitlerinde camiye gidenlerin %31,5’i katılıyorum, %51,6’sı kısmen katılıyorum cevabı vermişlerdir. Camiye gitme sıklığı ile vaazın güncel konulara hitap ettiğini düşünme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bu tabloya göre, sadece bayram namazlarında camiye gidenler, vaaz konularının güncel ihtiyaçlara hitap ettiğini en çok düşünen guruptur.

Tablo 18: Aşağıdaki görüşlerden en çok katıldığınız hangisidir?

		n	%
<i>Şu görüşlerden en çok katıldığınız hangisidir?</i>	Vaaz dinlemenin hayatımda olumlu etkisi oluyor	432	79,1
	Vaaz dinleyince, önceki bilgi ve alışkanlıklarımınla çatışma yaşıyorum	55	10,1
	Vaaz dinlemenin herhangi bir tesirini görmüyorum	51	9,3
	Cevapsız	8	1,5
	Toplam	546	100,0

Deneklerin %79,1'lik kısmı, vaaz dinlemenin hayatında olumlu etkiye sebep olduğunu belirtmektedir ki bu vaazların cemaat üzerindeki önemi hakkında kayda değer bir durumdur. Vaaz dinleyince önceki bilgi ve alışkanlıklarıyla çatışma yaşayanların oranı %10,1; vaaz dinlemenin herhangi bir tesirini görmeyenlerin oranı ise %9,3'tür. Buna göre yalnızca %10'luk bir kitlenin dinlediği vaazlar vasıtasıyla, daha önce karşılaşmadığı yeni bilgiler edinmekte olduğu göz önüne alındığında, bir katılımcının;

“Namazlarımı genellikle camide kılmaya çalışan biriyim; her sene aynı konular işleniyor, hattâ bazen daha önce vaaz olarak dinlediğim âdeti aynı şekilde dinliyordum hissinde kapılıyorum. Genellikle seçilen konuların birbirinin aynı olması ve güncel olmaması, merak ve ilgi uyanmamasına sebep oluyor”

şeklindeki görüşü teyit edilmiş olmaktadır.

Tablo 19: Vaazlarda âyet ve hadis metinleri nasıl ifade edilmelidir?

		n	%
<i>Vaazlarda âyet ve hadis metinleri nasıl ifade edilmelidir?</i>	Yalnızca Türkçe	68	12,5
	Hem Arapça hem Türkçe	469	85,9
	Yalnızca Arapça	6	1,1
	Cevapsız	3	,5
	Toplam	546	100,0

Vaazlarda âyet ve hadislerin hem Arapça hem Türkçe ifade edilmesi gerektiğini belirtenlerin oranı %85,9, yalnızca Türkçe/meal olarak ifade edilmesi gerektiğini belirtenlerin oranı %12,5'tir. Bu durumda, cemaatin, vaazda söz konusu edilen âyet ve hadislerin hem orijinal metnini, hem de Türkçe mealini duymak istediği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca zaman darlığı sebebiyle yalnızca birine yer verilecek olduğunda, Türkçe meal tercih edilmesi beklenmektedir, denebilir.

Tablo 20: Vaazda anlatılan konuyla ilgili örnek sunulması gerektiğinde, bu nasıl yapılmalı?

		n	%
<i>Vaazda anlatılan konuyla ilgili örnek sunulması gerektiğinde, bu nasıl yapılmalı?</i>	Örnekler tarihî kıssalardan olmalı	54	9,9
	Örnekler güncel olaylardan verilmeli	61	11,2
	Hem tarihî hem güncel olaylardan örnek verilmeli	428	78,4
	Cevapsız	3	0,5
Toplam		546	100,0

Vaazda anlatılan konuyla alakalı olarak verilen örneklerin hem tarihî hem güncel olaylar üzerinden olması gerektiğini düşünenlerin oranı %78,4; örneklerin güncel olaylardan seçilmesi gerektiğini düşünenlerin oranı %11,2; örneklerin tarihî hadiselerden olması gerektiğini düşünenlerin oranı %9,9'dur. Buna göre, dinleyicilerin beklentisinin, vaazlardaki örneklerin hem tarihî hem güncel hadiselerden verilmesi yönünde olduğu söylenebilir.

Tablo 21: Vaaz esnasında vaize soru yöneltilmesi hakkındaki düşünceniz nedir?

		n	%
<i>Vaaz esnasında vaize soru yöneltilmesi hakkındaki düşünceniz nedir?</i>	Dinleyiciler vaize soru yöneltebilmeli	290	53,1
	Vaazlar yalnızca vaizin anlatımı yöntemiyle yapılmalı	247	45,2
	Cevapsız	9	1,6
Toplam		546	100,0

Tablo 21'deki veriler, bu araştırmanın hipotezlerinden biri olan "vaaz esnasında dinleyiciler vaize soru sormak istemektedirler" yargısını doğrulamaktadır.

Vaaz dinlerken dinleyicinin konuyla alakalı olarak zihnine takılan meseleler olabilir veya anlatılan konuyu daha iyi anlayabilmek için soru sormaya ihtiyaç duyulabilir. Vaize soru yöneltilmesiyle alakalı soruya deneklerin %53,1'i vaize soru yöneltebilmelidir görüşünderken %45,2'si vaazların yalnızca vaizin anlatımı yöntemiyle yapılması gerektiği kanısındadırlar. Bu ikinci görüşün %45,2 gibi yüksek oranda tercih edilmesinin sebebi, soru sorulabilmesiyle vaazın verimliliğinin düşebileceği endişesi olabilir. Zaten vaaz, yapısı gereği tek yönlü anlatım yöntemidir. Fakat dinleyicilerin yarısından fazlası "soru yöneltebilmeli" görüşünde olduğuna göre, vaazın yapısal özelliklerini bozmayacak bir

tarz geliştirilerek dinleyicilere bu imkân sağlanabilir. Örneğin not kâğıtlarına yazılan soruların vaize ulaştırılması, elektronik aygıtlar vasıtasıyla soruların vaizin ulaşabileceği bir merkezde toplanması teknik olarak mümkün gözükmektedir.

Tablo 21.1: Vaaz Esnasında Soru Yönelme İsteği ve Eğitim Durumu

			Eğitim durumunuz?			Toplam	Ki-kare	p
			İlkokul	Ortaokul ve Lise	Yüksekokul-Fakülte			
<i>Vaaz esnasında vaize soru yöneltilmesi hakkındaki düşünceniz nedir?</i>	Dinleyiciler vaize soru yöneltebilmeli	n	84	96	108	288	5.013	0.082
		%	62.2%	50.8%	51.4%	53.9%		
	Vaazlar yalnızca vaizin anlatım yöntemiyle yapılmalı	n	51	93	102	246		
		%	37.8%	49.2%	48.6%	46.1%		
	Toplam	n	135	189	210	534		
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%		

Vaaz esnasında vaize soru yöneltilmesi hakkındaki düşünceler eğitim duruma göre yukarıdaki tabloda verilmektedir. Buna göre ilkokul mezunlarının %62.2'si, ortaokul mezunlarının %50,8'i, yüksekokul ve fakülte mezunlarının %51,4'ü dinleyicilerin vaize soru yöneltilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Geri kalan kesim ise vaazlar yalnızca vaizin anlatım yöntemiyle yapılması gerektiği kanısındadır. Vaaz esnasında soru yöneltilmesi hakkındaki düşünce ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$). Vaize vaaz esnasında soru yöneltebilmeli diyenler en yüksek oranla ilkokul mezunlarıdır. Diğer gurupların da yarıdan fazlası, soru yöneltebilmenin mümkün olmasını istemektedir.

Vaaz, yöntem olarak tek taraflı anlatımla yapılan bir faaliyet ise de, dinleyicilerin bu talebi göz ardı edilmemeli, vaize soru yöneltebilmesi için çareler araştırılmalıdır.

Tablo 22: Vaaz bittikten sonra, vaize, anlattığı konu hakkında soru sorma ihtiyacınız oluyor mu?

		n	%
<i>Vaaz bittikten sonra, vaize, anlattığı konu hakkında soru sorma ihtiyacınız oluyor mu?</i>	Evet	393	72,0
	Hayır	146	26,7
	Cevapsız	7	1,3
Toplam		546	100,0

Vaaz bittikten sonra anlatılan konu hakkında vaize soru sorma ihtiyacı hususunda deneklerin %72'si "evet" demekte, %26,7'si "hayır" cevabını vermektedir. Bu durum tablo 21'deki sonuçlarla birlikte değerlendirilerek, %53,1'lik "vaize soru yöneltilebilmeli" görüşü göz önüne alındığında, soruların doğrudan sözle değil de yazılı olarak yöneltilebilmesinin önünün açılmasının faydalı olabileceği düşünülebilir. Bu mümkün olmazsa en azından namaz sonrasında vaiz bir süre daha camide bekleyerek kendisine yöneltilecek sorulara bire-bir cevaplar verebilir. Konuyla ilgili olarak açık-uçlu soruya verilen cevaplardan birinde şunlar ifade edilmektedir:

"Cuma'dan önce bir saat vaaz olmalı, Cuma'dan sonra vaiz ya da imam, imam odasında yahut müftülükçe belirlenen bir yerde, vaazla ya da diğer konularla alakalı soruları cevaplamak için bulunmalıdır. Camide devamlı olarak görevlinin bulunması, İslâm dininin tartışılır olmaktan çıkmasına vesile olur, insanlar kafalarındaki sorulara cevap bulma, bilgilenme, bilinçlenme imkânı bulurlar. Camiler sadece ibadet yeri olmamalı, aynı zamanda bir okul gibi öğrenme yeri olmalıdır. Bu şekilde dünya ve ahiret hayatıyla ilgili önemli mesafeler kat edilecek, yaşadığımız ülke ve dünya hayatı açısından örnek insanlar topluluğu gelişebilecektir."

Aslında yukarıdaki talebi de karşılayan bir tedbir olarak DİB, 05.03.2013 tarihinde Camilerin Açık Tutulması Genelgesi yayınlamış ve bu genelge görevlilere tebliğ edilmiştir. Buna göre "cami veya müstemilatında cami görevlileri odası oluşturulacak, müftülükçe hazırlanacak program çerçevesinde, görevlilerin namaz vakitleri dışında din hizmeti ve isteyenlere yaygın din eğitimi sunmak üzere hazır bulunmaları sağlanacaktır."¹⁹⁰ Fakat kişisel gözlemlerimiz, bu genelgenin yaygın bir şekilde uygulanma imkânı bulamadığı yönündedir.

Tablo 22.1: Vaaz Sonrasında Soru Yöneltme İsteği ve Eğitim Durumu

		Eğitim durumunuz?			Tplm	Ki-kare	P
		İlkokul	Ortaokul ve Lise	Yüksekokul-Fakülte			
<i>Vaaz bittikten sonra, vaize, anlattığı konu hakkında soru sorma ihtiyacınız oluyor mu?</i>	Evet	n	112	137	142	8.137	0.017
		%	81.2%	73.3%	67.3%		
	Hayır	n	26	50	69		
		%	18.8%	26.7%	32.7%		
Toplam		n	138	187	211	536	
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	

¹⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Camilerin Açık Tutulması Genelgesi" <http://www2.diyana.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Documents/Camilerin%20A%C3%A7%C4%B1k%20Tutulmas%C4%B1%20Genelgesi.pdf> (25.11.2014)

Vaize vaazdan sonra soru sorma ihtiyacı hakkındaki görüşlerin eğitim durumuna göre dağılımı yukarıdaki tabloda verilmektedir. Buna göre ilkokul mezunlarının %81,2'si, ortaokul ve lise mezunlarının %73,3'ü, yüksekokul ve fakülte mezunlarının %67,3'ü vaazdan sonra vaize soru sorma ihtiyacı hissederken geri kalanlar böyle bir ihtiyaç duymamaktadır. Vaazdan sonra vaize soru sorma ihtiyacı ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Buna göre, eğitim durumu ile vaaz sonrası vaize soru yöneltme isteği arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur: Vaaz bittikten sonra vaize, anlattığı konu hakkında soru sorma ihtiyacını en çok duyanlar ilkokul mezunları, en az ihtiyaç duyanlar ise yüksekokul-fakülte mezunları olmaktadır. Cemaatin çoğunluğunun (bu çalışmada %60 oranında) ilk ve ortaöğretim mezunu kişilerden oluştuğu göz önüne alındığında, soru sorma ortamının oluşturulmasının önemi açıktır. Dolayısıyla namazdan sonra, vaazla ilgili olarak vaize soru sorulmasına imkân sağlanması dinleyicilerin memnuniyetine olumlu tesir edecek bir yöntemdir, denebilir. Namaz sonrası soru sorma imkânının sağlanması, vaazın zamanında bitirilmesine olumsuz etkide bulunmamak yönüyle de isabetli olacaktır.

Tablo 23: Vaazlarda, görsel destekli anlatım yapılması hakkındaki düşünceniz nedir?

		n	%
<i>Vaazlarda, görsel destekli anlatım yapılması hakkındaki düşünceniz nedir?</i>	Vaazlar daha verimli, anlaşılır olur	400	73,3
	Vaazın verimliliğine etki etmez	127	23,3
	Cevapsız	19	3,5
Toplam		546	100,0

Vaazlarda projeksiyon veya ekran kullanımı vasıtasıyla görsel destekli sunum yapılması hakkında denekler %73,3 oranında “bu durum vaazların daha verimli ve anlaşılır olmasına hizmet eder” demektedirler. %23,3'lük bir kısım ise görsel destekli anlatımın önemli olmadığı kanısındadırlar.

Etkili bir şekilde öğretme için kişinin birden çok duyusuna hitap edecek tarzda eğitim yapılması gerektiği, iletişim biliminin tespit ettiği bir durumdur.¹⁹¹ Vaazın bir eğitim-öğretim faaliyeti olduğu göz önüne alındığında, Tablo 22'deki %73,3'lük görsel destekli anlatımın daha verimli olacağı kanısının yerinde bir kanı olduğu belirtilmelidir.

¹⁹¹ İnsanın görme duyusuyla edindiği kazanımlar daha kalıcı olmakta, mesaj, alıcının ne kadar çok duyu organına ulaşırsa, anlatım o ölçüde başarıya ulaşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akif Ergin, **Öğretim Teknolojisi, İletişim**, Pegem Yay., Ankara, 1995; Zuhâl-Acar Baltaş, **Bedenin Dili**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, ss. 19-44.

Bunun gerçekleştirilebilmesi için camilerde bilgisayar, sabit projeksiyon ve perdeden oluşan sunum sistemi bulundurulmalı, vaazını sunu eşliğinde hazırlayan vaiz, bu sistemden kolaylıkla istifade edebilmelidir. Bu sunumların merkezî sistem yayınıyla diğer camilerde izlenebilir kılınması da teknik olarak mümkündür ve bunun, merkezî sistem vaazlarına mecbur kalınan camilerde, vaazın verimliliğine olumlu tesir edeceği düşünülmektedir.

Tablo 24: Vaaz edilirken, konuyu dikkatlice dinleyebiliyor musunuz?

		n	%
<i>Vaaz edilirken, konuyu dikkatlice dinleyebiliyor musunuz?</i>	Evet, dikkatimi verebiliyorum	388	71,1
	Hayır, dikkatimi veremiyorum	28	5,1
	Dikkatimi biraz verebiliyorum	126	23,1
	Cevapsız	4	,7
Toplam		546	100,0

Deneklerin %71,1'lik kısmı vaaz konusunu dikkatlice dinleyebildiğini, %23,1'lik kısmı dikkatini biraz verebildiğini, %5,1'lik kısmı ise dikkatini veremediğini belirtmektedirler. Bu durumda dinleyicilerin çoğunluğunun vaazı dikkatlice dinleyebildiği ortaya çıkmaktadır. Vaazı dikkatlice dinleyebilme ile cinsiyet, yaş ve eğitim durumu faktörlerinin istatistiksel olarak etkileşimi de araştırılmıştır.

Tablo 24.1: Vaazı Dikkatlice Dinleyebilme ve Cinsiyet

			Cinsiyet		Tplm	Ki-kare	p
			Erkek	Kadın			
<i>Vaaz edilirken, konuyu dikkatlice dinleyebiliyor musunuz?</i>	Evet, dikkatimi verebiliyorum	n	347	41	388	2.163	0.339
		%	70.7%	80.4%	71.6%		
	Hayır, dikkatimi veremiyorum	n	26	2	28		
		%	5.3%	3.9%	5.2%		
	Dikkatimi biraz verebiliyorum	n	118	8	126		
		%	24.0%	15.7%	23.2%		
Toplam		n	491	51	542		
		%	100.0%	100.0%	100.0%		

Cinsiyete göre konuya dikkatini verebilme oranları yukarıdaki tabloda bulunmaktadır. Erkeklerden konuya dikkatini verebilenlerin oranı %70 iken kadınlarda konuya dikkatini verebilenlerin oranı %80,7'dir. Bu durum, kadınların erkeklere kıyasla vaazı biraz daha dikkatli dinlediklerini göstermekteyse de cinsiyet ve konuya dikkati verme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 24.2: Vaazı Dikkatlice Dinleyebilme ve Yaş

			Yaş				Tplm	Ki-kare	p
			12-18	19-30	30-60	61 ve üzeri			
<i>Vaaz edilirken, konuyu dikkatlice dinleyebiliyor musunuz?</i>	Evet, dikkatimi verebiliyorum	n	11	52	211	111	385	25,341	0.00
		%	78.6%	56.5%	69.4%	86.0%	71.4%		
	Hayır, dikkatimi veremiyorum	n	1	6	17	4	28		
		%	7.1%	6.5%	5.6%	3.1%	5.2%		
	Dikkatimi biraz verebiliyorum	n	2	34	76	14	126		
		%	14.3%	37.0%	25.0%	10.9%	23.4%		
Toplam		n	14	92	304	129	539		
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%		

Yaş gruplarına göre vaaz konusunu dikkatlice dinleyebilme oranları yukarıdaki tabloda görülmektedir. Buna göre 12-18 yaş grubunun %78,6'sı, 19-30 yaş grubunun %56,5'i, 30-60 yaş grubunun %69,4'ü, 61 ve üzeri yaş grubunun ise %86'sı vaaz konusunu dikkatli dinlediklerini belirtmiştir. "Hayır" diyenlerin oranı ise bütün yaş grupları için %7 ve altındaki düzeydedir. Vaaz konusunu dikkatli dinleyebilme ve yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Buna göre, vaazı dikkatlice dinleyebilme konusunda 61 ve üzeri yaştakiler en yeterli guruptur. Bu gurubu, 12-18 yaş aralığındaki dinleyiciler takip etmektedir. Vaazı dikkatlice dinleyebilmede en yetersiz durumdakilerin 19-30 yaş aralığındaki dinleyiciler olduğu görülmektedir. Bu durum, gençlerin vaazlardan beklentilerinin gerek konu bakımından, gerekse dil yönüyle yeterince karşılanamadığı şeklinde yorumlanabilir. Örneğin, gençlere yönelik vaaz etkinlikleri hem süre bakımından kısa tutulmalı hem de onların dikkatini çekecek, onları özendirici konu ve yöntemlere sahip olunmalıdır. Bu konuda ayrıca araştırma yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Tablo 24.3: Vaaz Konusunu Dikkatlice Dinleyebilme ve Eğitim Durumu

			Eğitim durumunuz?			Tplm	Ki-kare	p
			İlkokul	Ortaokul ve Lise	Yüksekokul-Fakülte			
<i>Vaaz edilirken, konuyu dikkatlice dinleyebiliyor musunuz?</i>	Evet, dikkatimi verebiliyorum	n	119	134	133	386	22.594	0.000
		%	85.6%	70.9%	63.0%	71.6%		
	Hayır, dikkatimi veremiyorum	n	6	10	12	28		
		%	4.3%	5.3%	5.7%	5.2%		
	Dikkatimi biraz verebiliyorum	n	14	45	66	125		
		%	10.1%	23.8%	31.3%	23.2%		
Toplam		n	139	189	211	539		
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%		

Vaaz sırasında konuyu dikkatli dinleyebilme ile eğitim durumu arasındaki ilişki yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre ilkokul mezunlarının %85,6'sı, ortaokul ve lise mezunlarının %70,9'u yüksekokul ve fakülte mezunlarının %63'ü dikkatini veremediğini belirtirken, kalan kişiler konuyu dikkatlice dinleyebildiklerini belirtmiştir. Konuyu dikkatli dinleyebilme ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Eğitim düzeyi ile vaaz konusunu dikkatlice dinleyebilme arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur: Dinleyicilerin eğitim düzeyi arttıkça vaaza dikkatini verebilme oranının düştüğü görülmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça vaazdan beklentilerin artması, fakat bu beklentilerin de karşılanmıyor olması, vaaz konusunun dikkatlice dinlenememesine sebebiyet veriyor olabilir. Nitekim Tablo 28.1'de, eğitim düzeyi arttıkça vaizlerin "kısmen yeterli" ve "yetersiz" görülme oranının da arttığı tespit edilmiştir. Eğitim düzeyinin artmasıyla bireylerin hayata bakışında farklılaşma olduğu, bunun da beklentilerin yükselmesine sebep olduğu düşünülebilir.

Eğitim düzeyinin artmasıyla farklılaşan beklentilere bir örnek olarak, bir bayan katılımcının "müslüman için şekil de önemlidir; hanımlar nasıl örtünmelidirler, örtünme, giyinme, edep ve hayâ konularında sohbetler olmalı" şeklindeki talebi zikredilebilir. Bir diğer katılımcı "Vaazlar çiçek ekme haftası gibi konularla meşgul edilmemeli, farzlar, sünnetler olduğu gibi anlatılmalıdır. Cenâb-ı Allah neyi emrediyorsa o eğilip bükülmeden açık ve net olarak cemaate söylenmelidir" demektedir. Bir başkası "Ses, mimik ve hareketler cemaati rahatsız etmemeli. Vaizler güzel sesli ve cemaate hitap şekli, duruşu bakımından özenli ve yetenekli kimseler olmalı" diyerek vaazları dikkatli biçimde dinlemesine olumsuz tesiri olan hususları belirtmektedir.

Tablo 25: Vaaza dikkatinizi veremiyorsanız, bunun en önemli sebebi nedir?

	n	%	
<i>Vaaza dikkatinizi veremiyorsanız, bunun en önemli sebebi nedir?</i>	Ses cihazlarının bozuk olması, gürültülü ortam	114	20,9
	Vaizin konuşma ve anlatım tarzı	112	20,5
	Vaizin, anlattığı konuya hâkim olmaması	34	6,2
	Vaaz konularının bilinen, sık tekrarlanan konular olması	77	14,1
	Anlamını bilmediğim kelimelerin kullanılması	24	4,4
	Diğer	30	5,5
	Cevapsız	155	28,4
Toplam	546	100,0	

Tablo 24’te görüldüğü üzere dinleyicilerin %28,2 oranındaki bir bölümü vaaza dikkatini az verebilmekte veya hiç verememektedir. Tablo 25’e göre deneklerin %20,9’u ses cihazlarının arızalı olması veya gürültülü ortamı, %20,5’i vaizin konuşma ve anlatım tarzını, %14,1’i vaaz konularının bilinen ve sık tekrarlanan konular olmasını, %6,2’si vaizin anlattığı konuya hâkim olmamasını, %4,4’ü vaazda anlamını bilmediği kelimelerin kullanılmasını, vaazlara dikkatini verememe gerekçesi olarak göstermektedir. Bu gerekçeler sınıflandırıldığında, %24,7 vaiz kaynaklı problemlerin, %20,5 oranında araç-gereç (ses sistemi vs.) kaynaklı teknik problemlerin dinleyicilerin vaaza dikkat verememesinde etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu soruda yer alan açık uçlu “diğer” seçeneğinde dile getirilen hususlar ise sırayla şunlardır: “Yukarıdaki seçeneklerin hepsi”, “konuya ilgi duymamam”, “vaizi görememek”, “vaazın uzaması”, “bazı vaizlerin mikrofondan uzak konuşması”, “dikkat dağınıklığım var.”

Bir iletişim esnasında iletişimi zora sokan, mesajın algılanmasını zayıflatan ve iletişim biliminde “gürültü” veya “engel” diye adlandırılan unsurlar bulunmaktadır. Engeller kaynak durumundaki kişiden olabileceği gibi, dinleyiciden veya mesajın iletilmesinde kullanılan kanaldan da kaynaklanabilmektedir. Tablo 25’teki verilere bu açıdan bakıldığında “kanal”dan kaynaklanan gürültüler de şikâyet konusudur. Kanalla ilgili iletişim engelleri, dinleyici ve konuşmacının dışında bulunan engellerdir.¹⁹² Bunlar dikkatli

¹⁹² Köylü, a.g.e., s. 42-43.

bir incelemeyle tespit edilmeli ve giderilmeleri kaynak ve dinleyici kaynaklı engellere göre daha kolay olan bu engellerden kurtularak vaazların verimliliği yükseltilmelidir.

Tablo 26: Genellikle, vaazdan sonra, (dışa vurmasanız da) olumlu veya olumsuz bir tepkiniz olur mu?

		n	%
<i>Genellikle, vaazdan sonra, (dışa vurmasanız da) olumlu veya olumsuz bir tepkiniz olur mu?</i>	Genellikle olumlu bir tepkim oluyor	241	44,1
	Genellikle olumsuz bir tepkim oluyor	42	7,7
	Vaazı dinlemekle yetiniyorum, tepkim olmuyor	232	42,5
	Cevapsız	31	5,7
Toplam		546	100,0

Dışa vurmasalar da deneklerin %44,1'lik kısmı vaaz sonrasında olumlu bir tepkiye sahiptir. %42,5'i herhangi bir tepkisi olmadığını belirtmektedir. %7,7'lik bir kısım ise vaaz sonrasında olumsuz tepkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu olumsuz tepkilerin hangi hususları barındırdığını ayrıntılı olarak tespit için camilere “vaaz hakkında görüş ve öneri kutusu” konulabilir. Bu kutulara görüşlerin bırakılması teşvik edilebilir ve vaaz sonrasında vaiz camiden ayrılmadan bu kutudaki notları alıp, sonraki vaazları için değerlendirebilir.

Tablo 26.1: Vaazla İlgili Tepki ve Eğitim Durumu

			Eğitim durumunuz?			Tplm	Ki-kare	p
			İlkokul	Ortaokul ve Lise	Yüksekokul-Fakülte			
<i>Genellikle, vaazdan sonra, (dışa vurmasanız da) olumlu veya olumsuz bir tepkiniz olur mu?</i>	Genellikle olumlu tepkim oluyor	n	50	85	105	240	8.469	0.076
		%	39.4%	47.8%	50.5%	46.8%		
	Genellikle olumsuz tepkim oluyor	n	7	19	16	42		
		%	5.5%	10.7%	7.7%	8.2%		
	Vaazı dinlemekle yetiniyorum, tepkim olmuyor	n	70	74	87	231		
		%	55.1%	41.6%	41.8%	45.0%		
Toplam		n	127	178	208	513		
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%		

Vaazlardan sonra verilen tepkinin eğitim durumuna göre dağılımı yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre olumsuz tepki verenlerin oranı ilkokul mezunlarında %5,5,

ortaokul ve lise mezunlarında %10,7, yüksekokul ve fakülte mezunlarında ise %7,7'dir. Geri kalan kesim ise olumlu tepki vermekte ya da herhangi bir tepkisi bulunmaktadır. Vaazlardan sonra verilen tepki ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$). Vaaz-sonrasında olumsuz tepkisi olanların toplam oranının %8,2 gibi düşük seviyede olması memnuniyet vericidir. Fakat bu %8,2'lik kesimin olumsuz tepkileri acaba hangi hususlardadır? Bunların bilinmesi, vaazların iyileştirilmesine hizmet edecektir.

Tablo 26.2: Vaaz Sonrası Tepki ve Gelir Durumu

		Gelir durumu			Tplm	Ki kare	p	
		Alt	Orta	Üst				
<i>Genellikle, vaazdan sonra, (dışa vurmasanız da) olumlu veya olumsuz bir tepkiniz olur mu?</i>	Genellikle olumlu tepkim oluyor	n	27	204	7	238	5,391	0,249
		%	36,0%	48,6%	43,8%	46,6%		
	Genellikle olumsuz tepkim oluyor	n	5	35	1	41		
		%	6,7%	8,3%	6,3%	8,0%		
	Vaazı dinlemekle yetiniyorum, tepkim olmuyor	n	43	181	8	232		
		%	57,3%	43,1%	50,0%	45,4%		
Toplam		n	75	420	16	511		
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

Gelir durumuna göre vaazdan sonra olumlu ya da olumsuz tepki verme oranları yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre alt gelir gurubunun %57,3'ü; orta gelir gurubunun %43,1'i; üst gelir gurubunun %50'si, vaaz sonrasında hiçbir tepkide bulunmamaktadır. Tüm gelir guruplarının toplamda %8'inin olumsuz tepkisinin hangi konularda olduğunun tespit edilmesinin, vaaz hizmetinin iyileştirilmesine imkân sağlayacağı düşünülmektedir. Vaaz sonrası olumsuz ya da olumlu tepki olması durumu ile gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 27: Vaizin, alışlagelenin dışında bir dinî bilgi vermesi durumunda ne düşünüyorsunuz?

		n	%
<i>Vaizin, alışlagelenin dışında bir dinî bilgi vermesi durumunda ne düşünüyorsunuz?</i>	Verdiği bilgi doğrudur	209	38,3
	Verdiği bilgi yanlıştır	5	,9
	Verdiği bilginin doğru olup olmadığını araştırdım	297	54,4
	Cevapsız	35	6,4
Toplam		546	100,0

Verdikleri dinî bilgiler hakkında vaizlere güveni tespit etmek amacıyla sorulmuş olan “vaizin alışlagelenin dışında bir dinî bilgi vermesi durumunda ne düşünürsünüz?” sorusuna deneklerin %54,4’ü “verilen bilginin doğruluğunu araştırırım” demektedir. Deneklerin %38,3’lük bir kısmı, vaizin verdiği bilginin doğru olduğu kanısındadır. Deneklerin yalnızca %0,9’luk bir kısmı verilen bu bilginin yanlış olduğu kanısındadır.

Bu cevaplar, dinleyicilerin vaizlerin verdiği bilgilerin doğruluğu karşısında olumsuz yönde ön-kabullerinin olmadığını göstermektedir. Bu anlamda dinleyiciler vaizlere güven duymaktadırlar. Dolayısıyla vaazların verimsizliğinin vaize güven kaynaklı olmadığı söylenebilir.

Tablo 28: Dinlediğiniz vaizler, vaaz konusunu, anlayabileceğiniz şekilde anlatma hususunda;

		n	%
<i>Dinlediğiniz vaizler, vaaz konusunu, anlayabileceğiniz şekilde anlatma hususunda;</i>	Yeterliler	229	41,9
	Yetersizler	48	8,8
	Kısmen yeterliler	248	45,4
	Cevapsız	21	3,8
Toplam		546	100,0

Tablo 28’deki veriler, bu araştırmanın hipotezlerinden biri olan “vaizler vaazlarını cemaatin anlayabileceği şekilde sunmaktadırlar” yargısını doğrulamaktadır. Katılımcıların vaizleri anlaşılır bir şekilde vaaz verme konusunda yeterli görülüp görülmedikleri hususundaki soruya deneklerin %45,4’ü “kısmen yeterliler” cevabını vermişlerdir. Deneklerin %41,9’u bu konuda vaizleri “yeterli” görürken, %8,8’lik bir kesim “yetersiz” görmektedir. Büyük çoğunluğun vaizleri kısmen yeterli bulunduğunu gösteren bu tablo, vaazların daha anlaşılır bir şekilde sunumu için neler yapılabileceğinin araştırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 28.1: Vaizler Hakkındaki Düşünce ve Eğitim Durumu

		Eğitim durumunuz?			Tıplm	Ki-kare	p	
		İlkokul	Ortaokul ve Lise	Yüksekokul-Fakülte				
<i>Dinlediğiniz vaizler, vaaz konusunu, anlayabileceğiniz şekilde anlatma hususunda;</i>	Yeterliler	n	78	79	70	227	27.264	0.000
		%	60.9%	42.9%	33.3%	43.5%		
	Yetersizler	n	9	21	18	48		
		%	7.0%	11.4%	8.6%	9.2%		
	Kısmen yeterliler	n	41	84	122	247		
		%	32.0%	45.7%	58.1%	47.3%		
Toplam		n	128	184	210	522		
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%		

Vaizlerin yeterliliği hakkında düşüncenin eğitim durumuna göre dağılımı yukarıdaki tabloda verilmektedir. Buna göre ilkökul mezunlarının %60,9'u, ortaokul ve lise mezunlarının %42,9'u, yüksekokul ve fakülte mezunlarının %33,3'ü vaizlerin yeterli olduğunu düşünmektedir. Tamamen yetersiz olduğunu düşünenlerin oranı ise ilkökul mezunlarında %7, ortaokul ve lise mezunlarında %11,4, yüksekokul ve fakülte mezunlarında %8,6 düzeyindedir. Vaizlerin yeterliliği hakkındaki düşünce ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Dinleyicilerin eğitim düzeyinin artması ile vaizlerin konuyu anlaşılır şekilde anlatmada yeterli olduklarını düşünmeleri arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Nitekim Tablo 37.3'de de görüldüğü gibi, eğitim düzeyi yükseldikçe vaazlardan memnuniyet derecesi düşmektedir.

Eğitimle sahip olunan kimlik, statü ve özgüvenin, merak ve algılarda farklılaşmaya sebebiyet vermesiyle, bireylerin hayata ve olaylara daha eleştirel, sorgulayıcı ve araştırmacı bir tarzda baktıkları düşünülebilir. Eğitimsiz veya düşük seviyede eğitim almış bireylerin hayata ve olaylara daha geleneksel ve teslimiyetçi baktığı, sorgulamadığı ve dolayısıyla daha kabulcü bir biçimde vaazları dinlediği değerlendirilmektedir. Vaizler de "bir toplumda en zayıfa göre hareket etmenin esas olduğu" prensibinden hareketle mesajlarını düşük eğitim düzeyindeki bireylerin anlayabileceği şekilde kurguluyor olabilirler. Bu sebeple de eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin vaizler konusundaki memnuniyeti düşük olmaktadır. Her halükârda Tablo 28.1'deki veriler, yüksek eğitim görmüş cemaatin vaazdan ne beklediği hususunda ayrıca çalışma yapılması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 28.2: Vaizler Hakkındaki Düşünce ve Gelir Durumu

		Gelir durumu			Tplm	Ki kare	p	
		Alt	Orta	Üst				
<i>Dinlediğiniz vaizler, vaaz konusunu, anlayabileceğiniz şekilde anlatma hususunda;</i>	Yeterliler	n	37	184	5	226	2,435	0,656
		%	48,7%	43,0%	31,3%	43,5%		
	Yetersizler	n	7	40	1	48		
		%	9,2%	9,3%	6,3%	9,2%		
	Kısmen yeterliler	n	32	204	10	246		
		%	42,1%	47,7%	62,5%	47,3%		
Toplam		n	76	428	16	520		
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

Vaizlerin vaaz konusunu anlatma hususunda yeterli olup olma düşüncesinin gelir durumuna göre dağılımı yukarıdaki tabloda görülmektedir. Yetersiz olduğunu düşünenlerin oranı bütün gelir grupları için %10'un altında olup, alt ve orta gelir gurupları yaklaşık eşit oranlarda vaizlerin yeterli ve kısmen yeterli olduğu kanısındadır. Üst gelir grubunda, kısmen yeterli olduğunu düşünenlerin oranı %62,5 iken, yeterli olduğunu düşünenlerin oranı %31,3'tür. Vaizlerin yeterli olup olmadığı düşüncesi ile gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 28.3: Vaizler Hakkındaki Düşünce ve Camiye Gitme Sıklığı

			Dinlediğiniz vaizler, vaaz konusunu, anlayabileceğiniz şekilde anlatma hususunda;			Toplam	Ki-kare	p	
			Yeterliler	Yetersizler	Kısmen yeterliler				
<i>Camiye gitme sıklığınız</i>	Sadece Cuma'ları camiye giderim	n	17	7	23	47	8,327	0,402	
		%	36,2%	14,9%	48,9%	100,0%			
	Beş vakit namazı camide kılarım	n	97	20	90	207			
		%	46,9%	9,7%	43,5%	100,0%			
	Camiye nadiren giderim	n	24	1	23	48			
		%	50,0%	2,1%	47,9%	100,0%			
	Sadece bayram namazlarına giderim	n	1	0	3	4			
		%	25,0%	0,0%	75,0%	100,0%			
	Günün bazı vakitlerinde camide kılarım	n	85	20	102	207			
		%	41,1%	9,7%	49,3%	100,0%			
	Toplam		n	224	48	241			513
			%	43,7%	9,4%	47,0%			100,0%

Camiye gitme sıklığı ve vaizlerin yeterliliği ile ilgili görüşler kıyaslandığında, sadece cumaları camiye gidenlerin %14,9'unun, beş vakit namazı camide kılanların %9,7'sinin, camiye nadiren gidenlerin %2,1'inin, günün bazı vakitlerini camide kılanların %9,7'sinin vaaz konusunu anlaşılır şekilde anlatma hususunda vaizleri yetersiz gördüğü ortaya çıkmaktadır. Geri kalanlar ise genel olarak kısmen yeterli ve yeterli bulmaktadır. Camiye gitme sıklığı ile vaizlerin vaaz konusunu anlayabilecekleri şekilde anlatma hususunda yeterli olma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur ($p>0,05$). Tablo 7.2'deki veriler, bu araştırmanın hipotezlerinden biri olan "camiye gitme sıklığı ile vaizleri yeterli bulma arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır" yargısını geçersiz kılmaktadır.

Tablo 29: Vaaz konuları belirlenirken, aşağıdaki yöntemlerden hangisi tercih edilmelidir?

		n	%
<i>Vaaz konuları belirlenirken, aşağıdaki yöntemlerden hangisi tercih edilmelidir?</i>	Cemaatin görüşleri alınmalıdır	200	36,6
	Konular Diyanet İşleri Başkanlığı'nca belirlenmelidir	94	17,2
	Konular vaizler tarafından belirlenmelidir	121	22,2
	Konular müftülükçe belirlenmelidir	104	19,0
	Cevapsız	27	4,9
Toplam		546	100,0

Deneklerin %36,6'sı, vaaz konuları belirlenirken cemaatin görüşlerinin alınması gerektiği kanısındadır. %22,2'lik bir kesim, konuların vaizler tarafından belirlenmesi gerektiğini düşünmektedir. %19'luk bir kesim, konuların müftülükçe belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. %17,2'lik bir kısım ise konuların Diyanet İşleri Başkanlığı'nca belirlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Tablo 29'a göre konuların Diyanet yetkililerince belirlenmesi gerektiği %58,4 oranında savunulurken, deneklerin %36,6'sı konular belirlenirken cemaatin görüşlerinin alınması gerektiği kanısındadır. Bu tablodaki oranlar göz önüne alındığında katılımcılar, cemaatin görüş ve talepleri de dikkate alınarak konuların Diyanet İşleri Başkanlığı görevlileri tarafından belirlenmesinin daha uygun olacağı görüşündedirler, denebilir.

Tablo 29'dan, bu çalışmanın geneliyle ilgili şu sonuç da çıkarılabilir: Aslında dinleyiciler vaaz konularının tamamen kendileri tarafından belirlenmesini ve vaizlerin yalnızca cemaatin istediği konuları anlatmasını talep etmemektedirler. Konular ilgili birimler tarafından belirlenirken cemaatin görüşleri de dikkate alınmalıdır. Konunun belirlenmesinden daha önemli olan husus, sunumların dinleyicilerin anlayabileceği ve en yüksek düzeyde istifade edebileceği şekilde yapılmasıdır.

Tablo 30: Cuma günü yapılan vaazlar hangi vakitte yapılırsa daha çok dinleme imkânınız olur?

		n	%
<i>Cuma günü yapılan vaazlar hangi vakitte yapılırsa daha çok dinleme imkânınız olur?</i>	Cuma namazından önce	482	88,3
	Cuma namazından sonra	22	4,0
	Cevapsız	42	7,7
Toplam		546	100,0

Tablo 30’da, bu çalışmanın hipotezlerinden biri olan “Cuma vaazlarının, namaz-sonrasında sunulacak şekilde zamanlanması dinleyici sayısına olumlu tesir edecektir” önermesi sınanmaktadır. Mevcut durumda camilerin çoğunda cemaatin Cuma vaazı dinlemek için camiye zamanında gelmediği gözlenmektedir. Cemaatin, vaazın bitmesine 5-10 dakika gibi kısa bir süre kalmışken camiye gelmesinin sebebi, namaz öncesi yeterince vakit bulamamak olabilir mi? Bunu tespit amacıyla deneklere, vaazların hangi zaman diliminde yapılmasının vaaz dinlemeyi kolaylaştırabileceği sorulmuştur. Deneklerin %88,3’ü vaazların mevcut durumdaki gibi Cuma namazından önce yapılması gerektiği kanısındadır. Namazın ardından vaaz edilmesinin iyi olacağını düşünenlerin oranı yalnızca %4’te kalmıştır. Bu durumda konuyla ilgili hipotez geçersizdir ve vaazların verimliliği için cemaatin vaaza vaktinde gelmesini temin edecek başka çalışmalar yapılmalıdır. Örneğin, bir katılımcının belirttiği gibi, “vaazların hangi zamanlarda yapılacağı konusunda daha etkin biçimde duyurular yapılmalıdır.” Her ne kadar internet aracılığıyla üç aylık dönemler halinde vaaz konuları ve konuşmacıların isimleri yayınlansa da, bu konuda camilerin ilan panolarında bir bilgiye rastlanmamaktadır. Hangi tarihte yapılacak hangi vaazda hangi sorulara cevap aranacaktır? Bir sonraki haftanın vaaz konusu nedir? Cemaat, o vaazı dinlemediğinde nelerden mahrum kalır? Bu gibi sorulara yanıt oluşturacak biçimde vaaz tanıtımları yapılabilir. Ayrıca kişisel gözlemlerimize göre işyerinden erken ayrılamama gibi mücbir sebepler dışında birçok insan camiye geldiği halde dışarıda oturup sohbet etmeyi vaaz dinlemeye tercih etmektedir. Bu durum, vaazların öneminin daha çok vurgulanması ve bu etkinliğin daha ilgi çekici hâle getirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tablo 31: En son dinlediğiniz vaazın konusunu hatırlıyor musunuz?

		n	%
<i>En son dinlediğiniz vaazın konusunu hatırlıyor musunuz?</i>	Evet	243	44,5
	Hayır	261	47,8
	Cevapsız	42	7,7
Toplam		546	100,0

Vaazların dinleyicide ne ölçüde kalıcı olabildiğini tespit amacıyla deneklere, en son dinledikleri vaazın konusunu hatırlayıp hatırlamadıkları sorulmuş, %47,8 oranında en son dinlenen vaazın konusunun hatırlanmadığı tespit edilmiştir. %44,5’lik bir kesim son dinlediği vaazın konusunu hatırlamaktadır. Dinleyicilerin yarıya yakınının son dinledikleri vaazın konusunu hatırlamamaları, vaazın yeterince kalıcı mesaj bırakmadığı şeklinde

yorumlanabilir. Bir vaazda birden çok ve değişik konunun işlenmesi, dinlenen vaazın konusunun hatırlanmamasına sebebiyet vermiş olabilir. Nitekim katılımcı görüşleri de bunu teyit etmektedir (Bkz. Tablo 38).

Tablo 31.1: Son Dinlenen Vaaz Konusunu Hatırlama ve Gelir Durumu

			Gelir durumu			Tplm	Ki kare	p
			Alt	Orta	Üst			
<i>En son dinlediğiniz vaazın konusunu hatırlıyor musunuz?</i>	Evet	n	21	209	12	242	16,183	0,00
		%	29,2%	50,9%	75,0%	48,5%		
	Hayır	n	51	202	4	257		
		%	70,8%	49,1%	25,0%	51,5%		
Toplam		n	72	411	16	499		
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

En son dinlenen vaaz konusunu hatırlama durumunun gelir gruplarına göre dağılımı yukarıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre orta gelir grubunda konuyu hatırlayanlar ve hatırlamayanlar hemen hemen eşit olarak ayrılmışken, alt gelir grubundan konuyu hatırlamayanların oranı %70,2; üst gelir grubundan konuyu hatırlamayanların oranı %25 düzeyindedir. En son dinlenen vaazın konusunu hatırlama durumu ile gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Gelir düzeyi ile son dinlenen vaazın konusunu hatırlama arasında doğru yönlü bir ilişki mevcuttur: Tabloya göre, geçim sıkıntısı çeken insanların vaaza kendilerini verebilme konusunda daha çok zorluk çektikleri düşünülebilir.

Tablo 32: Genel olarak, dinlediğiniz vaazlarda konu bütünlüğü var mı?

		n	%
<i>Genel olarak, dinlediğiniz vaazlarda konu bütünlüğü var mı?</i>	Evet, bir konu baştan sona (detaylarıyla) anlatılmaktadır	305	55,9
	Hayır, bir vaazda çok çeşitli konu bir arada işlenmektedir	206	37,7
	Cevapsız	35	6,4
Toplam		546	100,0

Deneklerin %55,9'u vaazda bir konunun detaylı bir şekilde baştan sona anlatıldığı kanaatindeyken %37,7'lik bir kesim, vaazda çok çeşitli konuların bir arada işlenmekte olduğunu düşünmektedir. Vaazda tek konunun işlenmesi, o konunun etraflıca anlatılabilmesine ve daha iyi anlaşılmasına hizmet etmesi bakımından önemlidir.

Tablo 33: Dinlediğiniz vaazlarda aşağıdaki unsurlardan hangisi daha çok yer alıyor?

	n	%	
<i>Dinlediğiniz vaazlarda aşağıdaki unsurlardan hangisi daha çok yer alıyor?</i>	Ümitlendirici unsurlar	154	28,2
	Korkutucu unsurlar	31	5,7
	Hem ümitlendiren hem korkutan unsurlar	339	62,1
	Cevapsız	22	4,0
Toplam	546	100,0	

Vaazın hem ümitlendirici hem de uyarıcı mesajları barındırması, onun tabiatı gereğidir. Sürekli uyaran ve korkutan mesajlar verilmesinin ümitsizliğe yol açacağı, hep ümitlendirici ve müjdeleyici mesajların verilmesinin de rehavete yol açacağı teslim edilmelidir. Kur'ân-ı Kerîm'in de metodu olan ümit verme ve sakındırmanın birlikte kullanılması yöntemi, güncel vaazlarda acaba ne oranda kendisine yer bulmaktadır? Deneklerin %62,1'lik kısmı vaazlarda hem ümitlendiren ve hem de korkutan mesajların yer aldığı kanaatindedir. %28,2'lik bir kesim, vaazlarda ümitlendirici mesajlar verildiğini düşünmekte, yalnızca %5,7'lik bir kesim vaazlarda korkutucu mesajların öne çıktığı kanaatini ifade etmektedir.

Kişisel gözlemlerimiz, vaazlarda Allah'ın azabı ile korkutmanın yeterince yer almadığı; dinin yasaklarının ve günlük hayatın içinde yer alan haramlara doğrudan değinerek bunlardan uzak durulması gerektiğinin yeterince vurgulanmadığı yönündedir.¹⁹³ Nitekim açık-uçlu bir soruya verilen yanıt şu şekildedir:

“Vaazlarda hep müjdeleyici mesajlar veriliyor, biraz da korkutucu olunmalı. Fakat aşırı korku ve aşırı ümit verici tarzdan uzak durmalı. Vaazlarda biraz da, ölümden sonra yaşayacağımız ölümsüz hayatta huzur bulmamız için, cennetten bahsedildiği kadar cehennemden de, çekeceğimiz sıkıntılardan da bahsedilmesi gerekir. Üzerimize düşen vazifeleri yerine getirmedığımız takdirde ne gibi sıkıntılarla karşılaşacağımızdan bahsedilmeli.”

Kur'ân-ı Kerîm'in insanlığa sunduğu mesajda korku faktörü ihmal edilmemekle birlikte sevgi ve rahmetin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Onda insanın korku hissini harekete geçirecek her türlü ifade kullanılmıştır fakat, azap ve cezalandırmanın, insanın davranışlarıyla ortaya çıkmakta olduğu da beyan edilmiştir.¹⁹⁴ Vaazlarda korkutucu mesajlara yer vermek ihmal edilmemeli, fakat bunların tesadüfen ve her halükârda

¹⁹³ Hâlihazırda yapılmakta olan vaazların dilinin hayata dokunmayan, soyut bir iyilik güzellemesi olduğu da savunulmaktadır. Bkz. Akif Emre, “Sosyolojik mi, dini dil mi?”, **Yeni Şafak**, 10.07.2014.

¹⁹⁴ Odabaş, a.g.tz., s. 81-82.

karşılaşılan durumlar olmadığı, ısrarla yanlış yolda yürümekle ulaşılan kötü sonuçlar olduğu vurgulanmalıdır.

Tablo 34: Vaazların daha etkili olması için üslup olarak aşağıdakilerden hangisine vaazda daha çok yer verilmelidir?

	n	%	
<i>Vaazların daha etkili olması için üslup olarak aşağıdakilerden hangisine vaazda daha çok yer verilmelidir?</i>	Müjdeleyici unsurlar	33	6,0
	Uyarıcı unsurlar	53	9,7
	Hem müjde hem uyarı	437	80,0
	Cevapsız	23	4,2
Toplam	546	100,0	

Deneklerin %80'i vaazlarda hem müjde hem de uyarının birlikte yer alması gerektiğini, bunun vaazların etkinliğini artıracığını düşünmektedirler. %9,7'lik bir kesim vaazlarda uyarıcı unsurların yer alması gerektiği kanaatindeyken, %6'lık bir kesim de müjdeleyici unsurlardan oluşan vaazın daha etkili olacağını düşünmektedirler.

Vaazda korkutma ve müjdeleme, şartlara, konulara ve mekânlara göre değişebilir tarzda ele alınmalıdır. Fakat bir vaazda sadece korkutucu veya sadece müjdeleyici mesaj vermek yerine müjde-ağırlıklı veya korkutma ağırlıklı vaaz sunmak, az da olsa zıt yöntemden de istifade etmek daha etkili olabilecektir. Vaazda müjde ve uyarının birlikte yer alması, Kur'ân-ı Kerîm'in metoduyla mutabık bir durumdur. İnsanı yaratan ve onu en iyi bilen Yaratıcının doğru yolu göstermede kullandığı yöntemlerden biri olan korkutmanın da irşadda ihmal edilmemesi gerektiği değerlendirilmektedir.¹⁹⁵

Burada üslup konusunda, bir katılımcının “Bazı vaizler, cemaati suçlar şekilde hitabette bulunmaktadır. Bu durum Cuma'dan Cuma'ya camiye gelen insanların olumsuz etkilenmelerine neden oluyor” şeklindeki tespitine dikkat çekmek de yerinde olacaktır.

¹⁹⁵ Bununla beraber, inzar/korkutma metodunun kullanımında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar söz konusudur. Bkz. Turgay Gündüz, **Kur'an'da Korku Motifi – İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım**, Düşünce Kitabevi, Bursa, 2004, s. 157-164.

Tablo 35: Genellikle, vaizin söylediklerini net olarak anlayabiliyor musunuz?

	n	%
<i>Genellikle, vaizin söylediklerini net olarak anlayabiliyor musunuz?</i>	Evet, ne söylediği anlaşılıyor	403 73,8
	Hayır, ne söylediği net bir şekilde anlaşılıyor	110 20,1
	Cevapsız	33 6,0
Toplam	546	100,0

Vaizin söylediklerinin anlaşılır olup olmadığına ilişkin soruya deneklerin %73,8’lik kısmı, “evet, ne söylediği anlaşılıyor” cevabını vermiştir. Bu yüksek bir oran olmakla beraber, %20,1’lik dinleyici kesimi, vaizin ne söylediğinin net olarak anlaşılmadığını düşünmektedir. Vaizin ne söylediğinin net olarak anlaşılmaması, camilerdeki ses sistemlerinden kaynaklanıyor olabilir.

Katılımcılar açık uçlu sorularda, ses sistemlerindeki problemlerin yanı sıra vaizlerin konuşma tarzlarına ilişkin hususları da dile getirmişlerdir:

“Ses çok iyi ayarlanmalı, yüksek sesle vaaz verilmemeli. Bana göre, vaaz merkezden de olsa, vaizin yüz yüze anlatımı ile de olsa, en önemli husus, vaazların duyulabilir ve anlaşılır bir ses seviyesi ile yapılmasıdır.”

“Ayarsız ses cihazları nedeniyle, anlatılanın anlaşılabilmesi söz konusu oluyor. Camilerde ses düzeni gözden geçirilmelidir. Vaazdan önce, ses cihazlarından kaynaklanan sorunlar giderilmiş olmalı. Camilerin ses sistemleri, ses tonları özenle ayarlanmalıdır.”

“Vaizler ses tonunu çok iyi ayarlamalı; çok kısık yahut çok yüksek sesle (bağırıp-çağırma tarzında) vaaz verilmemeli. Bazı vaizler cemaati dövecekmiş gibi sesini yükseltiyor, buna anlam vermek mümkün değil.”

“Vaizler diksiyon ve Türkçe dersleri almalı (hatalı kelimelerle hatalı cümleler kuruluyor). Konular dağıtılmadan, kısa ve anlaşılır şekilde, güçlü bir hitabetle anlatılmalı.”

“Vaaz, halkın anlayabileceği dilde olmalı, dinleyiciler ilahiyat mezunu değil, bazı kelimeleri anlayamıyoruz. Bu da sıkılmaya ve vaazla bağlantımızın kopmasına sebep oluyor. Konular arasında geçiş yapılırken dikkat edilmesi gerekiyor; sünnetlere farzlardan daha üst konum verildiği oluyor.”

“Vaizler vaaz ederken, avamın anlayacağı sade sözcüklerle konuyu anlatmalı, terimsel kavramlardan uzak durmalı.”

Kişisel gözlemlerimiz, bazı vaizlerin çok yüksek sesle konuşması yanında bazılarının da mikrofondan nispeten uzak bir konumda vaaz etmeleri sebebiyle sesin

özellikle merkezî sistem yayınlarında problemlî bir hâl aldığı yönündedir. Ayrıca vaizler vaaz esnasında kullandıkları terimleri de kısaca açıklamalı, “müstehab”ın ne olduğu, “mekruh”un anlamı, “ifsad etme”yle ne kastedildiği kısa bir biçimde de olsa açıklığa kavuşturulmalıdır.

Vaizin söylediklerinin net olarak anlaşılmasının cinsiyet ve yaş faktörleriyle istatistiksel olarak ilişkisi de araştırılmıştır:

Tablo 35.1: Vaizin Söylediklerini Net Olarak Anlayabilme ve Cinsiyet

		Cinsiyet		Tplm	Ki-kare	p	
		Erkek	Kadın				
<i>Genellikle, vaizin söylediklerini net olarak anlayabiliyor musunuz?</i>	Evet, ne söylediği anlaşılıyor	n	360	43	403	1.822	0.119
		%	77.8%	86.0%	78.6%		
	Hayır, ne söylediği net bir şekilde anlaşılmıyor	n	103	7	110		
		%	22.2%	14.0%	21.4%		
Toplam		n	463	50	513		
		%	100.0%	100.0%	100.0%		

Cinsiyete göre vaizin söylediklerinin net olarak anlaşılması oranları Tablo 35.1’de bulunmaktadır. Erkeklerin %77,8’i vaizin söylediklerinin anlaşıldığını belirtirken bu oran kadınlarda %86’dır. Bu durumda kadınlar, vaizin söylediklerini net biçimde anlama konusunda erkeklere kıyasla daha iyi bir durumdadırlar. Bunda, Tablo 14.1’de de ifade edildiği gibi kadınların vaazları daha dikkatle dinlemelerinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kadınlara vaaz edilen ortamların nispeten daha özel ve vaizle dinleyicinin birbirine fizikî olarak daha yakın oldukları ortamlar olduğu gözlenmektedir. Bazı toplantılarda vaizeler, seslerinin cami-dışına ulaşmaması maksadıyla mikrofon kullanmadan, dinleyicilerin arasında oturmak suretiyle vaaz sunmaktadırlar. Bu da ses sistemi kaynaklı aksaklıkların ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bütün bunlara rağmen cinsiyet ile vaizin söylediklerinin net olarak anlaşılıp anlaşılmaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığı ifade edilmelidir ($p>0,05$).

Tablo 35.2: Vaizin Söylediklerini Net Olarak Anlayabilme ve Yaş

			Yaş				Tplm	Ki-kare	p
			12-18	19-30	30-60	61 ve üzeri			
<i>Genellikle, vaizin söylediklerini net olarak anlayabiliyor musunuz?</i>	Evet, ne söylediği anlaşılıyor	n	7	79	228	89	403	6,000	0.112
		%	58.3%	85.9%	78.1%	77.4%	78.9%		
	Hayır, ne söylediği net bir şekilde anlaşılmıyor	n	5	13	64	26	108		
		%	41.7%	14.1%	21.9%	22.6%	21.1%		
Toplam		n	12	92	292	115	511		
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%		

Tablo 35.2'deki veriler, bu araştırmanın “Vaizin söylediklerinin net olarak anlaşılma durumuyla yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır” şeklindeki hipotezinin geçerli olmadığını göstermektedir. Yaş gruplarına göre vaizin söylediklerini net olarak anlama oranları yukarıdaki tabloda görülmektedir. Buna göre 12-18 yaş grubunun %58,3'ü, 19-30 yaş grubunun %85,9'u, 30-60 yaş grubunun %78,1' i, 61 ve üzeri yaş grubunun ise %77,4'ü vaizin söylediklerini net olarak anlamaktadır. Bu soruya olumsuz cevap verenlerin oranı ise 12-18 yaş gurubu için %41,7, 19-30 yaş grubu için %14,1, 30-60 yaş grubu için %21,9, 61 ve üzeri yaş grubu için %22,6 düzeyindedir. Vaizin söylediğinin anlaşılma durumu ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$). Söylenenlerin net olarak anlaşılmama durumu en çok 12-18 yaş gurubunda vuku bulduğuna göre, burada bir “duyamama” değil, vaaz diline yabancı kalma problemi söz konusu olmalıdır.

Tablo 36: Vaizlerde Aranılan Özellikler

	Gerekli		Kısmen Gerekli		Gereksiz	
	n	%	n	%	n	%
Söz ve davranışlarının uyumlu ve tutarlı olması	505	97,1%	14	2,7%	1	,2%
İnsani ilişkilerde samimi olması	497	95,6%	20	3,8%	3	,6%
Yeterli genel kültüre sahip olması	476	92,2%	40	7,8%	0	0,0%
Yeterli dinî bilgiye sahip olması	515	99,2%	4	,8%	0	0,0%
Konuşmasının anlaşılır olması	506	98,1%	10	1,9%	0	0,0%
Kılık-kıyafetinin modern olması	223	43,2%	200	38,8%	93	18,0%
Vaazda güncel meselelere değinmesi	364	71,2%	133	26,0%	14	2,7%
Kılık-kıyafetinin sünnete uygun olması (Örneğin sakallı olmak)	200	38,8%	216	41,9%	99	19,2%
Hitabet eğitimi alması	466	91,2%	41	8,0%	4	0,8%

Aşağıdaki özelliklerin bir vaizde bulunmasını ne ölçüde gerekli buluyorsunuz sorusuna verilen cevapların dağılımı Tablo 36'daki gibidir. Buna göre %99,2 ile vaizin yeterli dinî bilgiye sahip olması en çok aranan özellik olurken, %98,1 ile vaizin konuşmasının anlaşılır olması ikinci sırada gerekli bulunmaktadır. Üçüncü sırada %97,1 ile vaizin söz ve davranışlarının uyumlu ve tutarlı olması aranmaktadır. Bu özellikleri takiben %95,6 ile vaizin "insanî ilişkilerde samimi olması", %92,2 ile "yeterli genel kültüre sahip olması", %91,2 ile "hitabet eğitimi alması", %71,2 ile "vaazda güncel meselelere değinmesi" aranmaktadır. En az gerekli bulunan özellikler ise %38,8 ile "sakallı olmak" ve %43,2 ile "modern kılık-kıyafete sahip olmak"tır.

Denekler, açık-uçlu sorulara verdikleri cevaplarda vaazların daha verimli olabilmesi adına vaizlerden beklentilerini şu cümlelerle ifade etmektedirler:

"Vaizler bu işi bir meslek/memuriyet olarak değil bir borç olarak bilmeli, mesai kavramı olmamalı. Vaizler halkla iç içe olmalı."

"Vaiz, "nasıl anlatırsam insanların kalplerine ve kafalarına hitap edebilirim" diye düşünüp yollar araştırmalı. Vaiz konuya hâkim olmalı, gür bir sesle, heyecan verecek şekilde konuyu anlatmalı ki cemaatin ilgisini çeksın, verimli vaazlar ortaya çıksın, verilen vaazın hayata yansımaları olsun."

"Yaklaşık 50 senedir çok etkilendiğim hocalar ve vaaz konuları oldu ama bunlar çok fazla değil. Öncelikle, merkezî sistemde verilen vaazlar, ses sisteminin yetersizliği nedeniyle anlaşılamiyor ve camide sükûnet sağlanamiyor. Vaaz eden hocaların diksiyonu güzel değil ve söyledikleri tam olarak anlaşılamiyor."

“Vaiz, konusuna iyi hazırlanmalı, kitaptan okumamalı. Vaizler, vaaz esnasında cemaatin uyumasını önleyecek tedbirlere sahip olmalıdır. Vaizin dinleyicileri etkilemesi, yeri geldiğinde heyecanlandırıp yeri geldiğinde tebessüm ettirebilmesi gerekir.”

Vaizin maneviyatının kuvvetli olması, vaazın verimliliğine çok etki ediyor. 1980’lerde Timurtaş hocanın Bursa-Ulucami’deki sohbetlerinde cami tıklım tıklım dolu olurdu. İnsanları ağlatabilecek düzeyde etkileyici ve içten yapılacak vaazlara ihtiyacımız var.

Vaizlerin görevi irşaddır, hatırlatmadır. Vaaz konusu belirlendikten sonra bir öğrenci gibi konu etraflıca çalışılsa, heyecanlanmadan, kâğıda bakmadan, kalpten anlatımla anlatılsa, his ve kalp dünyasına girilerek anlatım yapılsa, iltifat beklentisi olmadan bu görev yapılsa, çok acil olmadıkça her hafta yardım toplanmasa, gelen cemaatin vaazların etkisini daha çok göreceğini düşünüyorum.

Yukarıdaki görüş ve öneriler dışında bazı katılımcılar vaazların daha verimli olabilmesi için Cuma vaazı haricindeki vakitlerde temel dinî bilgiler konulu vaazlar verilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Böylece vaazlara bir ön-hazırlık yapılmış olacak ve vaazların anlaşılabilirliği yükselebilecektir:

“Görevlilerin camilerde namaz vakitlerinden 10-15 dakika kadar önce ilmihal ve soru-cevap tarzında sunum yapması, verimliliği artıracaktır. Bu sunumlarda farz, vacip gibi İslâm terimlerinin manasını öğrenen insanlar vaaz dinlerken meseleleri daha net anlayabileceklerdir.”

Ayrıca vaazların verimliliği için, vaizin konuya hâkim olması ve aynı konuları sık sık tekrarlamaması gerektiği de bazı katılımcılar tarafından dillendirilmektedir.

Tablo 37: Genel olarak, vaazlardan memnuniyet dereceniz nedir?

	n	%	
<i>Genel olarak, vaazlardan memnuniyet dereceniz nedir?</i>	Memnunum	263	48,2
	Biraz memnunum	207	37,9
	Memnun değilim	42	7,7
	Cevapsız	34	6,2
Toplam	546	100,0	

Tablo 37’deki veriler, deneklerin vaazlardan memnuniyet derecesini ortaya koymaktadır. Buna göre %48,2’lik büyük çoğunluk vaazlardan genel olarak memnun olduğunu bildirirken, %37,9’luk önemli bir kısım da vaazlardan biraz memnun olduğunu ifade etmektedir. Biraz memnun olan ve memnun olmayanların oranı %45,6’yı bulmaktadır. Bu oran da vaazdan memnuniyetin artırılmasına yönelik çalışma yapılmasının

gereği ve önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Memnuniyetsizlikler sadece vaiz ve vaaz kaynaklı olmayabilir. Örneğin bir katılımcı, aslında vaazlardan memnun olduklarını fakat cemaatin vaazı dinlememesinin problem teşkil ettiğini şöyle ifade etmektedir:

Vaazların verimli olması için öncelikle “vaaz dinlemeye gelmiş kişiler”in olması gerekir. Sadece namaz ibadetini ifa etmek için gelenlere vaaz etmek güç olacaktır. Camide cemaatin kendi arasında konuşması, vaaz dinlemeye engel teşkil ediyor. Cemaat vaazın önemini farkında olmayabilir. Vaiz biraz tatlı-otoriter olmalı, cemaat camide konuşmamalı, cemaati ikaz etmeli. Vaizler, önemli konuları tekrar tekrar anlatmalı. Cemaat, verilen vaazı, bir nevi peygamber efendimizi dinliyormuş gibi dinlemeli. Cemaat, camiye girince cami âdâbına uygun davranmalı. Vaazı dinlemenin önemi anlatılmalı ve vaizler, vaazın nasıl dinlenilmesi gerektiğini de cemaate öğretmelidir. Vaazlar dikkatlice dinlenilmelidir. Verilen vaazların gayet iyi seviyede olduğunu düşünüyorum fakat biz cemaatin dinleyip anlamamız ve hayatımızda uygulamamız gerekiyor.

Vaazlardan memnuniyetin cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir durumu faktörleriyle istatistiksel etkileşimi araştırılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Tablo 37.1: Vaazlardan Memnuniyet Derecesi ve Cinsiyet

			Cinsiyet		Toplam	Ki-kare	p
			Erkek	Kadın			
<i>Genel olarak, vaazlardan memnuniyet dereceniz nedir?</i>	Memnunum	n	230	33	263	5.57	0.06
		%	49.7%	67.3%	51.4%		
	Biraz memnunum	n	194	13	207		
		%	41.9%	26.5%	40.4%		
	Memnun değilim	n	39	3	42		
		%	8.4%	6.1%	8.2%		
Toplam		n	463	49	512		
		%	100.0%	100.0%	100.0%		

Cinsiyete göre genel olarak vaazlardan memnuniyet oranları yukarıdaki tabloda görülmektedir. Erkeklerin % 49,7’si vaazlardan memnunken %8,4’ü memnun olmadığını belirtmiştir. Kadınların ise %67,7’si vaazlardan memnunken %6,1’lik bir kesim memnun olmadığını belirtmiştir. Bu durum, erkeklere kıyasla kadınların vaazlardan daha memnun olduğunu göstermektedir. İstatistiksel olarak 0,01’lik bir farkla cinsiyet ve vaaz memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış olsa da ($p>0,05$), kadınlarda vaazlardan memnuniyetin daha yüksek oranda çıkması, vaaz hizmetinden yararlanma imkânlarının azlığı sebebiyle vaazlara daha çok ilgi duymalarından ve vaizelerle bire-bir iletişim kurma imkânlarının daha fazla olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Tablo 37.2: Vaazlardan Memnuniyet Derecesi ve Yaş

			Yaş				Tplm	Ki-kare	p
			12-18	19-30	30-60	61 ve üzeri			
<i>Genel olarak, vaazlardan memnuniyet dereceniz nedir?</i>	Memnunum	n	5	40	140	78	263	15.831	0.015
		%	38.5%	44.0%	48.6%	65.0%	51.4%		
	Biraz memnunum	n	7	39	123	38	207		
		%	53.8%	42.9%	42.7%	31.7%	40.4%		
	Memnun değilim	n	1	12	25	4	42		
		%	7.7%	13.2%	8.7%	3.3%	8.2%		
Toplam		n	13	91	288	120	512		
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%		

Vaazlardan memnuniyet derecesinin yaş gruplarına göre oranları ise yukarıdaki tabloda verilmiştir. 12-18 yaş grubunun %38,5'i, 19-30 yaş grubunun %44'ü, 30-60 yaş grubunun %48,6'sı, 61 ve üzeri yaş grubunun %65'i memnun olduğunu belirtmiştir. Memnun olmayanlar ise, 12-18 yaş grubunun %7,7' si, 19-30 yaş grubunun %13,2' si, 30-60 yaş grubunun %8,7'si, 61 ve üzeri yaş grubunun %3,3'üdür. Vaazlardan memnuniyet ile yaş grubu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Yaş ile vaazlardan memnuniyet derecesi arasında doğru yönlü bir ilişki mevcuttur: Buna göre, yaş arttıkça, hâlihazırda yapılmakta olan vaazlardan memnuniyet oranı da artmaktadır. Bu durum mevcut vaaz dilinin yaşlılara daha çok hitap ettiğini göstermektedir, denebilir. Nitekim konuyla ilgili olarak Diyanet İşleri Başkanı Prof.Dr. Mehmet Görmez, Temmuz 2013'te şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

“Bugün bizim cami içinde hutbelerimizde, vaazlarımızda kullandığımız dil bugünün gençlerini kuşatamıyor. Onların dilini anlayabilmek için, onlarla iletişim kurabilmek için yeni bir dile ihtiyacımız var. Bu yeni dili bulmak için de çaba sarf ediyoruz. Bu sadece Diyanet'in sorunu değil, bence bütün eğitimcilerin, akademik dünyanın sorunudur. Bizim yeni kuşakların dili ve üslubunu anlayabilmek ve onlarla iletişim kurabilmek için daha büyük çaba ve gayretlere ihtiyacımız var.”¹⁹⁶

Yaşın artmasıyla vaazlardan memnuniyet derecesinin artması, Diyanet İşleri Başkanı'nın yukarıda alıntılanan tespitini doğrular niteliktedir. Bu çalışmada katılımcıların %80,1'i 30 yaş ve üzerindeki insanlardan oluşmaktadır (bkz. Tablo 2).

¹⁹⁶ “Diyanet İşleri Başkanı Görmez, basın mensuplarıyla iftar sofrasında buluştu...”, <http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/diyaret-isleri-baskani-gormez-basin-mensuplariyla-iftar-sofrasinda-bulustu%E2%80%A6/8213?getEnglish=> (28.09.2013)

Tablo 37.3: Vaazlardan Memnuniyet Derecesi ve Eğitim Durumu

		Eğitim durumunuz?			Tplm	Ki-kare	p	
		İlkokul	Ortaokul ve Lise	Yüksekokul-Fakülte				
<i>Genel olarak, vaazlardan memnuniyet dereceniz nedir?</i>	Memnunum	n	84	97	81	262	23.56	0.00
		%	67.2%	53.3%	39.9%	51.4%		
	Biraz memnunum	n	34	70	102	206		
		%	27.2%	38.5%	50.2%	40.4%		
	Memnun değilim	n	7	15	20	42		
		%	5.6%	8.2%	9.9%	8.2%		
Toplam		n	125	182	203	510		
		%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%		

Vaazlardan memnuniyet derecesinin eğitim durumuna göre dağılımı yukarıdaki tabloda verilmektedir. Buna göre ilkokul mezunlarının %67,2'si, ortaokul ve lise mezunlarının %53,3'ü, yüksekokul ve fakülte mezunlarının ise %39,9'u vaazlardan memnundurlar. Memnun olmayanların oranı ise genel olarak her eğitim durumu kategorisinde %10'un altındadır. Vaazlardan memnuniyet ile eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p<0,05$). Eğitim seviyesi ile vaazlardan memnuniyet derecesi arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur: Buna göre vaazlardan en çok ilkokul, ardından ortaokul-lise ve son olarak da yüksekokul-fakülte düzeyinde eğitim görmüş bireyler memnundurlar. Bu durumda eğitim düzeyinin yükselmesiyle vaazlardan beklentilerin artması sebebiyle memnuniyetsizlik oranının yükseldiği söylenebilir. Nitekim açık-uçlu sorularda bazı deneklerin ifade ettikleri beklentiler, bu tahmini doğrular niteliktedir:

“Vaazlardan ziyade vaizlerin vaaz anlatımında belli konularla sınırlandırılması ve vaazı verenlerin kurumsal baskı endişesiyle belli sınırların dışına çıkamaması, anlatılan konuların klişe olmasına sebebiyet vermektedir. Hâl böyle olunca manevî bilinç oluşması konusunda Diyanet, kurum olarak yetersiz kalmakta ve insanları bu konularda farklı arayışlara (cemaat, tarikat) ya da farklı oluşumlara itmektedir.”

“Vaaz dinleyen cemaatin çoğunluğu aynı kişiler olduğundan, konu sıralaması yapılmalı, konular kademe kademe işlenmeli, bir mekândaki konuşmacı değişse bile konu sıralaması ve takibi değişmemeli.”

“Vaazlarda, günlük hayatımızı İslâm'a göre şekillendirecek bilgiler verilmeli ve Allah'ın emrettiği – yasakladığı her konu kimseden çekinmeden iyi bir sunumla anlatılmalı.”

“Vaazlarda klişe konulara ve ifadelere yer vermeden halkın ihtiyacına göre İslâm'ın temel mesajına ve tevhid hakikatlerine ilişkin bilgi verilmelidir.”

“Vaazlarda, Osmanlı tarihi ile yaşadığımız dönemin kıyaslanmasına yer verilmeli, aradaki farklar kıyaslanarak anlatılmalıdır.”

“Vaazda günceli yakalamak çok önemli. Daha önemlisi; eğitim (okul ortamı, caddeler-sokaklar, çevre, arkadaş gurubu) hususunda cemaatin dikkatini çekmeli.”

“Vaazlarda tasavvufi bakış açısı yer almalıdır.”

Bu yorumlarda dinin modern hayatı yaşamakta olan müslümanlara hitap edecek şekilde anlatılması talebi belirlemektedir. Yaşanılan hayattan soyutlanmış bir dindarlık anlayışı, İslâm’ın hayat dini oluşuyla bağdaşmadığı gibi inananlara beklenen tatmini ve faydayı da sağlayamamaktadır. Konuyla ilgili olarak 2003-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı görevini yapmış olan Prof.Dr. Ali Bardakoğlu, “şehirli dindar” kavramından bahsederek şunları söylemektedir:

“Sosyal hareketler ve kültür değişimi ağır seyrediyor. Ben şehirli dindar kavramını önemsiyorum. Bahsettiğim şey ‘modern çağ dindarlığı’. Şehirli dindarlığın sanat ve estetik, edebiyat ve musiki, derunleşmiş dini hayat, incelmüş insani ilişkiler, ilim ve irfan, sevgi ve saygı, çevre bilinci, insan ve hayvan hakları duyarlılığı gibi pek çok yönü var. Entelektüel ve tasavvufi boyutları var. Bugün bunların birçoğunu yitirdik. Modern deyince akla modernizm geliyor ve kaygılar başlıyor. Kastettiğim asrı idrak eden, 21. yüzyılda yaşadığımız farkında olan dindarlık. Yaşadığımız dünyadan soyutlanarak kitapların arasına dalıp üçüncü, beşinci asırda yaşayabiliriz. Bunun kimseye faydası olmaz. Ya da Kur’an’ı, sünneti, İslam’ı 21. yüzyılda idrak eder ve bu yüzyılın sorunlarıyla yüzleşerek müslüman kalabiliriz. Yapmamız gereken de bu.”¹⁹⁷

Özler’in yaptığı araştırmada, bireylerin öğrenim durumu yükseldikçe, dinlenen vaaz ve hutbelerin düşünce ve tutumlar üzerinde daha etkili olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁹⁸ Bizim araştırmamızda ise dinleyicilerin eğitim düzeyinin artmasıyla dinin, yaşanılan hayatı kapsayacak şekilde anlatımına ihtiyacın arttığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla vaazlarda İslâm’ın güncel hayatı kapsayıcı şekilde anlatımına daha çok önem verilmesiyle, beklentilerin karşılanması ve verimliliğin artması mümkün olacaktır.

¹⁹⁷ Emeti Saruhan, “Ulema-i İslâm da Dünyevîleşti – Prof.Dr. Ali Bardakoğlu ile röportaj”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 20 Mayıs 2012.

¹⁹⁸ İbrahim Özler, **Camilerin Zihniyet Değişimindeki Rolü (Erzurum Örneği)**, Atatürk Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007, ss. 93-94.

Tablo 37.4: Vaazlardan Memnuniyet Derecesi ve Gelir Durumu

		Gelir durumu			Toplam	Ki kare	p	
		Alt	Orta	Üst				
<i>Genel olarak, vaazlardan memnuniyet dereceniz nedir?</i>	Memnunum	n	42	213	5	260	3,702	0,448
		%	55,3%	51,1%	33,3%	51,2%		
	Biraz memnunum	n	26	172	8	206		
		%	34,2%	41,2%	53,3%	40,6%		
	Memnun değilim	n	8	32	2	42		
		%	10,5%	7,7%	13,3%	8,3%		
Toplam		n	76	417	15	508		
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

Vaazlardan memnuniyet derecesinin gelir durumuna göre dağılımı yukarıdaki tabloda verilmektedir. Buna göre alt gelir grubunda %55,3'ü memnun, %34,2'si biraz memnun, orta gelir grubunda %51,1'i memnun, %41,2'si biraz memnun iken, üst gelir grubunda memnun olanların oranı %33, biraz memnun olanların oranı ise %53,3'tür. Vaazlardan memnuniyet derecesi ile gelir durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 37.5: Demografik özellikler ve vaaz memnuniyeti

			Genel olarak, vaazlardan memnuniyet dereceniz nedir?			Tplm	Ki-kare	P
			Memnunum	Biraz memnunum	Memnun değilim			
Yaş	12-18	n	5	7	1	13	15,831	0,015
		%	1,9%	3,4%	2,4%	2,5%		
	19-30	n	40	39	12	91		
		%	15,2%	18,8%	28,6%	17,8%		
	30-60	n	140	123	25	288		
		%	53,2%	59,4%	59,5%	56,3%		
	61 ve üzeri	n	78	38	4	120		
		%	29,7%	18,4%	9,5%	23,4%		
Eğitim durumunuz?	İlkokul	n	84	34	7	125	23,559	0,00
		%	32,1%	16,5%	16,7%	24,5%		
	Ortaokul ve Lise	n	97	70	15	182		
		%	37,0%	34,0%	35,7%	35,7%		
	Yüksekokul-Fakülte	n	81	102	20	203		
		%	30,9%	49,5%	47,6%	39,8%		
Camiye gitme sıklığınız	Sadece Cuma'ları camiye giderim	n	18	20	5	43	6,477	0,59
		%	7,1%	9,8%	12,2%	8,6%		
	Beş vakit namazı camide kılarım	n	110	76	15	201		
		%	43,1%	37,1%	36,6%	40,1%		
	Camiye nadiren giderim	n	23	21	3	47		
		%	9,0%	10,2%	7,3%	9,4%		
	Sadece bayram namazlarına giderim	n	3	0	0	3		
		%	1,2%	0,0%	0,0%	,6%		
	Günün bazı vakitlerinde camide kılarım	n	101	88	18	207		
		%	39,6%	42,9%	43,9%	41,3%		

Tablo 6'daki veriler, bu araştırmanın "dinleyicilerin demografik özellikleri ile mevcut vaazlardan memnuniyet derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler vardır" şeklindeki birinci hipotezini kısmen doğrular niteliktedir. Genel olarak vaazlardan memnuniyet derecesi ile yaş ve eğitim durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunurken ($p < 0,05$), camiye gitme sıklığı ile vaazlardan memnuniyet arasında anlamlı ilişki yoktur. Bu durumda camiye sık gitmenin vaaz memnuniyetine doğrudan etkisinin olmadığı söylenebilir. Vaazlardan memnun olanların çoğu (%53,2'si) 30-60 yaş

aralığındadır, %27,2'si ise 60 yaş üzeridir. Bu da orta ve ileri yaştaki insanların vaazlardan memnuniyetinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Memnun olanların eğitim durumu dağılımının yaklaşık olarak eşit oranda olduğu görülmektedir. Memnun olanların %32,1'i ilkokul; %37'si ortaokul ve lise; %30,9'u ise yüksekokul ve fakülte mezunudur. Bu durumda vaazlar konusunda en yüksek memnuniyet orta okul-lise mezunları arasındadır. Bunu ilkokul mezunları takip etmektedir. En düşük memnuniyet oranı ise yüksekokul-fakülte mezunları arasındadır (%39,8).

Tablo 38: Vaaz konularının etraflıca işlenip işlenmediği konusundaki görüşünüz nedir?

	n	%	
<i>Vaaz konularının etraflıca işlenip işlenmediği konusundaki görüşünüz nedir?</i>	Evet, yeterli	151	27,7
	Hayır, yetersiz	82	15,0
	Kısmen yeterli	288	52,7
	Cevapsız	25	4,6
Toplam	546	100,0	

Tablo 38'deki verilerle, bu araştırmanın bir diğer hipotezi olan “dinleyiciler, vaizlerin vaaz konularını etraflıca işlemediklerini düşünmektedirler” yargısı sınanmaktadır. Deneklerin %52,7'si, vaaz konularının etraflıca işlenip işlenmediği sorusuna “kısmen işleniyor” cevabı vermişlerdir. %27,7'lik bir kesim vaaz konularının etraflıca işlendiği kanaatindeyken, %15'lik bir kesim vaaz konularının etraflıca işlenmediğini düşünmektedir. Bu durumda %67,7 oranında, vaaz konularının etraflıca işlenmediği kanaati taşınmaktadır, denebilir. Bu da, bir vaazda birden çok konunun anlatılmaya çalışılması (bkz. Tablo 32), vaizlerin anlattıkları konuya yeterince hazırlanmamış olması, vaaza vaktinde başlanmaması gibi nedenlerden kaynaklanıyor olabilir. Konuyla ilgili olarak denek görüşleri şöyledir:

“Konu sunulurken kopukluk olmamalı. Bir vaazda birden çok konuya temas, kafa karışıklığına vesile olmaktadır. Bir ayet ve bir hadis ile konunun anlatılması, kafaların karışmaması manasında önemli. Çok sayıda ayet ve hadis ile konu boğulmamalı; çok şey vereceğiz derken hiçbir şey verilemiyor olabilir.”

“Bir ya da iki konu işlenip bitirilmeli, kısa ve net olarak konu anlatılmalı, konuların karışıp birbirine girmesi önlenmelidir.”

“Vaazda konular yarım bırakılmamalı, bir konudan başka bir konuya geçilmemeli. Konular arasına bağış, yardım vs. sıkıştırılmamalı. Konular anlatılırken arada dikkat uyandırıcı örnekler verilmeli, dinleyicilerin dikkatleri açık tutulmalı. Vaazlar ümitlendirici olmalı, küçük iyi şeylerin bile büyük mükâfatlara sebep olabileceği üzerinde durulmalıdır.”

“Konuların kısa, özlü, anlaşılır, örnekli ve net bir şekilde, cemaati uyutmadan, cemaati canlı tutacak biçimde sunulması sağlanmalıdır. Vaiz, anlatışıyla dinleyicileri vaazın içine alabilmeli.”

“Konuyu anlatırken, vaiz onu yaşıyor gibi, mümkün olduğunca içten, dinleyicinin kalbini titretecek tarzda anlatmalı. Vaazlar, dinleyiciyi konuya çekecek tarzda yapılmalı.”

Burada konuların etraflıca işlenmesi talebine örnek olması bakımından, bir katılımcının şu teklifi de dikkate değerdir: “Vaiz tane tane konuşmalı, anlatılan konu fikhî bir meseleyse Şafî mezhebinin görüşüne de yer verilmelidir.”

Konun etraflıca işlenmesine dair Ebû Gudde'nin eserinde yer alan ve Enver el-Keşmirî'ye atfedilen bir tasnife değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir.¹⁹⁹ Keşmirî, öğüt vermede iki yöntem olduğunu, bunlardan birinin vaize, diğerrinin âlim ve fakihe ait bulunduğunu ifade etmektedir. Buna göre vaiz, insanları amel işlemeye şevklendirip teşvik eder ve bu maksadı en iyi yerine getiren ifadeleri seçer. Konuyu derinlemesine ortaya koymakla uğraşmaz. O alabildiğine konuşur; Allah'ın vaadlerinden, acıklı azaplarından bahseder, güzel şeylere teşvik eder. Kötülüklerden sakındırıp iyiliği emretme konusunda mutlak ve yalın ifadeler kullanır ve ayrıntıya girmez. Buna Hz. Peygamber'in “kim namazı terk ederse küfre girer” sözü örnek gösterilebilir. O, namazı terk edenin kâfirlere benzemek olduğunu veya namazı terk etmeyi helâl görenin küfre girdiğini söylememiştir. Yine bu ifadesiyle o, namazı terk edenin küfre yaklaştığını da belirtmemektedir. İlk bakışta “böyle demesi daha iyi olurdu” diye akla gelse de o bunu yapmamış, böylelikle namazı terk etmekten son derece sakındırmak gayesinin kaybolup gitmesine engel olmuştur. Aksi takdirde bu sözün gereğiyle amel edilme ihtimali zayıflar, verilmek istenen mesaj layıkıyla verilememiş olurdu. Burada amaç, namaz kılmaya müslümanları kesin bir şekilde yönlendirmektir.

Âlim ve fakih ise konuyu açıklamak, ilmi vermek ister; anlatmak istediklerini en sarıh ve güzel şekilde, ayrıntısıyla ortaya koyan ibareler kullanır. Vaiz gibi alabildiğine

¹⁹⁹ Ebû Gudde, a.g.e., s. 190-191.

konusmaz. Onun vaizden farklı olarak öncelikli meselesi, amelden daha çok, ayrıntısıyla birlikte bir hükmü ortaya koymaktır.

Yukarıdaki tasnifle Tablo 38'deki veriler birlikte değerlendirildiğinde, dinleyicilerin vaizden çoğunlukla, âlim ve fakih tarzında bir anlatım bekledikleri izlenimi oluşmaktadır. Vaazların -en azından teorik olarak- belirli bir konu üzerine yapılmasının esas olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, bir vaazda birden çok konunun işlenmesinin vaazın verimliliğini olumsuz etkilediği şeklindeki dinleyici görüşüne hak verilmelidir.

Tablo 39: Vaaz süresi mevcut durumda 40 dakikadır. Daha verimli bir vaaz için bu süre ne kadar olmalı?

	n	%
<i>Vaaz süresi mevcut durumda 40 dakikadır. Daha verimli bir vaaz için bu süre ne kadar olmalı?</i>	Mevcut hâliyle kalmalı	410 75,1
	Diğer	105 19,2
	Cevapsız	31 5,7
Toplam	546	100,0

Mevcut durumda vaaz süresi, ilgili mevzuatta da belirtildiği üzere, 40 dakikadır.²⁰⁰ Yapılan gözlemlerde, genelde vaazın son 5-10 dakikalık bölümünde camilerdeki dinleyici sayısının arttığı, ilk 30-35 dakikalık bölümde dinleyici sayısının oldukça az olduğu tespit edilmiştir. Acaba dinleyiciler vaaz süresi hakkında ne düşünmektedirler?

Vaaz süresinin mevcut hâliyle kalması gerektiği kanaatinde olanların oranı %75,1'dir. Açık uçlu “diğer” seçeneğine verilen cevapların %47,4'ü sürenin daha azaltılması gerektiğini, %38,9'u sürenin artırılması gerektiğini, %13,7'si ise anlatılan konuya göre sürenin değişkenlik arz etmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bu sonuçlar, vaazı baştan sona dinleme oranının düşük olmasının doğrudan vaazın süresiyle ilgili olmadığını göstermektedir. Örneğin, bir katılımcı vaaz süresiyle ilgili olarak şöyle demektedir:

Vaazlar kısa ve öz olmalı. Çünkü camiye gelen yaşlı cemaatin pek çoğunun rahatsızlıkları sebebiyle vaazı terk etmek zorunda kaldıklarını biliyorum. Gençler zaten uzun vaazlarda sıkılıyorlar, diye tahmin ediyorum. Vaiz konuların özünü anlatmalı, vaaz teferruata boğulmamalı. Vaiz, dinleyicileri, bilgi ve deneyimiyle

²⁰⁰ Bkz. bu çalışma, dipnot 66.

etki altına alabilmeli. Anlatılan konunun üzerinde çok konuşulması, sıkıcı oluyor. Konu özet olarak, kısa, net ve açık biçimde anlatılmalı.

Anketin 27. maddesinde açık-uçlu olarak “Vaazlarda en çok değinilmesini istediğiniz konuları önem sırasına göre belirtiniz” şeklinde bir soru sorulmuştur. Her bir ankette bu soruya verilen cevaplar toplanarak sınıflandırıldığında alttaki tabloda yer alan sonuç ortaya çıkmaktadır.

Tablo 40: Vaazda en çok değinilmesini istediğiniz konular

	n
İlmihal Konuları	291
Ahlâk ve Amel	252
İtikad & Allah Sevgisi	185
Güncel Meseleler	153
Peygamberin Hayatı	62
İslâm Tarihi	54
Aile	38
Adalet	24
Hadis & Sünnet	41
Kıssa-Menkıbe	16
Tasavvuf	15
Kur'ân & Tefsir	22
Ahiret	12
müslümanlık bilinci	11
Adab	7
Temizlik	4
Sahabe ve İslâm Âlimlerinin Hayatları	2
Bid'at ve hurafeler	2
İnsanın özellikleri	2
Akıl ve vicdan dengesi	1

Bunun dışında açık-uçlu sorularda denekler vaaz konularıyla alakalı olarak aşağıdaki hususları belirtmektedirler:

“Daha çok güncel konular işlenerek hem cemaatin dikkatini çekmek mümkün olur, hem de doğru bilinen yanlışlar düzeltilebilir. Müslümanların dünyadaki kötü gidişatta buldukları yer ve önemi, Türkiye'nin İslâmî, ahlâkî, ekonomik ve sosyal açıdan durumuna değinilebilir. İddaa, Sayısal vb. şans oyunları, içki, zina gibi konuların haramlığı daha sık vurgulanmalı, namaz için daha etkili tebliğler yapılmalı.”²⁰¹

²⁰¹ Bir din görevlisi, burada dile getirilen taleple ilgili olarak şöyle demektedir: “Güncel haramlara-helallere değinirken, kurumsal bakımdan zora girebiliyoruz. Örneğin açık bir şekilde içkinin (veya kumar

“Üç yıl yan yana namaz kıldıkları hâlde birbirlerinin adını bilmeyen insanların olduğunu göz önünde bulundurarak konular seçilmeli ve anlatılmalı. Vaaz konuları arasında, “bir müslümana kâfir diyen diğer müslümanın durumunun ne olduğu” gibi günlük konulara da temas edilmelidir. Halk arasındaki diyalogu olumlu yönde etkileyecek şekilde vaaz konuları seçilmeli. Vaazlarda insanlara moral verilmeli, vaazlar toplumsal dayanışmaya ve insanların birbirini sevmesine katkıda bulunmalı.”

“Günümüz hayat tarzları ve hadiseleri vaazda yer bulmalı. Cemaatin ihtiyaçları araştırılarak konu seçilmeli.”

“Çocuk ve gençleri ibadete alıştırmaya, camiye çekici programlar yapılmalı; ağaç yaşken eğilir. İbadet, ahlâk, davranış ve görgü kuralları konu edinilmeli, özellikle gençleri ilgilendiren konulara çokça yer verilmelidir. Siyer çokça anlatılmalı. Cami âdâbı sık sık anlatılmalı ve buna uyulması sağlanmalıdır.”

“Dinin hem dünya hem de ahiret için yararlı olduğu işlenmeli. İnsanlar sadece nefsin, heva, heves ve paranın peşinde, başka bir şey düşünmüyorlar. Hayatın temelini ne olduğu ve dinin hayattaki yeri vurgulanmalı.”

“Beylerin hanımlarına davranış şekilleri (sohbet, şefkat, hoşgörü) üzerinde durulmalı.”

“Anne-babalar, çocuk eğitimi konusunda bilinçlendirilmeli, onlara güncel olarak uygulayabilecekleri örnekler sunulmalı.”

“Vaazlarda güncel hayatla ilgili, mesela israf konusu veya İslâm’a göre ticarî kurallar nelerdir gibi konular sıkça anlatılmalı.”

“Vaazlarda ilmihal bilgilerine daha çok yer verilmesi, güncel konuların İslâm ışığında anlatılması, gençlerin dinî konulara ve dine özendirilmesi gerekir.”
“Vaazlarda, insanlara günlük hayatta lâzım olan pratik bilgiler verilmeli, ilmihal konuları anlatılmalı. Beşerî münasebetler ve ahlâkî konular hep göz ardı edildi.”

“Temizlik ve namazla ilgili ilmihal konularının, namaz usûl ve adabının işlenmesi gerekir. İnsanların önemli bir kısmının gusûl abdestini bile layıkıyla bilmediğini düşünüyorum. Dinimizde temizlik ibadetten önce gelir. Bu husus cemaate sık sık hatırlatılmalı. İbadet konularındaki eksiklikleri hakkında cemaatin etraflıca bilgilendirilmesi, vaazları verimli kılar.”

“Vaazlar, insanların mevcut durumunu değiştirmeye yönelik değil. Vaizleri inandırıcı bulmuyorum. Vaazların verimli olabilmesi için vaizlerin ve amirlerinin derdi ve tasası, günümüz insanını nasıl İslâm ile buluşturabiliriz, bir araya getirebiliriz, olmalıdır. Kurumun başındaki insanların topyekûn bir seferberlik ilân edip ‘insanların en faydalısı insanlara faydası olandır’ ilkesi ile hareket etmeleri, vaazların etkisini arttıracaktır.”

oyunlarının) haramlığı, alanın da satanın da, aracı olanın da bu haramın tarafları olduğu vs. anlatıldığında, köşedeki Tekel bayii, ilgili kurumlara, ‘Ben vergimi veriyorum, devletin gösterdiği yükümlülüklerimi yerine getiriyorum ama camide ben ve dükkânım kötüleniyoruz’ diye şikâyette bulunabiliyor. Bu durumda bize gelen mesaj şu: ‘Daha kapalı söyleyin.’ ”

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır ki, vaazları dinleyen insanlar, buldukları konuma ve duruma göre farklı farklı konuların işlenmesini talep etmektedir. Örneğin bir bayan dinleyici, tesettürün ve süslenmenin ölçüsünün ne olduğunu öğrenmek yahut beylerin hanımlarına davranış şekillerini bilmek isterken, bir genç dinleyici ibadetin hikmetini ve uygulanışını öğrenmek isteyebilmektedir.²⁰² Bakkal'ın araştırmasına göre, yaşlı kimseler, “namazda tadîl-i erkân, abdest, gusül, ana-baba hakları, büyüklere saygı” gibi konuların işlenmesini talep etmektedirler. Bir diğer kategori olarak tahsilli kimseler de “insan hakları, kadın hakları, faiz, küresel haksızlıklar” gibi hususları merak etmektedirler.²⁰³

Halen vaaz konuları, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı vaaz planlarını da göz önünde bulundurarak il müftülükleri tarafından oluşturulan bir komisyon marifetiyle belirlenmekte ve ilan edilmektedir. Bu tez çalışmasında anketlerin uygulandığı dönem olan 2013 yılının ilk üç ayı için Bursa İl Müftülüğü'nce hazırlanan vaaz planı tablosunda toplam 437 ayrı noktada sunulacak vaaz ve bu vaazların konuları yer almaktadır. Buna göre konular birinci sırada “Temel Dinî Bilgiler”, ikinci sırada “Sosyal ve Toplumsal Hayat”, üçüncü sırada ise “Dinî/Millî/Özel Gün ve Haftalar”a ilişkindir. 2013 yılının ilk üç ayı için DİB'nin belirlediği vaaz planı tablosuna bakıldığında ise şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Birinci sırada “İbadet”, ikinci sırada “Sosyal ve Toplumsal Hayat”, üçüncü sırada “İtikat”.²⁰⁴

Bir katılımcının, toplumun genel ihtiyacına uygun vaaz konularının belirlenebilmesine yönelik şu önerisi, ilgi çekicidir: “Vaaz konuları güncel ihtiyaçları gidermek için, il ve ilçe müftüleri, mülki amir, Millî Eğitim temsilcisi ve Belediye temsilcisinden oluşan bir komisyon tarafından belirlenmelidir.”²⁰⁵

²⁰² Avcı, a.g.tb., s. 632.

²⁰³ Bakkal, a.g.tb., s. 123.

²⁰⁴ <http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/AnaSayfa.aspx> (07.07.2014); <http://www.bursamuftulugu.gov.tr/sayfa/duyurular/> (09.10.2013).

Yukarıdaki kaynaklardan edinilen vaaz planı tablolarının istatistik değerlendirmeye tabi tutulmasıyla oluşturulan özet tablo ve grafikler için bkz. Ek-1

²⁰⁵ Demirkol'un araştırmasına göre ise vaizlerin %87'si vaaz konusunu kendileri tespit etmek istemektedir. Bkz. Demirkol, a.g.m., s. 48, 49.

SONUÇ ve ÖNERİLER

I. Sonuçlar

Bu araştırmada, günümüzde sunulan vaazların değerlendirilmesi, vaazlarla ilgili aksaklık ve olumsuzlukların tespiti, vaizlerin sahip oldukları niteliklerin ve camilerde sunulan vaazların beklentileri karşılama bakımından ne durumda olduğu, vaaz dinleyicilerinin gözüyle ortaya konulmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede Bursa'daki cami cemaatinin demografik özellikleri, vaazlara ve vaizlere ilişkin görüş ve beklentileri, bunlarla ilgili olarak mevcut durumu ne derecede yeterli buldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, vaaz dinleyicilerinin çoğunluğu erkek ve 30-60 yaş aralığındadır. Dinleyicilerin çoğunluğu memur ve işçi gibi ücretli çalışanlar ile emekli, öğrenci ve işsizlerden oluşmakta, ekonomik anlamda kendilerini orta sınıfta görmektedirler. Deneklerin çoğu her zaman olmasa da vaazları dinlemekte, vaazların öncelikle bilgi verici olmasını beklemektedirler. Vaazlarda "Ahlâk ve amel" in konu edinilmesi öncelikle talep edilmekte, bunu "itikadî konular" ve "aktüel meselelerin İslâm'a göre yorumlanması" izlemektedir. İtikadî konuların ikinci sırada talep gördüğünü ortaya koyan bu sonuçlar, çalışmanın hipotezlerinden biri olan "Dinleyiciler vaazlarda en çok itikadî konuların işlenmesine ihtiyaç duymaktadırlar" cümlesinin kısmen doğrulandığını göstermektedir. Gelir durumu bakımından alt ve orta gelir grubundaki dinleyiciler en çok ahlak ve amel konularının işlenmesini isterken, üst gelir grubu daha çok aktüel olayların İslamî yorumunun vaaz konusu yapılmasını istemektedir. Deneklerin çoğu, seçilen vaaz konularının gerekli ve faydalı olduğunu düşünmektedir. Fakat konuların güncel meseleleri kapsamadığını düşünenler de bulunmaktadır. "Vaaz konularının güncel ihtiyaçlara hitap ettiği" önermesine deneklerin %33,7'si katılmaktadır. Bu durumda önemli bir kesimin, vaaz konularının güncel ihtiyaçlara tam olarak hitap etmediğini düşündüğü ortaya çıkmakta, çalışmanın "Aktüel olayların İslâm'a göre değerlendirilmesi, vaaz konularının güncel olay ve olgular üzerine belirlenmesi söz konusu değildir ve dinleyiciler bundan rahatsızlık duymaktadırlar" şeklindeki hipotezi doğrulanmış olmaktadır.

Üzerinde çokça tartışma yapılan merkezî sistem vaazları hakkında, deneklerin yaklaşık yarısı bu tür vaazların etkileyici olmadığını ifade ederken, diğer kısmı vaazın merkezî sistemle yapılmasının sorun teşkil etmediğini, vaazda içeriğin önemli olduğunu ifade etmektedir.

Vaizlerde görülen en önemli eksikliğe ilişkin soruya deneklerin önemli bir kısmı, dikkat çekici bir eksiklik görmediklerini belirtmişlerse de, bunların dışındakiler, görülen eksiklikleri “konuşma kabiliyeti eksikliği”, “konuyu etraflıca anlatamıyor olma”, “vaaz başlangıcını veya bitişini geciktirme” ile “söz ve davranışlar arasında tutarsızlık” olarak ifade etmektedirler. Açık uçlu sorulara verilen cevaplardan yola çıkarak, bu çalışmanın hipotezlerinden birini teşkil eden “Dinleyiciler, vaazların başlangıç ve bitiriliş zamanlarıyla ilgili problem yaşamaktadırlar” cümlesinin doğrulandığı söylenebilir.

Denekler “Cuma ve bayram vaazlarında verilen bilgileri yararlı bulup bulmama” hususunda çoğunlukla “yararlı buluyorum” deseler de %35’lik bir kesim kısmen yararlı bulunduğunu veya hiç yararlı bulmadığını ifade etmektedir. Ayrıca, katılımcıların büyük çoğunluğu (%82,3), vaizlerden cami dışında da irşad faaliyeti beklemektedirler.

Deneklerin büyük bir çoğunluğu (%79,1), vaaz dinlemenin hayatında olumlu etki yaptığını belirtmektedir ki bu, vaazların cemaat üzerindeki önemi hakkında kayda değer bir durumdur. Diğer taraftan vaaz dinleyince önceki bilgi ve alışkanlıklarıyla çatışma yaşayanların oranının %10,1; vaaz dinlemenin herhangi bir tesirini görmeyenlerin oranının da %9,3 olduğu belirtilmelidir.

Araştırma sonuçlarından bir diğeri, vaazlarda âyet ve hadislerin hem Arapça, hem Türkçe ifade edilmesi beklentisidir. Ayrıca deneklerin çoğu, vaazda anlatılan konuyla ilgili olarak verilen örneklerin hem tarihî, hem güncel olaylar üzerinden olması gerektiğini düşünmektedir.

Çalışmanın hipotezlerinden biri olan “Vaaz esnasında dinleyiciler, vaize soru sormak istemektedirler” yargısı doğrulanmıştır. Vaize soru yöneltilebilmesiyle ilgili olarak katılımcıların yarıdan fazlası “vaize soru yöneltilebilmelidir” görüşünderken, diğerleri vaazların yalnızca vaizin anlatımı yöntemiyle yapılması gerektiğini düşünmektedirler. Katılımcıların %72’lik büyük çoğunluğu da, vaaz bittikten sonra anlatılan konu hakkında vaize soru sorma ihtiyacı duyduğunu belirtmektedir. Ayrıca vaazlarda projeksiyon veya ekran kullanımı vasıtasıyla görsel destekli sunum yapılması da büyük oranda talep görmektedir (%73,3).

Katılımcıların büyük çoğunluğu vaaz konusunu dikkatlice dinleyebildiğini ifade etmektedir. Dikkatini veremeyenler ise sırasıyla, ses cihazlarının arızalı olması veya gürültülü ortamı, vaizin konuşma ve anlatım tarzını, vaaz konularının bilinen ve sık

tekrarlanan konular olmasını, vaizin anlattığı konuya hâkim olmamasını, vaazda anlamını bilmedikleri kelimelerin kullanılmasını gerekçe göstermektedirler. Bu gerekçeler, ifade edilme sıklığı bakımından sınıflandırıldığında, birinci sırada vaiz kaynaklı problemlerin, ikinci sırada da araç-gereç (ses sistemi vs.) kaynaklı teknik problemlerin, vaaza dikkat verememede etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Durumu özetlemek bakımından, deneklerden birinin, “Namazlarımı genellikle camide kılmaya çalışan biriyim; her sene aynı konular işleniyor, hattâ bazen daha önce vaaz olarak dinlediğimin âdeti aynısını dinliyormuş hissine kapılıyorum. Genellikle seçilen konuların birbirinin aynı olması ve güncel olmaması, merak ve ilgi uyanmamasına sebep oluyor” şeklindeki ifadeleri dikkat çekicidir. Bu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın hipotezlerinden bir diğeri olan “Vaazlarda benzer konuların işlenmesi dinleyicileri rahatsız etmektedir” yargısı doğrulanmış olmaktadır.

Dışa vurmasalar da katılımcıların büyük bir kısmı vaaz sonrasında genellikle olumlu bir tepkiye sahip olmaktadır. Ayrıca, “Vaizin alışlagelenin dışında bir dinî bilgi vermesi durumunda ne düşünürsünüz?” sorusuna katılımcıların %54,4’ü “verilen bilginin doğruluğunu araştırırım” demekte, %38,3’lük bir kısmı, vaizin verdiği bilginin doğru olduğunu düşünmektedir. Vaazların ümit vericilik ve/veya korkutuculuk bakımından değerlendirilmesi istendiğinde, katılımcıların yalnızca %5,7’si vaazlarda korkutucu mesajların öne çıktığını ifade etmişlerdir.

Vaizden öncelikle “yeterli dinî bilgiye sahip olmak” beklenirken, bunu “vaizin konuşmasının anlaşılır olması” takip etmektedir. Üçüncü sırada “vaizin söz ve davranışlarının uyumlu ve tutarlı olması” beklentisi gelmektedir. Vaizlerin anlaşılır bir şekilde vaaz verme konusunda yeterli görülüp görülmedikleri hususundaki soruya deneklerin %45,4’ü “kısmen yeterliler” cevabını vermişlerdir. Deneklerin %41,9’u vaizleri bu konuda yeterli görürken, %8,8’lik bir kesim yeterli görmemektedir. Bu sonuç, çalışmanın “Vaizler vaazlarını cemaatin anlayabileceği şekilde sunmaktadırlar” hipotezini doğrulamaktadır. Bununla beraber, çalışmanın hipotezlerinden biri olan “Camiye gitme sıklığı ile vaizleri yeterli bulma arasında anlamlı bir ilişki vardır” cümlesinin doğrulanamadığı belirtilmelidir. Fakat “eğitim durumu” ile “vaizleri yeterli bulma” arasında ters yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu durumda, eğitim düzeyi yükseldikçe “vaizleri yeterli bulma”nın yanı sıra “vaazdan memnuniyet” oranlarının da düştüğü görülmektedir.

Vaizin söylediklerinin net olarak anlaşılmasına ilişkin soruya deneklerin büyük kısmı (%73,8) “evet, ne söylediği anlaşılıyor” cevabını vermiştir. %20,1’lik bir kesim, vaizin söylediğinin net olarak anlaşılmadığını ifade etmektedir. Çalışmanın hipotezlerinden bir diğeri olan “Yaş ile vaizin söylediklerinin net olarak anlaşılma durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi doğrulanamamıştır. Deneklerin çoğu (%52,7), vaaz konularının etraflıca işlenip işlenmediği sorusuna “kısmen işleniyor” cevabı vermişlerdir. Vaaz konularının etraflıca işlendiği kanaatindekilerin oranı %27,7; bunun aksini düşünenlerin oranı %15’tir. Bu durumda çalışmanın hipotezlerinden bir diğeri olan “Dinleyiciler, vaizlerin vaaz konularını etraflıca işlemediklerini düşünmektedirler” cümlesi doğrulanmış olmaktadır. Deneklerin %47,8’i en son dinledikleri vaazın konusunu hatırlamamakta, %44,5’i hatırlamaktadır. Deneklerin %37,7’si, vaazda çok çeşitli konuların bir arada işlenmekte olduğu kanaatinde dir.

Denekler büyük oranda, cemaatin görüşleri de göz önünde bulundurulmak suretiyle vaaz konularının Diyanet yetkililerince belirlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Zamanlama konusunda da büyük çoğunluk (%88,3), vaazların mevcut durumdaki gibi namaz öncesinde yapılması gerektiği kanısındadır. Namazın ardından vaaz edilmesinin iyi olacağını düşünenlerin oranı yalnızca %4’te kalmıştır. Bu durum da çalışmanın hipotezlerinden “Cuma vaazlarının, namaz-sonrası sunulacak şekilde zamanlanması/planlanması, dinleyici sayısına olumlu tesir edecektir” cümlesinin doğrulanamadığını göstermektedir.

Vaaz süresinin mevcut hâliyle kalması gerektiği kanaatinde olanların oranı %75,1’dir. Bunların dışındakilerin %47,4’ü sürenin daha azaltılması gerektiğini, %38,9’u sürenin artırılması gerektiğini, %13,7’si ise anlatılan konuya göre sürenin değişkenlik arz edebilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Deneklerin büyük çoğunluğu vaazlardan genel olarak memnun olduğunu bildirirken, önemli bir kısım da (%37,9) vaazlardan biraz memnun olduğunu ifade etmektedir. Biraz memnun olan ve memnun olmayanların oranı %45,6’yı bulmaktadır. Vaazlardan memnun olanların çoğu (%53,2) 30-60 yaş aralığındadır, %27,2’si ise 60 yaş üzeridir. Bu da orta ve ileri yaştaki insanların vaazlardan memnuniyetinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Eğitim durumu bakımından ise; vaazlardan en yüksek memnuniyet ortaokul-lise mezunları arasındadır. Bunu ilkokul mezunları takip etmektedir.

En düşük memnuniyet oranı ise yüksekokul-fakülte mezunları arasındadır. Böylelikle çalışmanın hipotezlerinden bir diğeri olan “Eğitim düzeyi, vaazlardan memnuniyete tesirlidir” yargısı doğrulanmıştır.

II. Öneriler

Camiler bütün insanlara açık mekânlar olsa da kadın cemaat camilerde yer bulamamakta veya camiye gitme ihtiyacı duymayabilmektedir. Kendilerine ulaşmanın güçlüğü sebebiyle araştırmamızda vaaz dinleyen kadın cemaat, %9,3 oranında temsil edilebilmiştir. Kadınların genel olarak cami hizmetlerinden yaygın şekilde istifade edemediği, kolaylıkla gözlemlenebilen bir husustur. Oysa cuma, bayram, kandil vb. vesilelerle yapılan vaazlardan kadınların da istifade etmesi, Bursa örneği düşünüldüğünde toplumun yarısından fazlasını oluşturan kadın nüfusun da vaazlarda verilecek mesajlardan yararlanma imkânı bulabilmesi önemlidir. Bunun için tedbirler alınmalı, kadınların camilerden istifadesi teşvik edilmeli ve onlara imkânlar sağlanmalıdır.

Cami cemaatinin ağırlıklı olarak orta ve ileri yaştaki bireylerden oluştuğu araştırmamızla ortaya çıkan bir sonuç olduğu kadar, diğer araştırma sonuçlarının da doğruladığı, kişisel gözlemlerle de kolaylıkla tespit edilebilir bir olgudur. Genellikle gençler camilerde nadiren bulunabilen cemaat kesimidir. Bu tablo özellikle Cuma ve bayram namazlarında değişse de, beş vakit namazın camide eda edilmesi esnasında cemaat arasında gençler ya çok az sayıda olmakta veya hiç bulunamamaktadır. İslâm, bir hayat dini olarak, yaşamın her anına hitap eden mesajlar barındırmaktadır. Bu anlamda İslâm’ın ancak hayatın tam ortasında yaşanmak suretiyle insanlığa faydalı olabileceği, onun rahmetinden istifade edilebileceği, sıkça vurgulanmalıdır. Vaazların genç nüfusa hitap edebilmesine yönelik yeni çalışmalar yapılmalı, gençlere özel bir dille vaaz sunulmalı, camiler ve diğer irşad mekânları onlar için de cazip hâle getirilmelidir.

Bir katılımcının cümleleriyle belirtecek olursak; vaizler, cemaatin çoğunluğunun dinini kulaktan dolma bilgi ile yaşamaya çalıştığını unutmamalıdır. Vaazın verimliliği için, vaizliğin aslında bir memuriyet değil, peygamberlik kurumunun zamanımızdaki bir şubesi olarak idrak edilmesi çok önemlidir. Vaiz, dünyanın olumsuz gidişatı için, müslümanlar ve onların çocukları için endişe duyan, ıstırap çeken kimse olmalıdır. Bu, daha iyi vaaz için proje üretmeye de vesile olacaktır. Vaiz; cemaat arasında gençleri görünce sevinen, göremediye üzülen, içindeki duyguları ifadelerine yansıyan, yapıcı, sevecen, kendisine

danışılma arzusu uyandıran, evlerde anlattıklarından bahsedilen, topluma yön veren, davranış ve sözleriyle peygamberi hatırlatan kimse olmalıdır. Yine o; vefatı cemaat için bir kayıp olan, varlığı ve yokluğu müslümanlar açısından ciddi bir fark oluşturan kimse olmalıdır. Bu, vaazların verimliliğine önemli katkılar sağlayabilecek bir temel anlayıştır.

Araştırma sonuçlarından cemaatin çoğunluğunun, ekonomik anlamda orta-sınıfta yer almakta olduğu, belirli bir düzeyde maddî imkâna sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, her vaaz sonrası yardım duyurusu yapılıyor olması, cemaat arasında sıkça dillendirilen ve şikâyet konusu haline gelen bir husustur. Deneklerden birinin “Vaazlarda her cuma zekât, namaz, oruç konularından bahsediliyor ve sonra da para toplanıyor” şeklindeki tespiti bu anlamda dikkat çekicidir. Daha ileri bir örnek olarak, cami cemaati arasında, sık sık yardım toplanmasını eleştirirken “Parayla mı namaz kılacağız?” diye soran kimselerin bulunduğu dahi belirtilmektedir. Konuyla ilgili olarak, infakın İslâm’daki yeri, pek çok âyette doğrudan iman ile irtibatlandırılmış bir eylem olduğu anlatılmalı; yardım etmenin “başka insanlar ayıplamasın, ben de vermiş olayım” düşüncesiyle yapılacak bir iş olmadığı, esaslı bir ibadet olduğu vurgulanmalıdır. Bu açıklamaların yapıldığı vaazlardan sonra yardım talebinde bulunulmamasına özellikle dikkat edilmelidir. Ayrıca çok zorda kalınmadıkça cami çıkışlarında yardım toplanmamalı, bağış ve infakta bulunmak isteyenlerin başvurabileceği adres, yöntem ve imkânlar ilân edilmelidir. Her şeye rağmen yardım toplanması gerektiğinde bu husustaki duyuru görevi vaize verilmemeli, toplama kutuları üzerine yazılar asılarak yardım konusunun belirtilmesi yöntemi tercih edilmelidir. Bu, vaazın yardım toplama amaçlı olarak yapıldığı intibandan kurtulmaya da vesile olacaktır.

Katılımcılar ağırlıklı olarak vaazların bilgi verici bir içerikte olması gerektiğini dillendirmektedir (%69,6). Bilgi verme esnasında heyecanlandırıcı ve hislendirici anlatımların da ihmal edilmemesinin verimliliğe olumlu tesir edeceği düşünülmektedir. Katılımcılar en fazla “ahlâk ve amel”in vaaz konusu yapılması gerektiği kanaatinde dirler. Bu da, vaazlardan beklentinin sadece ibadetlerden bahsedilmesi değil, güncel hayattaki problemlere değinilmesi, kördüğüm olmuş sosyal meselelerle ilgili olarak İslâm’ın çözümünün anlatılması olduğunu göstermektedir. Nitekim katılımcıların %64,4’ü vaaz konularının güncel ihtiyaçlara tam olarak hitap etmediği kanaatinde dir.

Vaazlarda projeksiyon veya ekran kullanımı vasıtasıyla görsel destekli sunum yapılması hakkında denekler %73,3 oranında “bu durum vaazların daha verimli, anlaşılır olmasına hizmet eder” demektedirler. Ayrıca bu çalışmada, katılımcıların vaazlara dikkat verememe gerekçelerinin ilk üçü; ses cihazlarının arızalı olması veya gürültülü ortam (%20,9), vaizin konuşma ve anlatım tarzı (%20,5), vaaz konularının bilinen ve sık tekrarlanan konular olmasıdır (%14,1). Dinleyicilerin yaklaşık yarısı, merkezî sistem vaazlarının etkileyici olmadığı kanaatindedir. Diğer yarısı ise “önemli olan vaazın içeriğidir, merkezî sistemle olup olmaması değil” demektedir. DİB’nin merkezî sistem vaazlarını bir an evvel kaldırmak, en azından azaltmak istediği, çeşitli vesilelerle ifade edilen ve medyaya da yansıyan bir husustur. Ancak yeterince yetişmiş vaiz yoksa ve bu durumda merkezî sistemin kaldırılması söz konusu olacaksa, vaazların daha da kalitesiz hâle gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu sebeple yeterli vaiz sayısına ulaşıncaya dek merkezî sistem yayınından istifade edilmeli, fakat bu sistemin teknik olarak daha kaliteli yayın iletmesi sağlanmalıdır. Örneğin artık görüntülü yayınlarda High Definition (HD) denen yüksek kalitede görüntüyü ve çok kanallı ses yayınına mümkün kılan teknolojiler kullanılmaktadır. Pek çok radyo istasyonunun yayını dahi camilerdeki merkezî sistem yayınlarından daha kaliteli bir şekilde dinleyiciye ulaşmaktadır. Camilerdeki merkezî sistem yayınları ise genellikle cızırtılı, kısık veya boğuk sesli olmakta, bazı hava koşullarında kesintili bir şekilde dinleyiciyle buluşmaktadır. Buna camilerdeki ses sistemlerinin ayarsız, yetersiz ve kalitesizliği de ilave olduğunda, dinleyici için merkezî sistem vaazının verimliliği iyice düşmektedir. Bu gibi konularla ilgili olarak DİB’nin profesyonel çözümler geliştirmesi gerektiği değerlendirilmektedir. Merkezî sistemin, vaazları daha geniş kitlelere yayacak şekilde (örneğin FM radyo bandından belirli frekansta dinlenilebilecek şekilde) geliştirilmesi düşünülebilir. Camiye gitmeyen veya gidemeyen insanlara da ulaşacak şekilde (tv, radyo, gazete, dergi vb. yayın organları aracılığıyla) vaaz konuları 5-10 dakikalık süreler halinde ve/veya kısa yazılar şeklinde yayınlanabilir. Teknolojiden faydalanılarak İslâm dininin daha etkin biçimde halka aktarılmasının yolları araştırılmalıdır. Vaazların projeksiyon gibi sistemlerle görsel olarak da desteklenmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır.

Dinleyici görüşlerine göre vaizlerde görülen en önemli sorunlar, konuşma kabiliyeti eksikliği ve konuyu etraflıca anlatamamadır. Vaaz etmenin ve konuşmanın kabiliyete ilişkin bir yönü bulunmakla birlikte; ilerleme sağlanabilecek, geliştirilebilecek yönlerinin

bulunduğu da teslim edilmelidir. Buna yönelik olarak; vaizlerin birbiriyle iletişimini ve etkileşimini kolaylaştırıcı, gelişen yeni şartlara göre vaizlik müessesesini daha etkin kılıcı seminerler ve meslek toplantılar tertiplenebilir. Bu toplantılarda, icra edilmiş vaazlar dinlenilerek, vaizlerin gösterdikleri performans ve düştükleri hatalar birlikte değerlendirilip, tartişılabilir.

Bu çalışmada, cemaatin vaizlere dinî konularda güven duyduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 27). Diğer taraftan vaazlarla ilgili pek çok aksaklığın olduğu da bir gerçektir. Bu çalışmaya göre dinleyicilerin %35'i cuma ve bayram vaazlarında verilen bilgileri kısmen yararlı bulmakta veya hiç yararlı bulmamaktadır. Vaazlardan genel olarak memnuniyet durumuna bakıldığında ise; memnun olmayan ve biraz memnun olanların oranı %45,6'yı bulmaktadır (bkz. Tablo 37). İyi bir vaaz, dinleyicilerin neyi bilmek istediğini tahmin etmekle ve yöresel özellikleri/olayları göz önünde bulundurmakla mümkün olabilir. Vaazlar bölgeye has olmalıdır: Tccara dürüst ticareti, üreticiye aldatmanın ve kul hakkının manasını, zengine zekât ve sadakayı, fakire daha çok çalışmak ve dilenmemeyi hatırlatmak gibi, muhataba özgü meselelere vaazlarda yer verilmeli, vaaz konuları esnek olarak belirlenebilmelidir. Yasalar yasaklamasa da, dinimizin caiz görmediği bir takım uygunsuz işlere vaazlarda daha çok değinilmelidir (faiz, şans oyunları, alkollü içecekler vb.). Vaazlardaki aksaklıkların vaizlerle ilgili yönlerini azaltabilmek için ilave tedbirler olarak vaizlerin maddî ve özlük durumlarının iyileştirilmesi, kaynak kitap ve doküman sağlama gibi hususların değerlendirilmesi gereklidir. Her vaize araç tahsisi imkân dâhilinde olmasa da, bazı devlet memurlarına toplu taşıma araçlarında sağlanan imkânlar vaizlere de sağlanabilir. Vaizler, cemaatin sorunları hakkında önceden bilgi sahibi kılınmalıdır. DB, aylık derginin yanında vaizin güncel meseleler hakkında bilgi edinmesine katkı sağlayacak özel bir kültür-haber dergisi yayımlayabilir. Vaizlerin adreslerine her ay düzenli olarak kitap, makale gibi materyaller gönderilebilir ve bu gönderilenlerin okunması sağlanabilir. Ayrıca vaazlarla ilgili dinleyici tepkilerinin hangi hususlarda olduğunu ayrıntılı olarak tespit için camilere “vaaz hakkında görüş ve öneri kutusu” konulabilir, e-posta adresi duyurulabilir ve müftülükler bünyesinde bu hususu takip eden birimler ihdas edilebilir. Buralara görüşlerin ulaştırılması teşvik edilebilir ve daha sonraki vaazları için vaizler bu görüşleri değerlendirebilir. Bütün bunların yanı sıra, vaizler cemaatin bilgi ve kültür seviyesinin mümkün merteye üstüne çıkarılmalı, cemaate daha esaslı vaazlar sunabilmeleri için her türlü imkân seferber edilmelidir.

Katılımcıların %80'i vaazlarda hem müjde hem de uyarının birlikte yer alması gerektiğini, bunun vaazların etkinliğini artıracaklarını düşünmektedir. Vaazlarda korkutma ve müjdeleme, şartlara, konulara ve mekânlara göre yoğunluğu değişebilir tarzda düşünülmelidir. Fakat bir vaazda sadece uyarıcı/korkutucu veya sadece müjdeleyici mesaj vermek yerine müjde ağırlıklı veya uyarı/korkutma ağırlıklı vaaz sunmak, az da olsa zıt yöntemden de istifade etmek daha etkili olabilecektir. Vaazda müjde ve uyarının birlikte yer alması, Kur'ân-ı Kerîm'in metoduyla da örtüşen bir durumdur. İnsanı yaratan ve onu en iyi bilen Yaraticı'nın doğru yolu göstermede kullandığı yöntemlerden biri olan korkutmanın irşadda ihmal edilmemesi fakat bu konuda aşırıya da kaçılmaması gerektiği değerlendirilmektedir. Ayrıca korkutucu sonuçların tesadüfen değil, insanın bilerek ve isteyerek gittiği İslâm'a aykırı yönler ve yollar sebebiyle kazanılacağı anlatılmalıdır. Korkutucu sonuçların hikmetinin sıkça ifade edilmesi, hem gerçeği anlatmak, hem de korkutucu mesajlar verildiğiyle ilgili eleştiri ve suçlamaların önüne geçmek bakımından faydalı olacaktır.

Vaizler, irşad ve tebliğ faaliyetlerini ağırlıklı olarak "vaaz yöntemi" ile sürdürmektedir. Oysa bu çalışmada dinleyicilerin %82,3'ünün vaizlerin cami dışında da halkı irşad etmesini beklediği tespit edilmiştir. Vaizlerin cami-dışı etkinliklerde irşad faaliyeti yapabilmesinin bir takım zorlukları da beraberinde getireceği açıktır. Bununla ilgili olarak yukarıda belirtilen hedef-kazanımların, vaizlerin kendilerine güvenlerinin artmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca kurumsal olarak vaizlerin dikkatleri cami-dışı irşad hizmetlerine de çekilmeli ve onlara destek sağlanmalıdır.

Vaaz verme konusunda, başta İlâhiyat Fakültelerinde görev yapanlar olmak üzere öğretim üyelerinden daha fazla istifade edilmelidir. Özellikle eğitim seviyesi yüksek cemaatin yoğun olduğu camilerde, seçkin vaizlerin görev yapmaları sağlanmalı, ulaşım kolaylığı sağlama, ücret ödeme gibi çeşitli teşvik/ödüllendirme yöntemleri ile bu vaizler taltif edilmelidir. Bilhassa üniversite camilerinde bu hususa özel önem gösterilmeli, akademik camiada vaaz yetkinliği bulunan kimselerin vaazlarından istifade edilmesinin yolları araştırılmalıdır.

Bu çalışmada denekler, vaaz konularının belirlenmesinin Diyanet yetkililerince yapılması gerektiğini %58,4 oranında savunmaktadırlar. "Konular belirlenirken cemaatin görüşlerinin alınması gerektiği" hususu da %36,6 oranında kabul görmektedir. Güncel

ihtiyaçlara hitap etmek için il ve ilçe müftüleri, mülki amir, Millî Eğitim ve Belediye temsilcilerinden oluşan bir komisyon tarafından vaaz konuları belirlenebilir. Ayrıca, muhatap kitlenin/vaaz dinleyicilerinin, taleplerini bu komisyona iletebilecekleri sistemler geliştirilebilir. Konuların belirlenmesinde Fetva Hattı'na gelen soruların da göz önünde bulundurulmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Vaazda söylemler yumuşak olmalı, âyet ve hadislerle desteklenmelidir. Yukarıda da belirtildiği gibi vaiz, anlatımda hem ümit verici olmalı, hem de günahları konusunda dinleyicileri üzüntüye sevk etmekten kaçınmamalıdır. Kıssalar günümüze göre uyarlanarak/üretilecek, halkın anlayabileceği şekilde güncel örneklerle desteklenmelidir. Vaazlar samimi, içten, insanların ihtiyaçlarını hesaba katarak, dinin hayat ile bağlantısı vurgulanarak yapılmalıdır. Hakkıyla yaşanmayan, anlatılsa bile etkili olamayacaktır. Vaaz esnasında cemaatin ilgisi canlı tutulmalı, konular cemaatin dikkatini çekecek şekilde anlatılmalı, gerektiğinde esprilerle süslenmelidir. Yapılan vaazın özeti veya vaazdan anahtar cümleleri içeren küçük kâğıtlar, vaazın yapıldığı vaktin namaz-sonrasında, çıkışta cemaate dağıtılabilir. Vaazın önemli başlıkları vaazın sonunda kısa ve net bir şekilde tekrarlanmalıdır.

Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan biri de, vaaz esnasında vaize soru sormayla ilgili olarak katılımcıların yarısından fazlasının olumlu görüş belirttiğidir. Vaize soru yöneltilebilmesiyle alakalı soruya katılımcıların %53,1'i "soru yöneltilebilmelidir" görüşünderken, %72'si vaaz bittikten sonra soru sorma ihtiyacı duyduğunu ifade etmektedir. Vaazın yapısal özelliklerini bozmayacak bir tarz geliştirilerek dinleyicilere bu imkân sağlanabilir. Örneğin not kâğıtlarına yazılan soruların vaize ulaştırılması, elektronik aygıtlar vasıtasıyla soruların vaizin ulaşabileceği bir merkezde toplanması teknik olarak mümkün gözükmektedir. Ayrıca vaaz sonrasında vaiz, bir süre daha camide beklemek suretiyle kendisine yöneltilecek soruları cevaplayabilir. Esasen 05.03.2013 tarihli Camilerin Açık Tutulması Genelgesi'nde, "cami veya müştemilatında cami görevlileri odası oluşturulacak, müftülükçe hazırlanacak program çerçevesinde, görevlilerin namaz vakitleri dışında din hizmeti ve isteyenlere yaygın din eğitimi sunmak üzere hazır bulunmaları sağlanacaktır" şeklinde bir madde vardır. Bunun uygulanabilmesi halinde cemaatle din görevlilerinin buluşması, soruların cevaplanması daha da kolaylaşacaktır.

Sadece cuma ve bayram vaazlarıyla yetinilmemeli, cami görevlileri sair günlerin belirli vakitlerinde (örneğin yatsı namazından sonra) 20-25 dakika sohbet etmelidir. Bu sohbetlerde soru-cevap ortamları sağlanabilir, bazı temel konu ve terimler açıklanabilir. Ayrıca cami görevlilerinin zaman zaman da olsa kendi cemaatine vaaz etmeleri, cemaatin eksiklerini ve ihtiyaçlarını en iyi oradaki görevlilerin bilmesi yönüyle de isabetli olacaktır.

Vaaz konuları bir hafta önceden yazılı olarak ilan edilmeli, dinleyicilerin ilgili vaazda hangi sorulara cevap bulabileceği belirtilmeli, vaaza yönelik ilgi uyandırmaya çalışılmalıdır. İlan konusunda yerel yayın organlarının imkânları da değerlendirilebilir. Ayrıca, bir organizasyon çerçevesinde gerekli camilerde, ülkemizi ziyaret eden yabancılara cami ziyaretleri esnasında kendi dillerinde, 15-20 dakikayı aşmayacak şekilde İslâm'ın insana ve dünyaya bakışı konusunda bilgi/vaaz verilebilir.

Son olarak, toplumun sürekli değişen ilgi alanları karşısında, donuk ve verimsiz vaaz ortamlarından kurtulmak ve beklentileri karşılayabilmek adına, vaazların verimliliğini değerlendiren araştırmalar en azından altı ayda bir yapılmalıdır. Bunların sonuçlarının esaslı bir şekilde analiziyle vaizlerin hizmet alanlarını canlı tutması mümkün kılınmalı ve verimliliğin artmasına yardımcı olunmalıdır. Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'in belirttiği gibi; İslâm'ın her zaman ve zeminde herkesi kuşatan ve herkese çok yönlü ilham veren çağrısını ulaştırmak için anlaşılabilir güncel bir dille tebliğ ve irşad faaliyetlerine ağırlık verilmelidir.

KAYNAKLAR

- ABDÜLBAKİ Muhammed Fuad, **el-Mu‘cemu’l-Müfehres**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.
- ALTINTAŞ Samet, “Cevaplanmadık Soru Kalmasın”, **Zaman Gazetesi**, 12 Nisan 2013, http://www.zaman.com.tr/cuma_cevaplanmadik-soru-kalmasin_2076790.html (24.07.2013)
- ALTUNIŞIK Remzi, Recai Coşkun, Serkan Bayraktaroğlu, Engin Yıldırım, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, 10. b., Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2010.
- Ana Britannica, “Vaaz”, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1990, C. XXI.
- ARNOLD T. W., **İntişâr-ı İslâm Tarihi**, Çev. Hasan Gündüzler, 2. b., Akçağ Yay., Ankara, 1982.
- ARPACI Mücahit, “Diyanet İşleri Başkanlığı Vaaz Hizmetleri”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008.
- AŞIKOĞLU N. Yaşar, “Vaizlerde Aranacak Temel Yeterlilikler Üzerine”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 8:2, 2004.
- ATEŞ Abdurrahman, “Vaaz ve Hutbelerde Kur'an'a Yeterince Yer Verilmemesi ve Ayetlerin Uygun Bağlamda Kullanıl(a)maması Problemi”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. II, Ankara, 2008.
- AVCI Kadriye, “Vaizelerin Cemaat, Vaaz Materyali, Kişisel Donanım ve Kadın Sorunları Açısından Karşılaştıkları Problemler”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. II, Ankara, 2008.
- AYDIN Mehmet, “Günümüzde İrşad Hizmetinde Görülen Bazı Yanlışlıklar”, **I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, 1-5 Kasım 1993**, I-II, C. I, DİB Yay., Ankara, 1995.
- AYVERDİ İlhan, **Kubbealtı Lügati**, I-III, C. III, İstanbul, 2005.
- BALTAŞ Zuhale-Acar, **Bedenin Dili**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.
- BAKKAL Ali, “Vaaz Tekniği”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008.

- BAŞ Türker, **Anket**, Seçkin Yay., Ankara, 2010.
- BAYRAKTAR M. Faruk, **Türkiye’de Vaizlik – Tarihçesi ve Problemleri**, 2.b., İFAV Yay., İstanbul, 2009.
- CEBECİ Suat, **Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri**, 3. b., Alfa Yay., İstanbul, 2010.
- _____, “Bir Din Eğitimi Yaklaşımı Olarak Dinî Danışma ve Rehberlik”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, C. VIII, No. 19, İstanbul, 2010.
- _____, “Din Öğretimi Yöntemleri”, EBSAD Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Derneği, http://www.ebsad.org/img/20140407__6321527362.pdf (09.07.2014)
- _____, “Yetişkinlerin Din Eğitimi”, Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Derneği,
http://www.ebsad.org/FileUpload/ds11546/File/yetiskinlerin_din_egitimi___prof._dr._suat_cebeci.pdf (10.03.2014)
- _____, **Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi**, Akçağ Yay., Ankara, 2005.
- _____, **Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim**, İz Yay., İstanbul, 2003.
- CİRİT Hasan, “Vaaz”, **DİA**, I-XXXXIV, C. XXXXII, İstanbul, 2012.
- CROMARTIE Michael – Joseph LOCONTE, “Modern Kamusal Alanda Din ve Dinî Kurumlar”, **Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi**, çev. Ali Ayten, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- ÇAĞRICI Mustafa, “Davet”, **DİA**, I-XXXXIV, C. IX, İstanbul, 1994.
- _____, “Nasihat”, **DİA**, I-XXXXIV, C. XXXII, İstanbul, 2006.
- ÇAKAN İ. Lütfi, “İrşat Hizmeti Açısından Vaizlik Üzerine Bazı Düşünceler”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. I, Ankara, 2013.
- _____, **Dinî Hitabet Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri**, İFAV Yay., İstanbul, 1998.
- ÇEKİN Ahmet, “Diyanet İşleri Başkanlığı Döneminde Vaizlik”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. II, DİB Yay., Ankara, 2013, ss. 186-211.
- ÇETİN Abdurrahman, **Hitabet ve İrşad**, 2. b., Emin Yay., Bursa, 2008.
- ÇINAR Mahmut, “İrşad Dilinde Şeklî ve Derunî Boyutlar”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. I, DİB Yay., Ankara, 2013.

DEMİRBAŞ Mustafa, “Vaaz ve İrşadda Verimli ve Etkili Olmanın Unsurları” **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. II, Ankara, 2008.

DEMİRCİ Kürşat, “Vaaz-Diğer Dinlerde”, **DİA**, I-XXXXIV, C. XXXXII, İstanbul, 2012.

DEMİRKOL Bekir, “Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Araştırma”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXI, S. 1, Ankara, 1990, s. 10.

DİB Din Hizmetleri Raporu-2012, Ankara, 2013.

<http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/YaziliRaporlar/2012%20Din%20Hizmetleri%20Raporu.pdf> (09.03.2014)

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, s. 12

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.633&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0> (18.07.2014)

DOĞAN D. Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, 2. b., Birlik Yay., Ankara, 1982.

DOĞAN Recai, “Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik”, **Diyanet İlmi Dergi**, Ankara, 1999, C. XXXV, S. 1, Özel Sayı.

_____, “Yaygın Din Eğitimi Açısından II. Meşrutiyet Dönemine Kadar Vaaz ve Vaizliğin Gelişimine Tarihi Bir Bakış”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, 1:3, 1999.

DOĞRU Ahmet, **Din Görevlilerinin Hizmet Alanları ve Problemleri-Kayseri İlinde Görev Yapan Vaizler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme**, Cumhuriyet Üniversitesi SBE., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008.

EBÛ GUDDE Abdulfettah, **Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları**, Çev. Enbiya Yıldırım, Umran Yay., İstanbul, 1998.

ECE Halis, “Dinî İletişim Nedir, Nasıl Olmalıdır?”

<http://www.mollacami.com/konu/dini-ileti-im-nedir-nasil-olmali-11129.html>
(01.05.2011)

ELLİS Nancy H., Regis R. BERNHARDT, “Andragojik Denetim: Yetişkin Eğitimcileri İçin Bir Denetim Şekli”, çev. Ahmet Duman, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. XXIV, S. 1, Ankara, 1991.

EMRE Akif, “Sosyolojik mi, dini dil mi?”, **Yeni Şafak**, 10.07.2014.

ERGİN Akif, **Öğretim Teknolojisi, İletişim**, Pegem Yay., Ankara, 1995.

ERGİN Osman, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

GÖRMEZ Mehmet, “Din hizmeti kavramını çok daha geniş bir şekilde düşünmemiz gerekiyor...” <http://www.diyamet.gov.tr/tr/icerik/“din-hizmeti-kavramini-cok-daha-genis-bir-sekilde-dusunmemiz-gerekior.../22330> (25.11.2014)

GÜNDÜZ Turgay, **Kur’an’da Korku Motifi – İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım**, Düşünce Kitabevi, Bursa, 2004.

HACİMÜFTÜOĞLU Esra, **Kur’ân-ı Kerîm’in İrşad Üslubu**, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2010.

HÖKELEKLİ Hayati v.dğr., **Din Psikolojisi**, ed., Hayati Hökelekli, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2010.

İBN MANZÛR, Ebu’l-Fazl Camâlüddin b. Mukerrem, **Lisânu’l-Arab**, I-XV, Beyrut, 1968.

KARAMAN Hayrettin – Mustafa ÇAĞRICI – İ. Kâfi DÖNMEZ – Sadrettin GÜMÜŞ, **Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, I-V, Ankara, 2007.

_____, “müslüman, Siyaset ve Parti”, **Yeni Şafak**, 27.11.2014.

KAYA Mevlüt, **Din Eğitiminde İletişim ve Dinî Tutum**, Etüt Yay., Samsun, 1998.

KAYADİBİ Fahri, “Cumhuriyet Dönemi İmam-Hatiplik ve Vaizlik”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1999.

KAZANCI Ahmet Lütfi, **Peygamber Efendimizin Hitabeti**, Marifet Yay., İstanbul, 1980.

KAZICI Ziya, Halis Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, **DİA**, I-XXXXIV, C. XXXIX, İstanbul, 2010.

KILAVUZ M. Akif, **Kuşaklararası Din Eğitimi**, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2011.

_____, **Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi**, Arasta Yay., Bursa, 2003.

KOÇ Ahmet “Etkili İletişim ve Öğretim Teknikleri Açısından Vaaz”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008.

KORKMAZ Mehmet, “Vaizlerin Eğitim ve Yetiştirme Süreçleri” **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. II, DİB Yay., Ankara, 2013.

- KÖYLÜ Mustafa, **Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006.
- MACİT Yusuf, “Beden Dili: Hz. Peygamber Örneği”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, Iğdır, 2012.
- ODABAŞ Paşa, **Kur’an’daki Azap Ayetlerinin Vaaz ve İrşatta Kullanılmasının Din Eğitimi Açısından Tahlili**, Selçuk Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.
- OKUMUŞ Ejder, “Türkiye Dindarlığında Vaaz ve Vaizlerin Rolü”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. II, DİB Yay., Ankara, 2013, s. 223.
- ONAY Ahmet, “İlahiyat Fakültesi Mezunlarının Cami Eksenli Din Hizmetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Alandaki Formasyon İhtiyaçları” **Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu**, Isparta, 2003.
- ÖCAL Mustafa, “Dünden Bugüne Din Görevlileri ve Meslekî Yeterlilikleri”, **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu**, İBAV Yayınları, Kayseri, 2003.
- ÖZBEK Abdullah, “Vaazların Fonksiyonelliği”, **Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu**, İBAV Yay., Kayseri, 2003.
- ÖZDEMİR Saadettin, “İstihdam Alanlarına Göre İlahiyat Fakültelerinin Yeniden Yapılandırılması: Din Hizmetleri Bölümü Önerisi” **Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Sorunları, Yeniden Yapılanması ve Geleceği Sempozyumu**, Isparta, 2003.
- ÖZKALP Enver, **Davranış Bilimlerine Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2005.
- ÖZLER İbrahim, **Camilerin Zihniyet Değişimindeki Rolü (Erzurum Örneği)**, Atatürk Üniversitesi SBE., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007, s. 70.
- PAÇACI İbrahim, Harun Özdemirci, Ekrem Keleş, M. Nihat Hatipoğlu, Vahdi Boydaş, Yaşar Çolak, Mustafa Baş, **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 20. b., Ankara, 2010.
- PARLADIR Selahaddin, “Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayış ve İşleyişi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. I, İzmir, 1983.
- Resmi Gazete**, 07 Haziran 2006, S. 26191.

Resmi Gazete, 13 Temmuz 2010, S. 27640.

Resmi Gazete, 17 Haziran 2014, S. 29033.

Resmi Gazete, 17 Haziran 2014, S. 29033.

Resmi Gazete, 23 Kasım 1999, S. 23885.

SAĞLAM İsmail, “İletişim ve Sosyal Etkinin Dinî Davranış Oluşumundaki Rollerini”,
Değerler Eğitimi Dergisi, C. VII, No: 18, İstanbul, 2009.

_____, **Din Görevlileri ve Cami Etkinlikleri Yeterliği (Fransa Örneği)**, 2.b.,
Emin Yay., Bursa, 2011.

SAMİ Şemseddin, **Kamûs-ı Türkî**, 2. b., İdeal Kültür Yay., İstanbul, 2012.

SARUHAN Emeti, “Ulema-i İslâm da Dünyevîleşti – Prof.Dr. Ali Bardakoğlu ile röportaj”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 20 Mayıs 2012.

SÖNMEZİŞİK Büşra, “Ailelerimizde Devlet Okulu Dinsiz Yapar Korkusu Vardı – Prof.Dr. Emin Işık’la Röportaj”, **Yeni Şafak Gazetesi**, 30 Kasım 2013.

ŞANVER Mehmet, **Kur’an’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, Pınar Yay., İstanbul, 2001.

ŞEKER Mehmet, “İmam Tebessüm Ederse Cemaat Kahkaha Atar”, **Yeni Şafak Gazetesi**,
10.12.2012.

TOPALOĞLU Bekir, “İrşad”, **DİA**, I-XXXXIV, C. XXII, İstanbul, 2010.

TOSUN Cemal, “İlahiyat Fakültelerinde Vaizlik Eğitimi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXXVI, ss. 179-221, Ankara, 1997.

_____, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, 4. b., Pegem Akademi Yay., Ankara, 2010.

TUTAR Hasan, Kemal Yılmaz, Genel İletişim, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2010.

TÜMER Günay, “Vaazda Takip edilecek Metod”, **Diyanet İlmî Dergi**, C. XVII, S. 1,
Ocak-Şubat Mart 1978.

ULUDAĞ Süleyman, **İslâm’da İrşad**, Marifet Yay., 7. b., İstanbul, 1998.

USTA Niyazi, “Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü -Hutbe ve Vaazların Zihniyet Değişimine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme-”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008.

_____, “Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü -Hutbe ve Vaazların Zihniyet Değişimine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme-”, **I. Din Hizmetleri Sempozyumu, 3-4 Kasım 2007**, I-II, C. I, Ankara, 2008, s. 472.

YAVUZ Kerim, “Yeni Bir Yaklaşımla Vaaz Eğitimi”, **II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri, 23-27 Kasım 1998**, I-II, C. II, Ankara, 2003.

YAVUZ Y. Şevki, “Hidâyet”, **DİA**, I-XXXXIV, C. XVII, İstanbul, 1998.

YAZICI Nesimi, “Tanzimat Dönemi Ramazanlarında Vaaz ve İrşad Hizmetleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Diyanet İlmî Dergi**, 2005, C. XXXXI, sayı 3.

YILMAZ Hüseyin, “Vaazın Etkinliğinde Dil ve Üslubun Önemi”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. I, Ankara, 2013.

YİĞİT Yaşar v.dğr., **Vaaz Kılavuzu**, DİB Yayınları, Ankara, 2012.

_____, “Açılış Konuşması”, **Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu**, I-II, C. I, DİB Yayınları, Ankara, 2013.

“Camilerin Açık Tutulması Genelgesi”

<http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Documents/Camilerin%200A%C3%A7%20Tutulmas%C4%B1%20Genelgesi.pdf> (25.11.2014)

“Diyanet İşleri Başkanı Görmez, basın mensuplarıyla iftar sofrasında buluştu...”,

<http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/diyaret-isleri-baskani-gorme-basin-mensuplariyla-iftar-sofrasinda-bulustu%E2%80%A6/8213?getEnglish=> (28.09.2013)

“Diyanet’ten Eğitim Seferberliği”,

<http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/diyaret%E2%80%99ten-egitim-seferberligi/7993> (25.06.2014)

“İrşat Hizmetlerinde Uyulacak Genel İlkeler”, **DİB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü**,

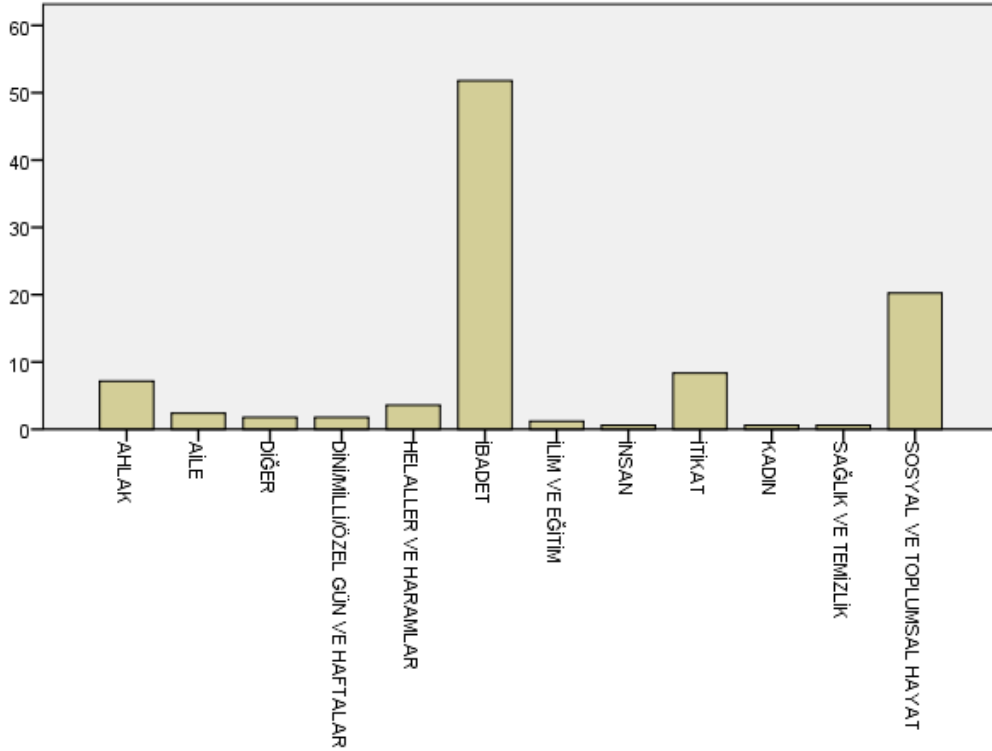
<http://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/Gorevler%C4%B1.aspx> (25.11.2014)

EKLER

EK-1: 2013 YILI İLK ÜÇ AY İÇİN VAAZ PLANLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI 2013 YILI İLK ÜÇ AY İÇİN VAAZ PLANI²⁰⁶

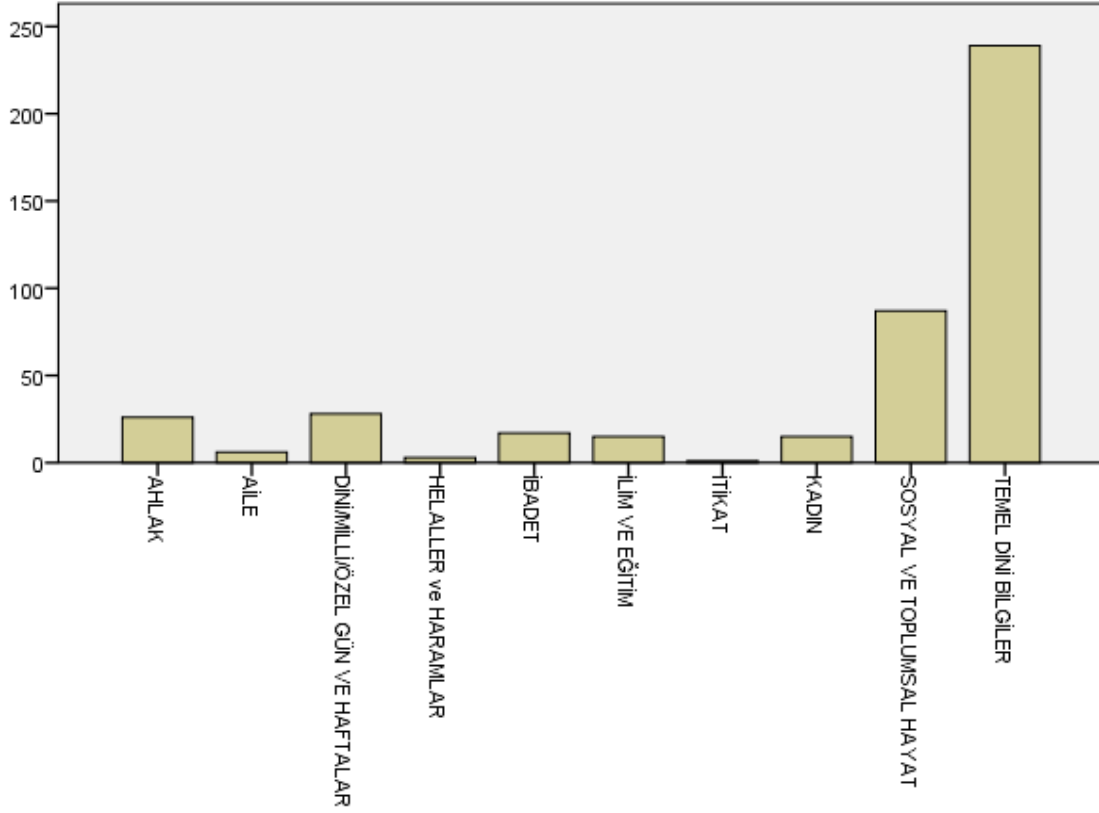
KONULAR	n	%
AHLAK	12	7,1
AİLE	4	2,4
DİĞER	3	1,8
DİNİ/MİLLİ/ÖZEL GÜN VE HAFTALAR	3	1,8
HELALLER VE HARAMLAR	6	3,6
İBADET	87	51,8
İLİM VE EĞİTİM	2	1,2
İTİKAT	14	8,3
KADIN	1	,6
SAĞLIK VE TEMİZLİK	1	,6
SOSYAL VE TOPLUMSAL HAYAT	35	20,8
Toplam	168	100,0

²⁰⁶ <http://www2.diyamet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/AnaSayfa.aspx>
(07.07.2014)

BURSA İL MÜFTÜLÜĞÜ 2013 YILI İLK ÜÇ AY İÇİN VAAZ PLANI²⁰⁷

KONULAR	n	%
AHLAK	26	5,9
AİLE	6	1,4
DİNİ/MİLLİ/ÖZEL GÜN VE HAFTALAR	28	6,4
HELALLER ve HARAMLAR	3	,7
İBADET	17	3,9
İLİM VE EĞİTİM	15	3,4
İTİKAT	1	,2
KADIN	15	3,4
SOSYAL VE TOPLUMSAL HAYAT	87	19,9
TEMEL DİNİ BİLGİLER	239	54,7
Total	437	100,0

²⁰⁷ <http://www.bursamuftulugu.gov.tr/sayfa/duyurular/>
(09.10.2013)

EK-2: ANKET FORMU

ANKET FORMU

Saygıdeğer katılımcı;

Elinizdeki bu anket, vaazların daha verimli olmasına hizmet edecek bir araştırma kapsamında yapılmaktadır. Bu çerçevede, dinleyicilerin vaaz dinlerken karşılaştıkları durumları ve vaazlara ilişkin beklentilerini akademik anlamda tespit etmek istiyoruz.

Ankete, özel kimliğinize dair herhangi bir bilgi yazmanıza gerek yoktur. Anketten elde edilecek bilgiler, cemaatin vaazlardan beklentilerini tespiti yönelik bilimsel araştırma kapsamında kullanılacak, özel amaçlar için kullanılmayacaktır.

Lütfen hiçbir soruyu cevapsız bırakmayınız. Seçeneklerden sizin görüşünüze en yakın olanı işaretlemeniz, araştırmayı amacına daha iyi ulaştıracaktır. Anketimize gösterdiğiniz ilgi ve çalışmamıza yapacağınız katkı için teşekkür ederiz.

Abdurrahman Yalnız

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Din Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

1) Cinsiyetiniz?

- a. () ERKEK
b. () KADIN

2) Yaşınız?

- a. () 12-18
b. () 19-30
c. () 30-60
d. () 61 ve ÜZERİ

3) Eğitim durumunuz?

- a. () İLKOKUL
b. () ORTAOKUL ve LİSE
c. () YÜKSEKOKUL - FAKÜLTE

4) Mesleğiniz?

.....

5) Gelir durumu bakımından kendinizi hangi grupta görüyorsunuz?

- a. () ALT
b. () ORTA
c. () ÜST

6) Camiye gitme sıklığınız?

- a. () SADECE CUMA'LARI CAMİYE GİDERİM
b. () BEŞ VAKİT NAMAZI CAMİDE KILARIM
c. () CAMİYE NADİREN GİDERİM
d. () SADECE BAYRAM NAMAZLARINA GİDERİM
e. () GÜNÜN BAZI VAKİTLERİNDE CAMİDE KILARIM

Her soruda cevap olarak tek seçenek işaretleyiniz.

7) Camilerde yapılan vaazları dinler misiniz?

- a. () HER ZAMAN
b. () BAZEN
c. () HİÇBİR ZAMAN

Lütfen arka sayfadan devam ediniz 1 ➡

Her soruda cevap olarak
tek seçenek işaretleyiniz.

8) Dinlemiyorsanız, neden?

- a.() VAAZ KONULARI GÜNCEL DEĞİL
- b.() VAAZ VERİLEN ORTAMDAN RAHATSIZ OLUYORUM
- c.() VAKTİM OLMUYOR
- d.() VAAZ DİNLEMİYİ SEVMİYORUM
- e.() DİĞER (Yazınız).....

9) Sunum tarzı bakımından, vaazlar nasıl olmalıdır?

- a.() BİLGİ VERİCİ
- b.() HİSLENDİRİCİ
- c.() HEYECAN VERİCİ
- d.() DİĞER (Yazınız).....

10) Vaaz konuları daha çok hangi alanlarla ilgili olmalıdır?

- a.() İTİKADÎ KONULAR (İman konuları)
- b.() AHLÂK VE AMEL
- c.() İSLÂM TARİHİ
- d.() GÜNLÜK OLAYLARIN İSLÂMÎ YORUMU

11) Merkezî sistemle yapılan vaazlar hakkındaki düşünceniz nedir?

- a.() VAAZIN MERKEZÎ SİSTEMLE YAPILMASI SORUN DEĞİL, ÖNEMLİ OLAN İÇERİKTİR
- b.() MERKEZÎ SİSTEMLE YAPILAN VAAZETKİLEYİCİ OLMUYOR

12) Vaizlerde gördüğünüz en önemli eksiklik nedir?

- a.() KONUŞMA KABİLİYETİ EKSİKLİĞİ
- b.() KONUYU ETRAFLICA ANLATAMAMA
- c.() VAAZ BAŞLANGICINI VEYA BİTİŞİNİ GECİKTİRME
- d.() KILIK-KIYAFETE ÖNEM VERMEME
- e.() SÖZ VE DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ TUTARSIZLIK
- f.() DİKKATİMİ ÇEKEN BİR EKSİKLİK YOK
- g.() DİĞER (Yazınız).....

13) Cuma ve bayram vaazlarında verilen bilgiler sizin için yararlı oluyor mu?

- a.() EVET
- b.() HAYIR
- c.() KISMEN

14) Camilerde verilen vaazların konuları hakkında ne düşünüyorsunuz?

- a.() GENELLİKLE İLGİMİ ÇEKMEYEN KONULAR OLUYOR
- b.() GEREKLİ VE FAYDALI KONULAR SEÇİLİYOR
- c.() GENELLİKLE İBADET KONULARI İŞLENİYOR
- d.() KONULAR GÜNCEL MESELELERLE İLGİLİ DEĞİL

15) Vaizlerin görevi hakkındaki düşünceniz nedir?

- a.() VAİZLER SADECE CAMİDE VAAZ VERMELİDİR
- b.() VAİZLER CAMİ DİŞİNDE DA HALKI İRŞAD ETMELİDİR

Lütfen karşıdaki sayfadan devam ediniz 2 ➡

Her soruda cevap olarak
tek seçenek işaretleyiniz.

- 16) "Dinlediğim vaaz konuları güncel ihtiyaçlara hitap etmektedir" cümlesine katılma durumunuz nedir?
a.() KATILYORUM
b.() KISMEN KATILYORUM
c.() KATILMIYORUM
- 17) Aşağıdaki görüşlerden en çok katıldığınız hangisidir?
a.() VAAZ DİNLEMENİN HAYATIMDA OLUMLU ETKİSİ OLUYOR
b.() VAAZ DİNLEYİNCE, ÖNCEKİ BİLGİ VE ALIŞKANLIKLARIMLA ÇATIŞMA YAŞIYORUM
c.() VAAZ DİNLEMENİN HERHANGİ BİR TESİRİNİ GÖRMÜYORUM
- 18) Vaazlarda âyet ve hadis metinleri nasıl ifade edilmelidir?
a.() YALNIZCA TÜRKÇE
b.() HEM ARAPÇA HEM TÜRKÇE
c.() YALNIZCA ARAPÇA
- 19) Vaazda anlatılan konuyla ilgili örnek sunulması gerektiğinde, bu nasıl yapılmalı?
a.() ÖRNEKLER TARİHİ KISSALARDAN OLMALI
b.() ÖRNEKLER GÜNCEL OLAYLARDAN VERİLMELİ
c.() HEM TARİHİ HEM GÜNCEL OLAYLARDAN ÖRNEK VERİLMELİ
- 20) Vaaz esnasında vaize soru yöneltilmesi hakkındaki düşünceniz nedir?
a.() DİNLEYİCİLER VAİZE SORU YÖNELTEBİLMELİ
b.() VAAZLARYALNIZCA VAİZİN ANLATIMI YÖNTEMİYLE YAPILMALI
- 21) Vaaz bittikten sonra, vaize, anlattığı konu hakkında soru sorma ihtiyacınız oluyor mu?
a.() EVET
b.() HAYIR
- 22) Vaazlarda, görsel destekli anlatım yapılması hakkındaki düşünceniz nedir?
a.() VAAZLARDAHA VERİMLİ, ANLAŞILIR OLUR
b.() VAAZIN VERİMLİLİĞİNE ETKİ ETMEZ
- 23) Vaaz edilirken, konuyu dikkatlice dinleyebiliyor musunuz?
a.() EVET, DİKKATİMİ VEREBİLİYORUM
b.() HAYIR, DİKKATİMİ VEREMİYORUM
c.() DİKKATİMİ BİRAZ VEREBİLİYORUM
- 24) Vaaza dikkatinizi veremiyorsanız, bunun en önemli sebebi nedir?
a.() SES CİHAZLARININ BOZUK OLMASI, GÜRÜLTÜLÜ ORTAM
b.() VAİZİN KONUŞMA VE ANLATIM TARZI
c.() VAİZİN, ANLATTIĞI KONUYA HÂKİM OLMAMASI
d.() VAAZ KONULARININ BİLİNEN, SIK TEKRARLANAN KONULAR OLMASI
e.() ANLAMINI BİLMEDİĞİM KELİMELERİN KULLANILMASI
f.() DİĞER (Yazınız)

Lütfen arka sayfadan devam ediniz 3 ➡

Her soruda cevap olarak tek seçenek işaretleyiniz.

- 25) Genellikle, vaazdan sonra, (dışa vurmasanız da) olumlu veya olumsuz bir tepkiniz olur mu?
- a. () GENELLİKLE OLUMLU BİR TEPKİM OLUYOR
- b. () GENELLİKLE OLUMSUZ BİR TEPKİM OLUYOR
- c. () VAAZİ DİNLEMEKLE YETİNİYORUM, TEPKİM OLMUYOR
- 26) Vaizin, alışılacağı dışında bir dinî bilgi vermesi durumunda ne düşünürsünüz?
- a. () VERDİĞİ BİLGİ DOĞRUDUR
- b. () VERDİĞİ BİLGİ YANLIŞTIR
- c. () VERDİĞİ BİLGİNİN DOĞRU OLUP OLMADIĞINI ARAŞTIRIRIM
- 27) Vaazlarda en çok değinilmesini istediğiniz konuları önem sırasına göre belirtiniz.
- a)
- b)
- c)
- d)
- e)
- 28) Dinlediğiniz vaizler, vaaz konusunu, anlayabileceğiniz şekilde anlatma hususunda;
- a. () YETERLİLER
- b. () YETERSİZLER
- c. () KISMEN YETERLİLER
- 29) Vaaz konuları belirlenirken, aşağıdaki yöntemlerden hangisi tercih edilmelidir?
- a. () CEMAATİN GÖRÜŞLERİ ALINMALIDIR
- b. () KONULAR DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NCA BELİRLENMELİDİR
- c. () KONULAR VAİZLER TARAFINDAN BELİRLENMELİDİR
- d. () KONULAR MÜFTÜLÜKÇE BELİRLENMELİDİR
- 30) Cuma günü yapılan vaazlar hangi vakitte yapılırsa daha çok dinleme imkânınız olur?
- a. () CUMA NAMAZINDAN ÖNCE
- b. () CUMA NAMAZINDAN SONRA
- 31) En son dinlediğiniz vaazın konusunu hatırlıyor musunuz?
- a. () EVET (Yazınız)
- b. () HAYIR
- 32) Genel olarak, dinlediğiniz vaazlarda konu bütünlüğü var mı?
- a. () EVET, BİR KONU BAŞTAN SONA (DETAYLARIYLA) ANLATILMAKTADIR
- b. () HAYIR, BİR VAAZDA ÇOK ÇEŞİTLİ KONU BİR ARADA İŞLENMEKTEDİR

Lütfen karşıdaki sayfadan devam ediniz 4 ➡

Her soruda cevap olarak tek seçenek işaretleyiniz.

33) Dinlediğiniz vaazlarda aşağıdaki unsurlardan hangisi daha çok yer alıyor?

- a. () ÜMİTLENDİRİCİ UNSURLAR
b. () KORKUTUCU UNSURLAR
c. () HEM ÜMİTLENDİREN HEM KORKUTAN UNSURLAR

34) Vaazların daha etkili olması için üslup olarak aşağıdakilerden hangisine vaazda daha çok yer verilmelidir?

- a. () MÜJDELEYİCİ UNSURLAR
b. () UYARICI UNSURLAR
c. () HEM MÜJDE HEM UYARI

35) Genellikle, vaizin söylediklerini net olarak anlayabiliyor musunuz?

- a. () EVET, NE SÖYLEDİĞİ ANLAŞILIYOR
b. () HAYIR, NE SÖYLEDİĞİ NET BİR ŞEKİLDE ANLAŞILMIYOR

36) Aşağıdaki özelliklerin bir vaizde bulunmasını ne ölçüde gerekli buluyorsunuz?

Vaizlere ait özellikler	Gerekli	Kısmen Gerekli	Gereksiz
Söz ve davranışlarının uyumlu ve tutarlı olması	()	()	()
İnsani ilişkilerde samimi olması	()	()	()
Yeterli genel kültüre sahip olması	()	()	()
Yeterli dinî bilgiye sahip olması	()	()	()
Konuşmasının anlaşılır olması	()	()	()
Kılık-kıyafetinin modern olması	()	()	()
Vaazda güncel meselelere değinmesi	()	()	()
Kılık-kıyafetinin sünnete uygun olması (Örneğin sakallı olmak)	()	()	()
Hitabet eğitimi alması	()	()	()

37) Genel olarak, vaazlardan memnuniyet dereceniz nedir?

- a. () MEMNUNUM
b. () BİRAZ MEMNUNUM
c. () MEMNUN DEĞİLİM

Lütfen arka sayfadan devam ediniz 5 →

EK-3: ANKET UYGULAMA İZİNİ

T.C.
BURSA VALİLİĞİ
İl Müftülüğü

Sayı : B.02.1.DİB.4.16.00.01-201 — 1891
Konu : Anket İzni

28 Aralık 2012

VALİLİK MAKAMINA
BURSA

- İlgi: a) Diyanet İşleri Başkanlığının 2007 Genelgesi
b) Diyanet İşleri Başkanlığınca İdare Olunan Cami ve Mescitlerdeki Teberrukat Eşyası Hakkında Yönetmelik
c) 24/12/2012 tarihli dilekçe

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Din Eğitimi Bilim Dalı'nda yüksek lisans yapan Abdurrahman YALNIZ tarafından ilgi (c) dilekçede bahsetmiş olduğu "Bir Yaygın Din Eğitimi Türü Olan Vaazlardan Cemaatin Beklentileri (Bursa Örneği)" konulu tezi için İlimiz merkez ve ilçelerinde vatandaşların vaazlarla ilgili görüş ve beklentilerini bilimsel olarak tespit etmeye yönelik hazırlanmış olduğu anket uygulamasını gerçekleştirmesini,

Tasviplerinize arz ederim.

Mahmut GÜNDÜZ
İl Müftüsü

OLUR
28.12/2012

Adnan KAYIK
Vali a.
Vali Yardımcısı

EK-4: ÖZGEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Abdurrahman		Yalnız
Doğum Yeri ve Yılı	Konya		1984
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		Arapça
ve Düzeyi	Orta		Giriş
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1998	2002	Bursa Anadolu İHL
Lisans	2002	2006	Eskişehir Anadolu Üniv.
Yüksek Lisans	2012	2014	Uludağ Üniv. SBE.
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2004	2008	KURAV – Kur'an Araştırmaları Vakfı
2.	2008	2014	DİB
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	yalnizab@gmail.com		
	Tarih İmza Adı Soyadı	15.12.2014 Abdurrahman Yalnız	